

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΕΣ

Περιοδικό του ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ ■ τεύχος 16 - περίοδος Β ■ Ιούλιος/Αύγουστος 1999

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ
ΔΙΠΛΩΜΑΤΟΥΧΩΝ ΑΝΩΤΑΤΩΝ ΣΧΟΛΩΝ
ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΑΣ ΕΝΩΣΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ
Βρυσακίου 15 & Κλαδού, 105 65 Αθήνα
τηλ.: 3215 146/fax: 3215 147
e-mail: sadas-pea@tee.gr

'ARCHITEKTONES'
JOURNAL OF THE ASSOCIATION OF GREEK ARCHITECTS

Issue 16, Cycle B, July/August 1999
Vrysakiou 15 & Kladou, 105 65 Athens
tel.: 3215 146/fax: 3215 147

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ
Πρόεδρος: Άγγελος Γαβαλάς
Αντιπρόεδρος: Δημήτρης Μαραβέας
Γεν. Γραμματέας: Νίκος Μπαλαμάνης
Ταμίας: Αργύρης Δημητρίδης
Ειδ. Γραμματέας: Ειρήνη Κουφέλη
Μέλη: Μηνάς Αγγελίδης
Μαργαρίτα Ακριτίδη
Νίκος Δεσποτίδης
Άσπα Κατσαρέλη
Απόστολος Κατσαρός
Βίβή Μπάτσου
Γιάννης Πάνου
Μιχάλης Παντελάκης
Σπύρος Παπαδόπουλος
Σουλη Σαλίφογλου

ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ-ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟ ΝΟΜΟ
Άγγελος Γαβαλάς

Τα ενυπόγραφα άρθρα εκφράζουν
τις απόψεις των συντακτών τους.
Οι επίσημες θέσεις του ΣΑΔΑΣ και των άλλων
Συλλόγων Αρχιτεκτόνων δημοσιεύονται στη στήλη
Δραστηριότητες του συλλόγου.

Τιμή τεύχους Δρχ. 1

ΕΚΔΟΤΗΣ
Σωτήρης Δημακόπουλος
ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΕΚΔΟΣΗΣ-ΔΙΑΦΗΜΙΣΕΙΣ
ΕΚΔΟΤΙΚΗ-ΔΙΑΦΗΜΙΣΤΙΚΗ ΕΠΕ
Αθήνα: Βουλιαγμένης 49, 116 36 Αθήνα
τηλ.: 9235 487-9/fax: 9222 743
Θεσ/κη: Βασ. Όλγας 181
ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ
Όλγα Ερμανουηλίδης
ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
Γιώργος Καλομηνίδης
ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΚΕΙΜΕΝΩΝ
Αχιλλέας Κυριακίδης
ΔΙΑΦΗΜΙΣΕΙΣ

Αθήνα: Λάμπης Δορλής, Βάνα Διαμαντοπούλου
Αρετή Κατή, Τάσος Σπανούδης, Ντίνος Δογορίτης
Θεσ/κη: Τέτα Μάη, Μαρία Θεοχαροπούλου
ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ
Νίκη Δανιηλίδην
ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ
Γιώργος Βρεττάκος
DTP SERVICE
Extension, Γ. ΒΑΡΑΛΑΚΗΣ & ΣΙΑ ΟΕ
Φίλωνος 64 Δάφνη, τηλ.: 9735 563
ΕΚΤΥΠΩΣΗ-ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ
Περαντίνος-Κανάκης ΟΕ
Φίλωνος 64 Χαρανγή, τηλ.: 9716 847
ΑΠΟΣΤΟΛΗ: Ευάγγελος Μοσχόφης

Επιθυμία του Συλλόγου είναι, να αξιοποιήσει τις απόψεις όλων των συναδέλφων μέσα από τις σελίδες του περιοδικού. Είναι δυνατόν, όλες οι συνεργασίες που θα αποστέλλονται στο περιοδικό, είτε υπό μορφή παρουσιάσεων έργων, θέσεων και επιστολών να καταχωρούνται στις σελίδες του.

ΤΑ ΑΡΘΡΑ ΠΟΥ ΘΑ ΑΠΟΣΤΕΛΛΟΝΤΑΙ ΣΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ, ΠΡΕΠΕΙ ΩΠΩΣΔΗΠΟΤΕ ΝΑ ΕΙΝΑΙ ΣΕ ΔΙΣΚΕΤΑ ΚΑΙ ΝΑ ΣΥΝΟΔΕΥΟΝΤΑΙ ΜΕ PRINT-OUT ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ ΚΑΙ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

Θα είναι πολύ χρήσιμο για όλους το περιοδικό να **ΔΙΑΒΑΖΕΤΑΙ** και να ασκείται κριτική για το περιεχόμενο και την εμφάνισή του από όλους τους συναδέλφους.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

«Σημείωμα της σύνταξης» (σελ. 18)

ΕΠΙΚΑΙΡΑ

A. Τριποδάκης, «10ο Πανελλήνιο Αρχιτεκτονικό Συνέδριο» (σελ. 20)

M. Παπαδοπούλου, «Η Τρίτη Πλατεία της Αθήνας» (σελ. 23)

K. Μωραΐτης, «Χρόνος τοπείου» (σελ. 48)

E. Ποτράλιου, «Αρχιτεκτονική εκπαίδευση και πρακτική» (σελ. 48)

Δρ Θ. Στασινόπουλος, «Αναπλάθοντας τη πόλη» (σελ. 52)

Τζ. Πάταη-Θεοδωράκη, «Αρχείο αρχιτεκτονικής κληρονομίας Πικιώνη στη Χίο» (σελ. 57)

Δ. Κανάς, «Η κατοικία στο κέντρο της Αθήνας» (σελ. 60)

Z. Κοπώνης, «Υποθέσεις για το μέλλον της αρχιτεκτονικής, ως παιδείας και ως εργασίας» (σελ. 63)

ΕΙΔΗΣΕΙΣ (σελ. 71)

«Απονομή Βραβείων "Αντώνη Τρίτση"»
«Αποτελέσματα αρχιτεκτονικού διαγωνισμού για το Διοικητικό Πάρκο Αλεξανδρούπολης»

«Αποτελέσματα αρχιτεκτονικού διαγωνισμού για την ανέγερση ναού του Δημοκρίτεου Πανεπιστημίου Θράκης»
«Ανακοίνωση του ΣΑΘ για το Μέγαρο Μουσικής Θεσσαλονίκης»
Δελτία Τύπου

Δ. Αντωνακάκης, «Προσωπικός επίλογος σ' ένα κριτικό σχόλιο και μια συνάντηση αρχιτεκτόνων»

X. Ορφανίδης, «Διευκρινίσεις γύρω από ένα πολιτισμικό εγχείρημα»

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Βασίλης Γκανιάτσας
Γιάννης Ζερβός
Κώστας Ηλιάκης
Διονύσης Καννάς
Ειρήνη Κουφέλη
Νίκος Μπαλαμάνης
Δημήτρης Μαραβέας
Γιάννης Πολύζος
Γιώργος Σημαιοφορίδης
Λίνα Στεργίου
Βάσω Τροφά
Σάββας Τσιλένης
Ξένια Φωτοπούλου

Προς το 10o ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ

Ο ΣΑΔΑΣ-Πανελλήνια Ένωση Αρχιτεκτόνων διοργανώνει το 10o Πανελλήνιο Αρχιτεκτονικό Συνέδριο στην Αθήνα τον Οκτώβρη του 1999 με θέμα: «Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΗ ΣΤΟΝ 21o ΑΙΩΝΑ».

Ο Σύλλογος Αρχιτεκτόνων από το 1961, στα 9 Αρχιτεκτονικά του Συνέδρια, είχε επιστήσει την προσοχή της Πολιτείας για τα επερχόμενα αποσυνθετικά φαινόμενα που εμφανίζονται σήμερα σε όλες τις ελληνικές πόλεις.

Στο ξεκίνημα του 21o αιώνα και με κυρίαρχο στόχο την Ανάκτηση, Ανάδειξη και Προστασία της αρχιτεκτονικής ταυτότητας των πόλεων μας, θεωρούμε ότι θα πρέπει να επανεξετάσουμε δημιουργικά τη σχέση Αρχιτεκτονικής και Πόλης στη χώρα μας αντλώντας συμπεράσματα από την εμπειρία του παρελθόντος και διατυπώνοντας με σαφήνεια τις επιδιώξεις μας για το μέλλον.

Με βάση τις παραπάνω επομένων επισημάνσεις, το 10o Π. Α. Συνέδριο που διενεργείται και πάλι ύστερα από 11 χρόνια στην Αθήνα με τη γενική κατεύθυνση που καθορίζει ο τίτλος του, προτείνεται να αναπτύξει τη θεματολογία του σε επιμέρους ενότητες που καλύπτουν τα σημαντικότερα επίπεδα Αρχιτεκτονικών παρεμβάσεων στις πόλεις μας:

- 1. ΑΣΤΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ**
- 2. ΔΗΜΟΣΙΟΙ ΥΠΑΙΘΡΙΟΙ ΧΩΡΟΙ**
- 3. ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΤΙΡΙΑ**
- 4. ΑΣΤΙΚΗ ΚΑΤΟΙΚΙΑ**
- 5. ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ - ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ**
- 6. ΧΩΡΟΙ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑΣ**

Οι παραπάνω Ενότητες θα αναλυθούν από 6-7 αντίστοιχες Εισηγήσεις η κάθε μία που θα αναπτύξουν ανεξάρτητες προσεγγίσεις από διαφορετική οπτική γνώση όπως:

- 1. Η ελληνική εμπειρία κατά τις τελευταίες 10ετίες**
- 2. Ευρωπαϊκές και διεθνείς τάσεις**
- 3. Το θεαματικό πλαίσιο Αρχιτεκτονικών Διαγωνισμών ανάθεσης-εκπόνησης των Αρχιτεκτονικών Μελετών και υλοποίησης των έργων.**
- 4. Στόχοι και επιδιώξεις για τον 21o αιώνα.**

Θα προηγηθούν των κυρίων Ενοτήτων κάποιες γενικές Εισηγήσεις που θα αναπτύξουν την «Φιλοσοφία» του συνεδρίου μέσα από έννοιες όπως Ανθρωπος-Κοινωνία-Αρχιτεκτονική-Πόλη κ.λπ. και θα αναφερθούν σε θέματα χωροταξικού-πολεοδομικού σχεδιασμού, επικαιρότητας και ανάπτυξης καθώς επίσης σε θέματα που έχουν σχέση με τους κεντρικούς στόχους της αειφορίας, επικουρικότητας και εταιρικότητας της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Μετά την ανάπτυξη των ενοτήτων θα ακολουθήσουν μία ακόμη γενική εισήγηση με θέμα «Ο νέος ρόλος του αρχιτέκτονα», μία γενική συζήτηση πάνω στους στόχους για τον 21o αιώνα, και τέλος η παρουσίαση των συμπερασμάτων των Ενοτήτων.

Παράλληλες εκδηλώσεις

Βαδίζοντας προς τη διοργάνωση του 10ου Συνεδρίου, οι τοπικοί Σύλλογοι διοργανώνουν προσυνεδριακές ημερίδες γύρω από τις θεματικές ενότητες του Συνεδρίου, με στόχο την ευαισθητοποίηση των τοπικών κοινωνιών. Αυτές είναι: 3 Ιουλίου: Καβάλα (Ένταξη παραδοσιακών πυρήνων και συνόλων στον σύγχρονο αστικό ιστό), 25 Σεπτεμβρίου: Χανιά (Η αρχιτεκτονική της κατοικίας), 3 Οκτωβρίου: Θεσσαλονίκη (Το θεαματικό πλαίσιο άσκησης του επαγγέλματος), 9 Οκτωβρίου: Πάτρα (Πολεοδομικός σχεδιασμός-παρεμβάσεις αστικής κλίμακας), 16 Οκτωβρίου: Λάρισα (Δημόσια κτίρια-αστική κατοικία-ψηφιακή πόλη).

Παράλληλα, υπό την αιγίδα του Συλλόγου, θα διοργανωθούν και θα προυσιαστούν μια σειρά Εκθέσεις αρχιτεκτονικού έργου, αφίσας, κ.λπ.

Από την απονομή των Βραβείων της UIA, Μέγαρο του Λαού, Πειραιά, 26 Ιουνίου 1999 (στο κέντρο διακρίνεται, δίπλα στην απερχόμενη Πρόεδρο Sara Topelzon, ο νέος πρόεδρος της UIA, Βασίλης Σγούτας), φωτ. Σ. Γεωργίου

10ο πανελλήνιο αρχιτεκτονικό συνέδριο

• Αλέξανδρος Τριποδάκης • αρχιτέκτων-πολεοδόμος, συντονιστής επιτροπής θεματολογίας

10ο Πανελλήνιο Αρχιτεκτονικό Συνέδριο - Αθήνα, Οκτώβριος '99 «Η Αρχιτεκτονική και η Ελληνική Πόλη στον 21ο αιώνα»

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ ΚΑΙ ΟΙ 6 ΕΝΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ

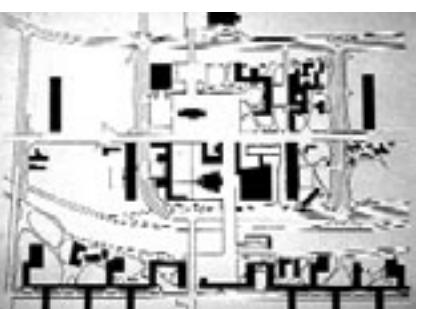
Κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα, και ιδιαίτερα κατά τα μεταπολεμικά χρόνια, η σχέση Αρχιτεκτονικής και Πόλης στην Ευρώπη, αλλά και ευρύτερα, κλονίστηκε έντονα από την προώθηση και την εφαρμογή των πολεοδομικών αρχών του Μοντέρνου Κινήματος, που υιοθετήθηκαν διεθνώς για την αντιμετώπιση των συσσωρευμένων προβλημάτων των περισσότερων αστικών κέντρων (φωτο 1).

Οι πανταχόθεν ελεύθερες συστοιχίες πολυυροφών κτιρίων Κατοικιών, τα μονολειτουργικά συγκροτήματα Διοίκησης και Γραφείων, η αλλοίωση του πολεοδομικού ιστού πολλών Ιστορικών Κέντρων κ.λπ. αποτέλεσαν συνέπειες μεταξύ άλλων και της θεώρησης του Αρχιτεκτονήματος ως αυτάρκους μεμονωμένου αντικειμένου που συνδιαλέγεται με το πολεοδομικό περιβάλλον του διά μέσου της ογκοπλαστικής του ταυτότητας και μόνο (φωτο 2).

Στην Ελλάδα, προσεγγίσεις αυτού του χαρακτήρα είχαν μέχρι πρόσφατα μειωμένη απήχηση, και ενώ η φυσιο-

Δυστυχώς, κατά την τελευταία δεκαπενταετία παρουσιάστηκαν και στη χώρα μας επικίνδυνα φαινόμενα, στο πνεύμα των αρχών που κυριάρχησαν νωρίτερα σε διεθνή κλίμακα (φωτο 3).

Σήμερα, η συνοχή των ελληνικών πόλεων απειλείται από τη δημιουργία όλο και περισσότερων μονολειτουργικών συσπειρώσεων μεγάλης κλίμακας (Εμπορικά Κέντρα, Συγκροτήματα Γραφείων κ.λπ.), η ταυτότητα των Δημόσιων Χώρων τους (δρόμοι, πλατείες κ.λπ.) αλλοιώνεται από την παράθεση αυτάρεσκων κατασκευών που στέκουν αδιάφορα αν όχι καταστροφικά προς τον πολεοδομικό τους περίγυρο, και η Αισθητική τους υποβαθμίζεται ραγδαία εφόσον η συμμετοχή της Αρχιτεκτονικής στη διαμόρφωση του κτισμένου περιβάλλοντός τους είναι ελάχιστη, αλλά και, όταν επιτυγχάνεται, είναι κατά κανόνα εσωστρεφής και χωρίς πολεοδομική συμβολή (φωτο 4).

Ευρισκόμενοι στο ξεκίνημα του 21ου

αιώνα και με κυρίαρχο στόχο την Ανάκτηση, την Ανάδειξη και την Προστασία της αρχιτεκτονικής ταυτότητας των πόλεων μας, είναι αναγκαίο να επανεξετάσουμε δημιουργικά τη σχέση Αρχιτεκτονικής και Πόλης στη χώρα μας, αντλώντας συμπεράσματα από την εμπειρία του παρελθόντος και διατυπώνοντας με σαφήνεια τις επιδιώξεις μας για το μέλλον.

Με βάση τις παραπάνω επισημάνσεις, το 10ο Π. Α. Συνέδριο, που διενεργείται και πάλι ύστερα από 11 χρόνια στην Αθήνα, με τη γενική κατεύθυνση που καθορίζει ο τίτλος του, προτείνεται να αναπτύξει τη θεματολογία του σε επιμέρους ενότητες που καλύπτουν τους σημαντικότερους τομείς Αρχιτεκτονικών παρεμβάσεων στις πόλεις μας:

1. Αστικός σχεδιασμός

Αφορά σε αρχιτεκτονικές παρεμβάσεις μεγάλης κλίμακας που αντιμετωπίζουν συνοιλικές περιοχές της πόλης και που επιλέγονται για αστικό σχεδιασμό λόγω της υποβάθμισής τους, της νευραλγικής κεντρικής τους θέσης, της συμβολικής-ιστορικής τους σημασίας, του χαρακτήρα τους ως δικύων λειτουργίας της πόλης κ.λπ. (φωτο 5, 6)

Στην Ελλάδα, η εμπειρία παρεμβάσεων τέτοιας κλίμακας είναι περιορισμένη. Βρισκόμαστε, όμως, σ' ένα κρίσιμο σημείο καμπής, όπου, με την ευκαιρία των μεγάλων προγραμματισμών έργων (ΕΑΧΑ, Ολυμπιακοί Αγώνες, Μετρό, Αεροδρόμιο Σπάτων, Ελληνικό κ.λπ.), γίνεται σαφής η αναγκαιότητα ένταξής τους στην πόλη μέσα από σχεδιασμό πολεοδομικής κλίμακας.

πόλους έλξης μέσα στον αστικό ιστό. Η έντονη λειτουργική, αλλά και συμβολική, παρουσία τους τα καθιστά κτίρια πρότυπα για την ευρύτερη ανάπτυξη των πόλεων, αλλά και καθοριστικά στοιχεία της κοινωνικής και πολιτιστικής τους ταυτότητας (φωτο 8, 9).

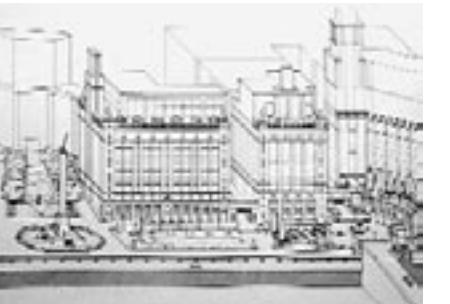
Δυστυχώς, ο ρόλος των περισσότερων δημόσιων κτιρίων στις πόλεις μας υπήρξε αρνητικός, εφόσον η κατά κανόνα χαμηλή αρχιτεκτονική τους ποιότητα δεν τους επέτρεψε να ασκήσουν θετική επιρροή στο περιβάλλον στο οποίο εντάχθηκαν.

Θα πρέπει ιδιαίτερα να τονιστεί ότι, κατά τις τελευταίες δεκαετίες και αντίθετα με ό,τι συνέβαινε στο παρελθόν, τα κτίρια δημόσιας διοίκησης, εκπαίδευσης, αθλητισμού, υγείας, πρόνοιας κ.λπ. σπάνια αποτέλεσαν αντικείμενα αρχιτεκτονικών διαγωνισμών, αλλά και όταν αυτό συνέβη, οι βραβευμένες μελέτες δεν υλοποιήθηκαν, πλην μερικών φωτεινών εξαιρέσεων.

4. Χώροι κυκλοφορίας

Συνιστούν το πλέγμα της κάθε είδους κίνησης στην πόλη (πεζόδρομοι, ποδηλατόδρομοι, μ. μέσα, τραμ, μετρό, Ι.Χ. κ.λπ.) Μετέχουν ευρύτατα στη δημιουργία της δημόσιας εικόνας των

αστικών κέντρων, αφού, μαζί με τους δημόσιους χώρους ως προς τους οποίους υπερτερούν ποσοτικά, συγκροτούν το σύνολο των υπαίθριων χώρων τους (**φωτο 10**).

Στη χώρα μας, οι χώροι κυκλοφορίας, εκτός από τους πεζόδρομους και τις κτιριακές σχετικές εγκαταστάσεις (γκαράζ, σταθμοί μετρό κ.λπ.), θεωρούνται δημόσια έργα για τα οποία σπανιότατα προβλέπεται αρχιτεκτονικός σχεδιασμός.

Η έλλειψή του αποκτά ιδιαίτερο βάρος, αν ληφθή υπ' όψιν τόσο το μεγάλο συνήθως ύψος του προϋπολογισμού κατασκευής τους όσο και η φυσική επίδρασή τους στη δομή και την εικόνα των πόλεων μας (μεγάλες οδικές αρτηρίες, ανισόπεδοι κόμβοι, γέφυρες, διαμορφώσεις πεζοδρομίων-νησίδων, δενδροφυτεύσεις, χωματουργικές επεμβάσεις κ.λπ.).

5. Αστική κατοικία

Περιλαμβάνει την κυριότερη από τις ιδιωτικές χρήσεις και λειτουργίες της πόλης, και έχει από πλευράς ποσότητας παραγόμενου κτισμένου όγκου τη μεγαλύτερη συμμετοχή.

Η αντιμετώπισή της, κυρίως με μέσο την τυποποιημένη πολυκατοικία, οδήγησε στην ομογενοποίηση και την ισοπέδωση του χαρακτήρα των αστικών μας κέντρων.

Από την άλλη πλευρά, η πολυκατοικία βοήθησε στη διατήρηση της πολυλιτουργικότητας των ελληνικών πόλεων και εξασφάλισε, ιδιαίτερα στο συνέχεια σύστημα, τη συνεκτικότητα του αστικού ιστού (**φωτο 11**).

Κατά τα τελευταία χρόνια, μετά τη θέσπιση του νέου ΓΟΚ, παρουσιάστηκε το πρωτόγνωρο φαινόμενο του κατεκερματισμού των μετώπων των δρόμων κατά την κάτωψη και όψη, εφόσον οι νέες οικοδομές πλάθονται ελεύθερα μέσα στο προβλεπόμενο στερεό.

6. Αρχιτεκτονική πολιτιστική κληρονομιά

Η ανάδειξη και ένταξή της στη λειτουργία και τη ζωή των πόλεων είναι καθοριστικής σημασίας στην κατεύθυνση ανάκτησης της απειλούμενης αρχιτεκτονικής, αλλά και κοινωνικής, πολιτιστικής ταυτότητάς τους (**φωτο 12**).

Είναι απαραίτητη η αντιμετώπισή της ως πυρήνα επικοινωνίας, διαπαιδαγώγησης και ανάπτυξης, και όχι ως μουσειακού χαρακτήρα κατάλοιπου του παρελθόντος.

Προς την κατεύθυνση αυτή θα πρέπει άμεσα να ανασταλεί η καταστρεπτική πορεία που ακολουθήθηκε μεταπολεμικά και οδήγησε στον αφανισμό πλή-

θου ιστορικών πυρήνων, οικισμών, αλλά και μεμονωμένων μνημείων του παρελθόντος.

Για το σκοπό αυτόν θα πρέπει να διερευνηθούν νέα χρηματοδοτικά σχήματα αναπλάσεων που θα δώσουν τη δυνατότητα ουσιαστικής συμμετοχής στον ιδιωτικό τομέα μέσα σε συγκεκριμένα κοινωνικά-αναπτυξιακά πλαίσια που θα καθορίζονται με σαφήνεια σε σχέση με τις κατευθύνσεις ευρύτερου σχεδιασμού των πόλεων στις οποίες εντάσσονται.

Μετά από την ανάπτυξη των παραπάνω ενοτήτων, κρίνεται σκόπιμη η καταγραφή των συμπερασμάτων τους και των στόχων για τον 21ο αιώνα, έτσι ώστε να αποτελέσουν ένα συγκεκριμένο προϊόν-πόρισμα του συνεδρίου.

Το πόρισμα αυτό, είναι δυνατόν να πάρει τη μορφή Καταστατικού Χάρτη ευρείας αποδοχής από τους συναρμόδιους διοικητικούς, επαγγελματικούς κ.λπ. φορείς για το Αστικό Περιβάλλον στη χώρα μας, ώστε να αποτελέσει τη βάση για το συντονισμό των αποφάσεων και των ενεργειών τους σε σχέση με την ελληνική πόλη του μέλλοντος.

Τρίτη Πλατεία

Η τρίτη πλατεία της Αθήνας

• Μάρω Παπαδοπούλου • αρχιτέκτων

Πολεοδομική μελέτη στην περιοχή Κεραμεικού του 3ου Δημοτικού Διαμερίσματος του Δήμου Αθηναίων, σε εφαρμογή του 1ου βραβείου του Αρχιτεκτονικού Διαγωνισμού Ιδεών με θέμα «Διαμόρφωση Πλατείας Κεραμεικού»

Τα σύγχρονα κενά που σχεδιάζονται στον πολύπλοκο πολεοδομικό ιστό της σημερινής μεγαλούπολης, πρέπει να έχουν πολυδιάστατο τυπολογικό χαρακτήρα, ενοποιώντας τις λειτουργίες και τους αστικούς τομείς από τους οποίους δημιουργούνται. Η πολυμορφικότητα και η ευέλικτη προσαρμογή μιας νέας πλατείας στις κοινωνικές και οικονομικές απαιτήσεις και δυνατότητες που ενέχει η σκέψη στο τέλος του εικοστού αιώνα, είναι οι αναγκαίες παράμετροι στη σύλληψη και την εκτέλεση ενός τέτοιου έργου.

Ο αστικός σχεδιασμός σήμερα δεν μπορεί παρά να λάβει υπ' όψιν του την παγκοσμιοποίηση της μεταβιομηχανικής κουλτούρας και του εμπορικού πολέμου, καθώς και τον συνεχή ανταγωνισμό μεταξύ μητροπολιτικών κέντρων για την αρτιότερη προσφορά επιπέδου ζωής και υπηρεσιών. Οι πόλεις που μονοπαλούν την πολιτιστική και οικονομική παραγωγή, διαθέτουν την ανάλογη υποδομή. Οι εντυπωσιακές τους κτιριακές και τεχνολογικές εγκαταστάσεις συμπληρώνονται από κενά-πλατείες αναλόγου μεγέθους, σημασίας και υπόστασης, ούτως ώστε να ανταποκρίνονται στις σημερινές και μελλοντικές αστικές ανάγκες και προκλήσεις.

Το φαινομενικό προβάδισμα που απέκτησαν νεοσύστατοι πολεοδομικοί ιστοί στην κούρσα του μέλλοντος, ανα-

τρέπεται. Αρχικά, οι ιστορικές πόλεις στέκονταν μουδισμένες και δυσκίνητες μπροστά στην αναγκαία ευελιξία και προσαρμογή στα νέα χωροταξικά, κυκλοφοριακά κ.λπ. δεδομένα. Η τεχνολογία, όμως, ο μέχρι πριν τινος «εχθρός» της ιστορίας και του χαρακτήρα τους, έρχεται τώρα να τις βοηθήσει και να τις δικαιώσει. Ο μηδενισμός των επαγγελματικών αποστάσεων που επέφερε η ηλεκτρονική επανάσταση της τελευταίας δεκαετίας, και η μείωση της σημασίας και της χρησιμότητας του αυτοκινήτου ως του κύριου μέσου αστικής μεταφοράς και υπηρεσίας, επαναφέρουν τον ιστορικό ιστό και τις μεγάλες πλατείες-κενά που εμπεριέχει στο προσκήνιο της οικονομικής και της πολιτιστικής παραγωγής.

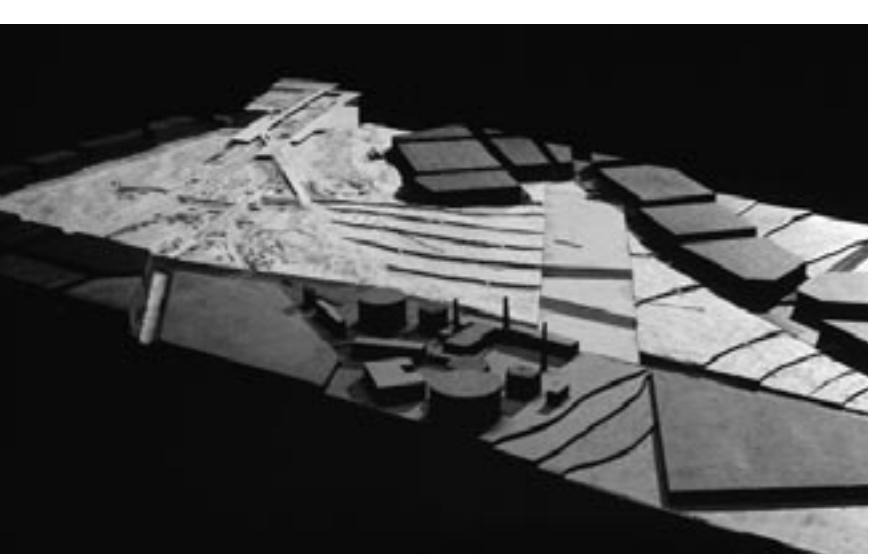
Πόλεις όπως η Αθήνα, οι οποίες δεν έχουν μέχρι τώρα χρησιμοποιήσει τη δύναμη της ιστορίας τους πέρα από την τουριστική της ιδιότητα, έχουν τη δυνατότητα μιας καταπληκτικής πολιτιστικής και οικονομικής ανάπτυξης, προσαρμόζοντας τις πολλαπλές χρονικές ταυτότητές τους στην καθημερινή τους ύπαρξη. Αυτό προτείνει και υποστηρίζει η μελέτη για την Τρίτη Πλατεία της Αθήνας.

Περιοχή μελέτης

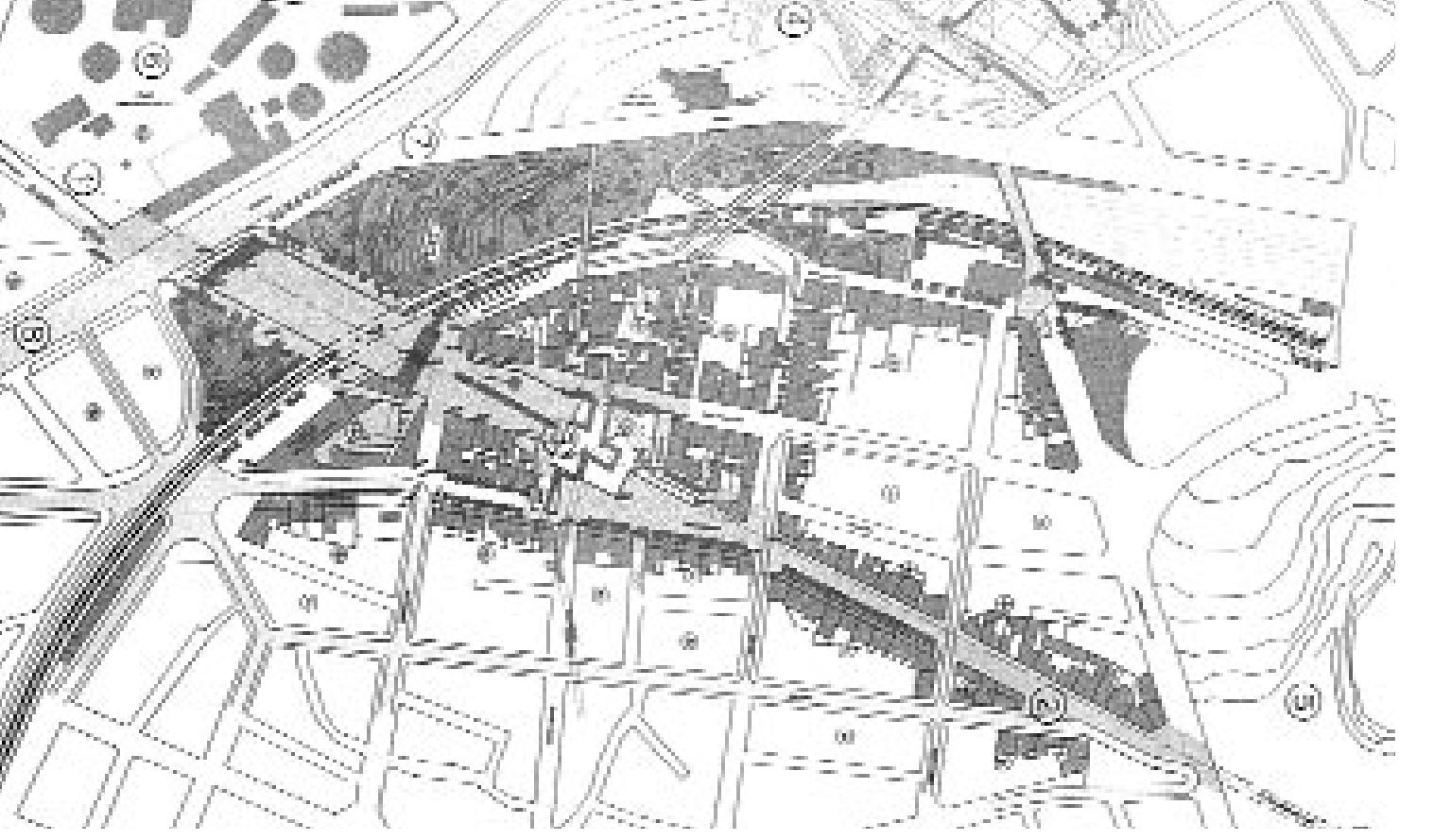
Βασικός στόχος του Δήμου Αθηναίων, ο οποίος προκήρυξε τον Αρχιτεκτονικό διαγωνισμό Ιδεών για την Τρίτη Πλατεία της Αθήνας στον Κεραμεικό, στη θέση περίπου που προέβλεπε το πρώτο πολεοδομικό σχέδιο των Κλεάνθη-Schauβερτ, ήταν η δημιουργία μιας πλατείας με μοναδικό και συμβολικό χαρακτήρα, αλλά και κατάλληλης να καλύψει σημαντικές λειτουργίες της πόλης.

Η περιοχή μελέτης έχει έντονο ιστορικό χαρακτήρα, γιατί αποτελεί το δυτικό τμήμα του ιστορικού πυρήνα της Αθήνας. Υπάρχουν στην περιοχή σημαντικά κτίρια όλων των εποχών, που δείχνουν διαχρονικά την ιστορία της πόλης και αποτελούν μνημεία για την περιοχή και την Αθήνα γενικότερα.

Εδώ βρίσκεται ένας από τους πιο σημαντικούς αρχαιολογικούς της χώρους: το αρχαίο νεκροταφείο του Κεραμεικού. Τη περιοχή του Κεραμεικού, το «κάλλιστον προάστιον»¹ όπως περιγράφεται από τον Θουκυδίδη, διαπερνούσαν τρεις σημαντικούς οδικούς άξονες: η οδός Παναθηναϊκή, η Ιερά Οδός και η Πειραιϊκή Οδός, οι οποίες διέρχονταν από τις τρεις πύλες: το Δίπυλο, την Ιερά Πύλη και τις Πειραιϊκές Πύλες αντίστοιχα.

κάτω: Μακέτα της βραβευθείσας μελέτης

Η περιοχή μελετήθηκε από τους Κλεάνθη και Schaubert το 1833. Το σχέδιο προέβλεπε για την Αθήνα τη δημιουργία τριών πόλων-πλατειών σε τριγωνική διάταξη: Ομόνοια, Σύνταγμα και Κεραμεικός. Η Τρίτη Πλατεία στον Κεραμεικό δεν υλοποιήθηκε ποτέ.

Σήμερα, ο αστικός ιστός γύρω από τον Κεραμεικό και το Θησείο διαμορφώνεται απομονωμένος και υποβαθμισμένος σε σχέση με το κέντρο τής πόλης.

Σημαντικά προβλήματα του γύρω χώρου είναι:

- Αντίληψη χώρου: Κατακερματισμός πολεοδομικού ιστού, φραγμοί, δυσκολία προσανατολισμού.
- Πολεοδομία: Υποβάθμιση αρχαιολογικών χώρων και άλλων μνημείων. Ανάμειξη οχλουσών και ασυμβίβαστων χρήσεων γης.
- Περιβάλλον: Ρύπανση, ηχορύπανση.
- Κυκλοφορία: Έλλειψη χώρων στάθμευσης, συμφόρηση λόγω φόρτου αξόνων, σιδηροδρομικών γραμμών κ.λπ.

Ο ρόλος της Τρίτης Πλατείας

Η πρόταση-ιδέα που βραβεύτηκε και πήρε την οριστική της μορφή με τη μελέτη, ορίζει την Τρίτη πλατεία ως πλατύ δρόμο, με γεωμετρικό άξονα Ακρόπολη-Γκάζι στο ίχνος της αρχαίας Πειραιϊκής Οδού η οποία διέρχεται από τις Πειραιϊκές Πύλες.

Η Πλατεία με τη μορφή δρόμου (πλατεία=πλατύς δρόμος) αποτελεί ουσιαστικά διεύρυνση του σύγχρονου δρόμου (Ν.Α. τμήμα οδού Ηρακλείδων) που συμπίπτει με το ίχνος του αρχαίου (Πειραιϊκή Οδός) και αποκτά το μέγιστο εύρος της σε 2 σημεία:

εκεί όπου συναντά τις Πειραιϊκές Πύλες, τμήματα του αρχαίου Τείχους και του Προτειχίσματος, για να τα περιβάλει και να τα αναδείξει, και εκεί όπου συναντά τον νέο χώρο πρασίνου (Κορεάτικη Αγορά), για να δημιουργήσει ένα μεγάλο ελεύθερο κενό, κατάλληλο για εκδηλώσεις με μεγάλη συγκέντρωση κόσμου.

Η Πλατεία, καθώς κατά το ένα τμήμα της πλαισιώνεται από τον σύγχρονο πολεοδομικό ιστό, ο οποίος σημειακά υποχωρεί, είτε για να αναδυθούν οι προϋπάρχουσες στρώσεις της πόλης, είτε για να αναδειχθούν νεότερα αξιόλογα κτίρια, γίνεται ένα ζωντανό μουσείο της ιστορίας της Αθήνας και επιτυγχάνει τη σύζευξη των πολλαπλών ταυτοτήτων της. Ο πολίτης έχει μια μοναδική ευκαιρία να ζήσει και να συνανθανθεί την ταυτότητα του αστικού περιβάλλοντος μέσα στο οποίο ενεργεί και δημιουργεί, καθώς και τη χρονική εξέλιξη του περιβάλλοντος αυτού.

Παράλληλα, η Πλατεία γίνεται ένας σημαντικός τόπος ηρεμίας και περιπάτου, καθώς το υπόλοιπο τμήμα της πλαισιώνεται από πράσινο με φυτά και δένδρα του Αττικού τοπίου, προέκταση του τοπίου της Αρχαίας Αγοράς και του μοναδικού για την Αθήνα βιτόπου του Αρχαιολογικού χώρου του Κεραμεικού. Χαρίζει έτσι στην πόλη έναν πολύτιμο και χρήσιμο πνεύμονα, μακριά από την αποπνικτική απμόσφαιρα της ασφάλτου. Ταυτόχρονα, αναβαθμίζει τις γειτονιές του Θησείου και του Γκαζοχωρίου, δίνοντάς τους τον σχεδόν ανύπαρκτο μέχρι τώρα, ανοικτό και ελεύθερο χώρο εκτόνωσης των κοινωνικών λειτουργιών που η συνεχής και βαριά δόμηση απαγορεύει.

Η προοπτική της Πλατείας προς την Ακρόπολη, το σχήμα της, η κλιμακωθή της επιφάνεια, η σχέση της με τους γύρω χώρους με τον τρόπο που απλώνεται στον αστικό ιστό, αλλά και οι λειτουργίες που μπορεί να αναλάβει, προγραμματισμένες ή απρόβλεπτες, προσδίδουν στην Τρίτη Πλατεία έναν μοναδικό και συμβολικό χαρακτήρα.

Η Πλατεία προσφέρει δυνατότητα θέασης της Ακρόπολης με τρόπο που δεν είναι δυνατός από οποιοδήποτε άλλο σημείο της πόλης. Εκτός από την οπτική, εξασφαλίζει και τη λειτουργική σύνδεση των Αρχαιολογικών χώρων και του Θησείου στα ανατολικά με το Πολιτιστικό Πάρκο Γκαζιού και τις συνοικίες στα δυτικά, υπερβαίνοντας τα εμπόδια που δημιουργούν σήμερα η μορφή του πολεοδομικού ιστού, οι γραμμές των ΗΣΑΠ και η οδός Πειραιώς.

Έτσι, η Πλατεία γίνεται το τρίτο σημαντικό αστικό κενό της Αθήνας, το οποίο καλείται να συνδέσει τις γύρω περιοχές και τις δύο πόλεις, σύγχρονη και αρχαία, και εντάσσεται στο πολεοδομικό σύνολο ως βασικό στοιχείο του Τρίτου Πόλου – πολιτιστικού πυρήνα στο κέντρο της πόλης.

Η Πλατεία ως πεζόδρομος

Η Τρίτη Πλατεία συντίθεται από μικρότερους δημόσιους χώρους διαφορετικής μορφής. Η είσοδος στους χώρους αυτούς από τα ανατολικά (Ακρόπολη, Αγορά κ.λπ.) γίνεται με τη διάνοιξη του άξονα της οδού Ηρακλείδων, με κατεύθυνση Ακρόπολη-Γκάζι, ο οποίος συμπίπτει με το ίχνος της αρχαίας Πειραιϊκής Οδού. Έτσι, από το ύψος της οδού Ερυσίχθονος, ο άξονας της οδού Ηρακλείδων προεκτίνεται προς τα δυτικά, για να συναντήσει τον αρχαιολογικό χώρο των Πειραιϊκών Πυλών.

Η κάθοδος προς τις Πειραιϊκές Πύλες διαμορφώνεται με ράμπα στο ίχνος και το πλάτος του αρχαίου δρόμου. Από τις Πύλες μέχρι το Πολιτιστικό Κέντρο «Μελίνα Μερκούρη» (κτίριο Πουλοπούλου), η πορεία ορίζεται: βόρεια από δενδροστοιχία πάνω στην παρεία του αρχαίου δρόμου, και νότια από τα υπάρχοντα κτίρια. Η τομή και ο γραμμικός χαρακτήρας του χώρου αυτού εντείνουν την ιδιότητά του ως κατεύθυντήριου πεζόδρομου.

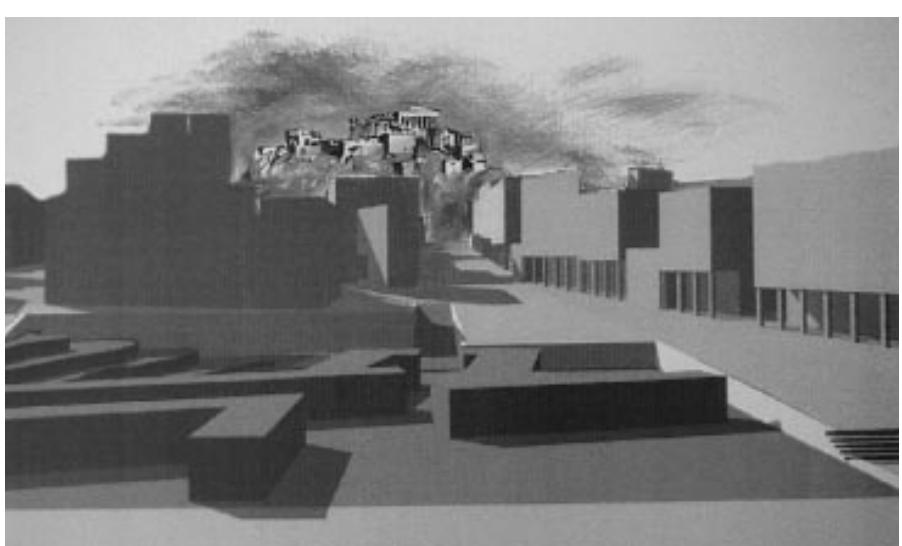
Η Πλατεία ως μνημείο

Η πρόταση πρωτοτυπεί ως προς τη σχέση αρχαιολογικού χώρου-πόλης, συνδυάζοντας την προστασία και την ανάδειξη των μνημείων με την οργανική ένταξή τους στη σύγχρονη ζωή της πόλης.

Με τη διεύρυνση του αρχαιολογικού χώρου σ' ολόκληρο το οικοδομικό τετράγωνο, έρχονται στην επιφάνεια οι από χρόνια ανασκαφέμενες Πειραιϊκές Πύλες και τα τμήματα του Αρχαίου Τείχους και του Προτειχίσματος τα οποία σήμερα βρίσκονται σε ακάλυ-

πτους κτιρίων, αθέστα, απροσπέλαστα από τον δημόσιο χώρο και χωρίς καμία προστασία απέναντι στην οικοδομική δραστηριότητα. Με τον προτεινόμενο σχεδιασμό, ο αρχαιολογικός χώρος αποτελεί συστατικό και καρδιά της Πλατείας. Ο κάτοικος ή ο επισκέπτης μπορούν όχι μόνο να παρατηρήσουν τα μνημεία από απόσταση, αλλά και να τα βιώσουν, χωρίς μάλιστα αυτό να προϋποθέτει μια ειδική διαδικασία, αφού η Πλατεία εισχωρεί συνεπίπεδα στις Πειραιϊκές Πύλες, οι οποίες με τον τρόπο αυτόν «βλέπουν» και σταδιακά ξανοίγονται προς το Γκάζι. Στη διάρκεια της ημέρας, η βασική κίνηση των πεζών πάνω στον άξονα, με κατεύθυνση την Ακρόπολη, γίνεται με ομαλό και αβίαστο τρόπο, και ακολουθεί το ίχνος και τη στάθμη του αρχαίου δρόμου ο οποίος περνά μέσα από την Πύλη. Με αντίθετη κατεύθυνση, προς το Γκάζι, ομαλή ράμπα οδηγεί τον περιπατητή προς τις Πειραιϊκές Πύλες. Στην είσοδο του χώρου από τη ράμπα αυτή, ο πεζός συναντά στα δεξιά του ένα διαμορφωμένο πρανές. Το πρανές αυτό αποτελεί μια σταδιακή οπτική ανάβαση από το ύψος του αρχαιολογικού χώρου προς τα ψηλότερα οικοδομικά τετράγωνα στα βορειοανατολικά. Δευτερεύουσες κινήσεις γύρω από τον αρχαιολογικό χώρο των Πειραιϊκών Πυλών αντικαθίστούν τον κεντρικό βασικό άξονα, ώστε να εξασφαλίζεται η συνεχής κίνηση τις ώρες κατά τις οποίες ο αρχαιολογικός χώρος θα παραμένει κλειστός.

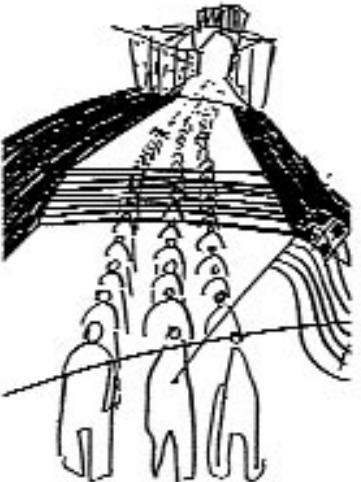
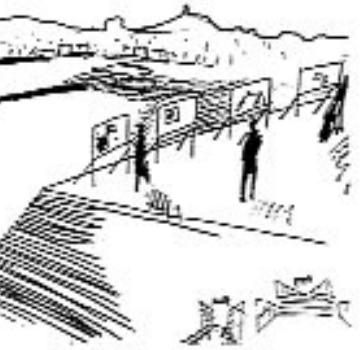
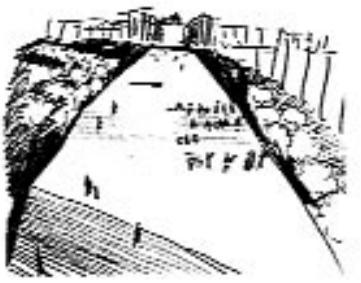
Η γεωμετρία της χάραξης του αρχαιολογικού χώρου ακολουθεί βόρεια και ανατολικά τον αστικό ιστό της πόλης (χαράσσεται πάνω στο όριο των υπαρχόντων δρόμων), ενώ το υπόλοιπο τμήμα ακολουθεί παράλληλες και κάθετες προς τον άξονα χαράξεις. Η δυναμική που δημιουργείται με τις χαράξεις αυτές, υποβάλλει κινητικότητα και διάλογο του αρχαιολογικού με τους γύρω χώρους. Ο σχεδιασμός επιτρέπει ταυτόχρονα το κλείσιμο του αρχαιολογικού χώρου, όταν αυτό εί-

πάνω: Γενική κάτοψη τελικής πρότασης
Υπόμνημα κάτοψης

1. Άξονας Ακρόπολη-Γκάζι
2. Οδός Ηρακλείδων στο ίχνος της Αρχαίας Πειραιϊκής οδού
3. Πειραιϊκές Πύλες
4. Αρχαιολογικός χώρος Κεραμεικού
5. Αρχαιολογικός χώρος Αγοράς
6. Γκάζι
7. Οδός Ερμού
8. Οδός Πειραιώς

κάτω: Η τρίτη Πλατεία της Αθήνας πάνω στον άξονα Ακρόπολη-Γκάζι στο ίχνος της Αρχαίας Πειραιϊκής οδού

vai επιθυμητό και αναγκαίο, με μια μεταλλική κατασκευή ανασυρόμενη από το έδαφος. Ακόμη και τότε, ο αρχαιολογικός χώρος δεν αποξενώνεται από την πόλη, αφού η μεταλλική κατασκευή δεν δίνει την εντύπωση περίφραξης, αλλά μιας γλυπτικής παρουσίας στο χώρο.

Σχισμή-σκάλα στο δάπεδο της Πλατείας, παράλληλη με την οδό Πουλοπούλου και λοξή προς τον άξονα, οδηγεί στο κυκλικό ίχνος αρχαίου δαπέδου κάτω από την Πλατεία. Αποτελεί τη βασική είσοδο-έξοδο για ένα προτεινόμενο υπόγειο εκκλησάκι. Η παρουσία του προσδίδει στην Πλατεία αίσθηση βάθους και τομής κάτω από το δάπεδο-επιδερμίδα.

Το εκκλησάκι, ως συμπαγής μάζα από χυτό μπετόν, πρωτογενές στη χάραξή του, αποτελείται από έναν υπόστυλο κύριο χώρο, με το ιερό στο βάθος, και μια κρύπτη ανάμεσα στο ιερό και την έξοδο. Υπαίθρια αυλή ορίζει το ίχνος εύρεσης του αρχαίου δαπέδου. Ως κύριες λειτουργίες για το εκκλησάκι προτείνονται οι παρεμφερείς με τον ιστορικό ρόλο του Κεραμεικού ως νεκρόπολης (π.χ. επικήδειοι δημοσιών προσώπων, Επιτάφιος κ.λπ.)

Η Πλατεία ως πάρκο

Ο εκτενής πνεύμονας πρασίνου (Αττικό τοπίο) που δημιουργείται μεταξύ των ΗΣΑΠ και των οδών Πειραιώς και Ερμού, είναι ίσως η σημαντικότερη ενέργεια αναμόρφωσης της περιοχής μελέτης, όσον αφορά στο φυσικό περιβάλλον και την ποιότητα ζωής στο κέντρο της πόλης.

Η τελική διαμόρφωση του χώρου τής Κορεάτικης Αγοράς σε Αττικό τοπίο, λόγω της θέσης του, μπορεί να πραγματοπιθετί άμεσα.

Είδη της Αττικής χλωρίδας (ελιές, αγριελιές, πεύκα, χαρουπιές, πλατάνια, σκίνα, συκιές, πικραδάφνες, πυράκανθοι) συνθέτουν σε ελεύθερη διάταξη το Αττικό τοπίο, το οποίο πλαισιώνει την Πλατεία-Πάρκο και αγκαλιάζει το ανοικτό αμφιθέατρο.

Εκτός από τις διαμορφώσεις του εδάφους με χαμηλούς πέτρινους τοίχους αντιστρήιξης, υπάρχουν κτίσματα διαστάσεων 5X5 μέτρων, ενταγμένα στο έδαφος, τα οποία στεγάζουν λειτουργίες αναψυχής. Η Τρίτη Πλατεία και το Θησείο, μέσω του τοπίου, ενοποιούνται με τους αρχαιολογικούς χώρους του Κεραμεικού και της Αγοράς.

Συστάδες δένδρων, σε ίσες αποστάσεις μεταξύ τους, ακολουθούν τις κατευθύνσεις των κάθετων προτεινόμενων πεζόδρομων και του άξονα της Πλατείας.

Ελεύθερες διατάξεις δένδρων συνδέουν την Πλατεία με το Αττικό τοπίο. Λεύκες και κυπαρίσσια σε σειρά και καθ' ομάδες ακολουθούν το τόξο τής οδού Θεσσαλονίκης δίπλα στις γραμμές των ΗΣΑΠ, εξασφαλίζοντας οπτι-

κή και ηχητική μόνωση από τις διερχόμενες αμαξοστοιχίες. Η ενότητα αυτή των δένδρων καταλήγει στο μικρό προτεινόμενο πάρκο του Αγίου Αθανασίου πάνω στην οδό Επταχάλου.

Σχισμή-σκάλα στο δάπεδο της Πλατείας, παράλληλη με την οδό Πουλοπούλου και λοξή προς τον άξονα, οδηγεί στο κυκλικό ίχνος αρχαίου δαπέδου κάτω από την Πλατεία. Αποτελεί τη βασική είσοδο-έξοδο για ένα προτεινόμενο υπόγειο εκκλησάκι. Η παρουσία του προσδίδει στην Πλατεία αίσθηση βάθους και τομής κάτω από το δάπεδο-επιδερμίδα.

Το εκκλησάκι, ως συμπαγής μάζα από χυτό μπετόν, πρωτογενές στη χάραξή του, αποτελείται από έναν υπόστυλο κύριο χώρο, με το ιερό στο βάθος, και μια κρύπτη ανάμεσα στο ιερό και την έξοδο. Υπαίθρια αυλή ορίζει το ίχνος εύρεσης του αρχαίου δαπέδου. Ως κύριες λειτουργίες για το εκκλησάκι προτείνονται οι παρεμφερείς με τον ιστορικό ρόλο του Κεραμεικού ως νεκρόπολης (π.χ. επικήδειοι δημοσιών προσώπων, Επιτάφιος κ.λπ.)

Η Πλατεία ως πάρκο
Ο εκτενής πνεύμονας πρασίνου (Αττικό τοπίο) που δημιουργείται μεταξύ των ΗΣΑΠ και των οδών Πειραιώς και Ερμού, είναι ίσως η σημαντικότερη ενέργεια αναμόρφωσης της περιοχής μελέτης, όσον αφορά στο φυσικό περιβάλλον και την ποιότητα ζωής στο κέντρο της πόλης.

Η Σημασία του Άξονα-Σύνδεση της Πλατείας με τις γύρω περιοχές
Η διάνοιξη και επαναφορά στην πόλη των σημαντικότερων αρχαίων οδικών αξόνων που η περιοχή φιλοξενεί στο κάτω αρχαίο επίπεδό της, είναι μια σημαντική ενέργεια ώστε η πόλη να επαναφέρει στη σύγχρονη ζωή της την ιστορία της, ως τη μοναδική στον κόσμο κινητήρια δύναμη που διαθέτει. Η επαναφορά των αξόνων του Δημοσίου Σήματος, της Ιεράς Οδού και της Πειραιϊκής Οδού, των τριών σημαντικότερων αρτηριών της αρχαίας πόλης, είναι αναγκαία για την αστική και την ιστορική αναβάθμιση και μελλοντική βιωσιμότητα της περιοχής. Οι άξονες αυτοί θα αποτελούν τους ιμάντες, τους συνδετήριους κρίκους των σύγχρονων λειτουργιών της πόλης με τον ομφαλό της, την Ακρόπολη, ως πηγή έμπνευσης και ενέργειας.

Δύο από τους προαναφερθέντες άξονες, το Δημόσιο Σήμα και η Ιερά Οδός, καταλήγουν στον μεγάλο περιφραγμένο αρχαιολογικό χώρο του Κεραμεικού, με αποτέλεσμα οι σύγχρονες προέισεις να διακόπτονται.

Αντίθετα, ο άξονας της Πειραιϊκής Οδού, που ξεκινά από τον νέο πολιτιστικό πόλο του Γκαζιού, μπορεί να συνδέσει όλες τις δυτικές συνοικίες με το Θησείο και την Ακρόπολη. Ο μεγάλος υπαίθριος χώρος που λείπει από την Αθήνα, προτείνεται ως η πλατφόρμα μετάβασης από τον σύγχρονο πόλο στον αρχαίο.

Ο πολιτιστικός πόλος του Γκαζιού, δι-

ευρυμένος με τις σύγχρονες λειτουργίες γύρω και κατά μήκος του άξονα, αποτελεί το αντίβαρο της Ακρόπολης.

Δευτερεύουσες πορείες συνδέουν την Πλατεία και την περιοχή μελέτης με τις γύρω ιστορικές συνοικίες, μέσω είτε του Αττικού τοπίου είτε του αστικού ιστού. Σημαντικότερες είναι:

- Η παράλληλη με το Θεμιστόκλειο Τείχος πορεία στο ίχνος του προτειχισματος, με δύο σκέλη, η οποία συνδέει την περιοχή μελέτης με τον πεζόδρομο της Ερμού και τον Αρχαιολογικό χώρο του Κεραμεικού.

- Η κάθετη προς αυτήν πορεία συνδέει την περιοχή του Αγίου Αθανασίου με το Αττικό τοπίο και το σημερινό μουσείο Κεραμεικού.

- Η προέκταση της οδού Ερυσίθονος, η οποία διασχίζει το Αττικό τοπίο, για να καταλήξει στην πεζόδρομη μελέτης Ερμού.

- Ο πεζόδρομος της Ερμού, που καταλήγει καμπύλα στο σημείο συνάντησης της Τρίτης Πλατείας με την οδό Πειραιώς.

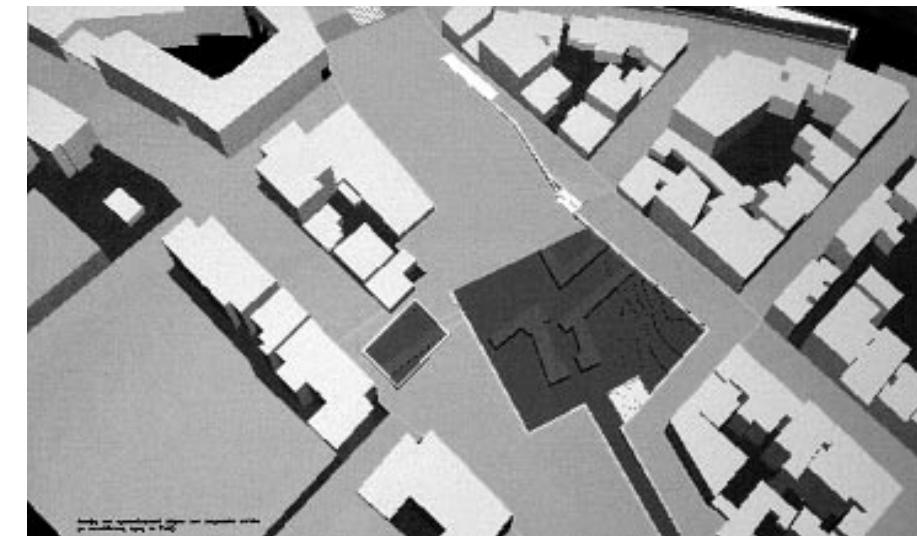
- Η προέκταση της οδού Αποστόλου Παύλου προς την Ερμού.

Υλοποίηση της μελέτης

Η μελέτη προτείνει μια μεγάλης κλίμακας παρέμβαση στην πόλη, η πλήρης εφαρμογή της οποίας είναι εκ των πραγμάτων μακροχρόνια. Γι' αυτόν το λόγο προβλέπονται στάδια υλοποίησης. Αυτά τα στάδια κάνουν το έργο εφικτό και διευκολύνουν την κατανόηση και την αποδοχή της αναγκαιότητάς του από τους πολίτες. Κάθε βήμα υλοποίησης οδηγεί και διευκολύνει το επόμενο, ενώ, ταυτόχρονα, αποτρέπει τετελεσμένα που θα μπορούσαν να αποδειχθούν εμπόδια στην επίτευξη της τελικής επιθυμητής εικόνας και λειτουργίας της περιοχής.

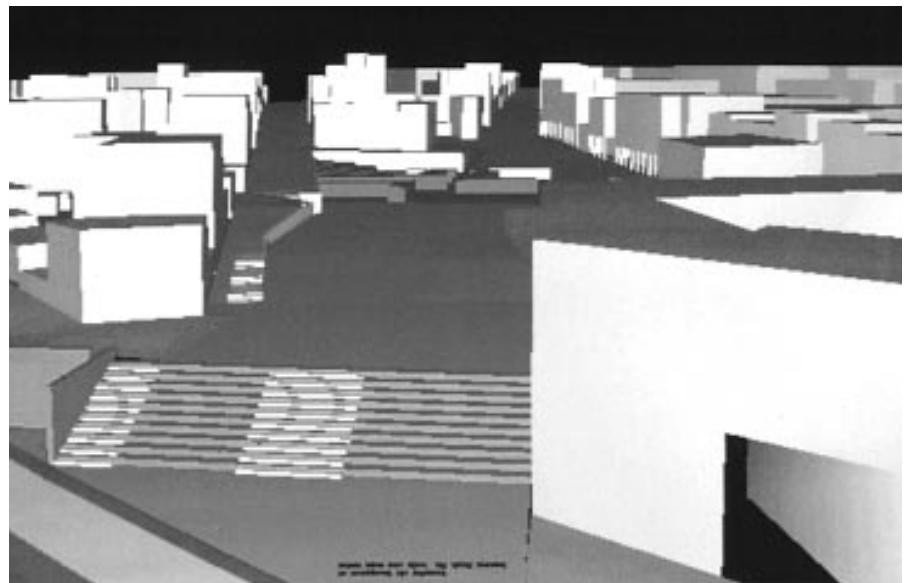
Ο χαρακτήρας και ο τρόπος διαμόρφωσης των χώρων της Πλατείας προσδίδουν στους χώρους αυτούς μεγάλη ευελιξία και προσαρμογή στα δεδομένα των συνεχών αλλαγών του γύρω αστικού τοπίου. Μ' αυτόν τον τρόπο, η Πλατεία αποδίδει και επιδέχεται επιδράσεις και νέα στοιχεία από τις εκπονούμενες μελέτες για τις γειτνιάζουσες περιοχές, έτσι ώστε να έχει γίνει ένας σημαντικός σύνδεσμος μεταξύ τους, αναπόσπαστο κομμάτι τής μελλοντικής ανάπτυξης του κέντρου της Αθήνας.

Ο σχεδιασμός της Πλατείας ολοκληρώνεται και υποστηρίζεται από πολεοδομικά μέτρα και ρυθμίσεις. Η τροποποίηση του ρυμοτομικού σχεδίου, η επιβολή ειδικών όρων δόμησης και χρήσεων γης (ιδιαίτερα για τα νέα μέτωπα που δημιουργούνται γύρω από τις Πειραιϊκές Πύλες και την Πλατεία) και ο καθορισμός ειδικών κανόνων που αφορούν τόσο στην αισθητική των κτιρίων και κατασκευών όσο και

στη χρήση των κοινόχρηστων χώρων, αποτελούν σημαντικά και αναπόσπαστα στοιχεία της μελέτης.

Η Τρίτη Πλατεία δεν εγκλωβίζεται στην αδιέξοδη προσπάθεια υλοποίησης των ιδεών ενός πολεοδομικού σχεδίου του περασμένου αιώνα. Αντίθετα, ο σχεδιασμός της ανταποκρίνεται στις σημερινές και τις αυριανές ανάγκες της πόλης. Η πόλη αποκτά έναν σημαντικό δημόσιο χώρο με ιδιαιτερη φυσιογνωμία: έναν δημόσιο χώρο που επιτυγχάνει την αποκατάσταση της ιστορικής συνέχειας της πόλης με στοιχεία του παρελθόντος και του μέλλοντος: έναν μν

Είναι ένα αστικό κενό σημαντικού μεγέθους με συμβολικό χαρακτήρα, το οποίο λείπει σήμερα από τους χώρους και τις αναζητήσεις της πόλης. Με το χαρακτήρα αυτόν και τη μορφή της, προκαλεί τον Αθηναίο να αποκλίνει από την καθημερινή βιασύνη και το υλιστικό κυνήγι, οδηγώντας τον προς λιτές και αέναες αξίες και πηγές έμπνευσης.

Ιστορικό της μελέτης

1990. Πανελλήνιος Αρχιτεκτονικός Διαγωνισμός Ιδεών του Δήμου Αθηναίων με θέμα «Διαμόρφωση Πλατείας Κεραμεικού».

1991. Το πρώτο βραβείο απονέμεται ομόφωνα στη μελέτη των αρχιτεκτόνων Μάρως Παπαδοπούλου και Θεοκλή Καναρέλη, και δημοσιεύεται στον ελληνικό Τύπο και σε ελληνικά και ξένα περιοδικά αρχιτεκτονικής.

1992. Ανάθεση της «Πολεοδομικής μελέτης στην περιοχή Κεραμεικού, σε εσφαρμογή του 1ου βραβείου του Αρχιτεκτονικού Διαγωνισμού Ιδεών με θέμα «Διαμόρφωση πλατείας Κεραμεικού» στη μελετητική ομάδα που

σπάθεια ανάδειξης και ευπρεπισμού των λιγοστών και πολύπαθων δημόσιων χώρων της Αθήνας. Αποτελεί και καταλύτη και παραδειγματικό τρόπο συνεννόησης φορέων, καθώς και συνεργασία πολίτη και κράτους.

Μακριά από τεράστιας κλίμακας ουτοπίες ή γραφικούς ρομαντισμούς, η μελέτη προτείνει σταδιακά, απτά και αποφασιστικά βήματα και ενέργειες για την ουσιαστική αναβάθμιση του αστικού περιβάλλοντος και της ποιότητας ζωής σε μια περιοχή που απεγνωσμένα το αποζητά. Με τη γεωμετρία και τους όγκους που προτείνει και περικλείει, γίνεται συνδετικός κρίκος που ενοποιεί αστικούς τομείς οι οποίοι μέχρι τώρα παρέμεναν ουσιαστικά απομονωμένοι ο ένας από τον άλλο.

συγκροτήθηκε από τους βραβευθέντες αρχιτέκτονες και τους Γιάννη Δοκουμετζίδη, πολιτικό μηχανικό, χωροτάκτη, συγκοινωνιολόγο, Συνεργατική Ομάδα Μηχανικών Ε.Π.Ε., και σύμβουλο αρχαιολόγο την Ελισάβετ Σπαθάρη.

1993. Ολοκλήρωση της Α' φάσης της μελέτης.

1996. Τροποποίηση του ορίου μελέτης και συνυπολογισμός των νέων δεδομένων και μελετών άλλων φορέων για την ευρύτερη περιοχή για την εκπόνηση της Β' φάσης. Ολοκλήρωση της Β' φάσης.

1996. Η μελέτη αντιπροσωπεύει την Ελλάδα στην 19η Διεθνή Έκθεση Αρχιτεκτονικής της TRIENNALE του Μιλάνου με θέμα: «Τοπίο του οικείου - Κοινωνικοί χώροι και η αντίσταση της παράδοσης».

1997. Γνωμοδότηση της Επιτροπής Παρακολούθησης.² Προσαρμογή των προτάσεων της μελέτης στις παρατηρήσεις της Επιτροπής.³

1998. Ολοκλήρωση της Γ' φάσης της μελέτης από τους αρχιτέκτονες μελετητές με τη συνεργασία του αρχιτέκτονα Πάνου Λεβέντη.

Ο Δήμος Αθηναίων παρέλαβε και ενέκρινε το σύνολο της μελέτης το Νοέμβριο του 1998. Για τη μελέτη αυτή έχει ήδη ενημερωθεί και η εταιρία «Ενοποίηση Αρχαιολογικών Χώρων Αθηναίας Α.Ε.»

Ομάδα Μελέτης

Μάρω Παπαδοπούλου, αρχιτέκτων Θεοκλής Καναρέλης, αρχιτέκτων Ιωάννης Δοκουμετζίδης, συγκοινωνιολόγος Συνεργατική Ομάδα Μηχανικών Ε.Π.Ε.

Συνεργάτης: Πάνος Λεβέντης, αρχιτέκτων Υποστήριξη C.A.D.D.: Μιχάλης Τσίγκος, Δ/νση Σχεδίου Πόλεως Δήμου Αθηναίων Επίβλεψη μελέτης: Έλλη Παπακωνσταντίνου, αρχιτέκτων, Δ/νση Σχεδίου Πόλεως Δήμου Αθηναίων

Σημειώσεις

1. «τιθέασιν ουν ες το δημόσιον σήμα, ο έστιν επί του καλλίστου προαστίου της πόλεως, και αιεί εώ αυτώ θάπτουσι τους εκ των πολέμων πλην γε τους εν Μαραθώνι...» (Θουκυδίης, 2.34)

2. Στις Επιτροπές Παρακολούθησης και των δύο φάσεων της μελέτης συμμετείχαν με εκπροσώπους ο Δήμος Αθηναίων, ο Οργανισμός Αθηναίας, η Δ/νση Πολεοδομικού Σχεδιασμού του ΥΠΕΧΩΔΕ, το γραφείο Ενοποίησης Αρχαιολογικών Χώρων του ΥΠ.ΠΟ., η Δ/νση Νεωτέρων Μνημείων του ΥΠ.ΠΟ. και η Γ' Εφορία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων.

3. Η προσαρμογή των προτάσεων της Β' φάσης έγινε από τους αρχιτέκτονες μελετητές με τη συνεργασία του αρχιτέκτονα Πάνου Λεβέντη και της επιβλέπουσας από τη Δ/νση Σχεδίου Πόλεως του Δήμου Αθηναίων Έλλης Παπακωνσταντίνου. Η ηλεκτρονική σχεδίαση έγινε από τον Μιχάλη Τσίγκο.

ΧΡÓΝΟΣ ΤΟΠΕÍΟΥ¹

• Κώστας Μωραΐτης • αρχιτέκτων, επίκ. καθηγητής ΕΜΠ

Εισαγωγικό σημείωμα για το χρονικό προσδιορισμό του τοπίου

Στο ομότιτλο κείμενό του, ο Ανδρέας Εμπειρίκος περιγράφει τον τόπο, τον καθορισμένο από την ποιητική αντίληψη, ως ιδιαίτερο τόπο τοπιακής ερμηνείας, ως «Τόπο Τοπείου». Ακολουθώντας τις ενδείξεις αυτού του λογοτεχνικού τίτλου, θα ισχυριστώ πως η φυσική παρουσία του τόπου δε συνιστά συνθήκη ικανή για την υπαγωγή του στην κατηγορία του «τοπίου». Η ένταξη του τόπου στην τοπιακή κατηγορία υπονοεί, πέρα από την τοπική παρουσία, την ιδιαίτερη πολιτιστική επεξεργασία του ή, έστω, την πολιτιστική του αναγνώριση.

Αντίστροφα, όμως, το τοπίο εμφανίζεται να διαθέτει πάντα τοπική αναφορά. Πλάι σ' αυτόν, τον τοπικό προσδιορισμό του τοπίου, το οποίωμα μας παραθέτει τον χρονικό του προσδιορισμό, επιμένοντας στην κεντρική σημασία του για τις νεότερες δυτικές κοινωνίες.

Το τοπίο ως πολιτιστική παρέμβαση με αισθητικό χαρακτήρα

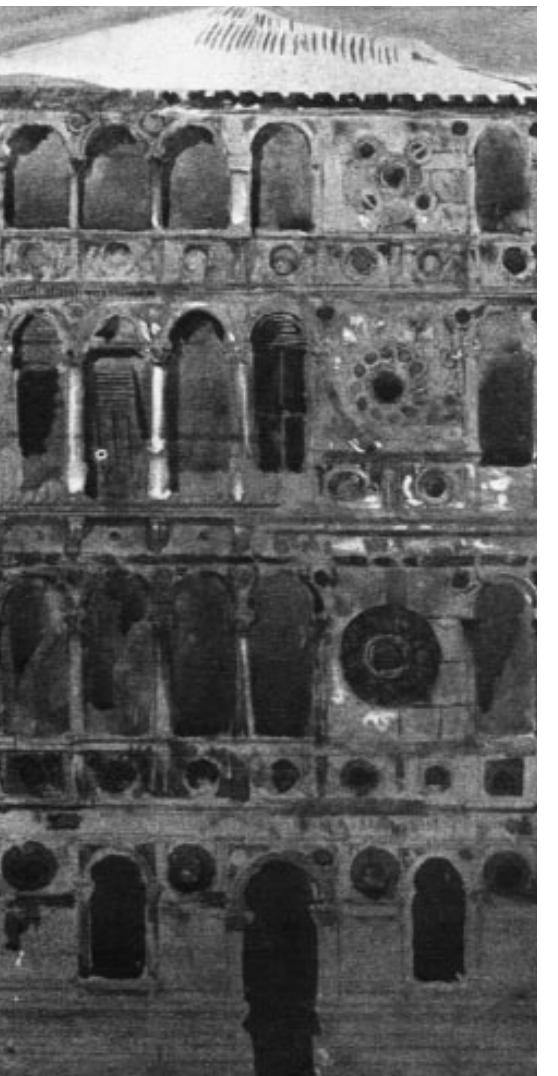
Το τοπίο αναφέρεται τουλάχιστον στην πολιτιστική αναγνώριση και ερμηνεία του τόπου ή, με περιπλοκότερο τρόπο, στην επεξεργασία του: στην ποιητική-λογοτεχνική επεξεργασία του,, διπάς στο κείμενο του Ανδρέα Εμπειρίκου, στη ζωγραφική-τοπιογραφική επεξεργασία του, στη φωτογραφική και κινηματογραφική επεξεργασία του, στην αρχιτεκτονική επεξεργασία του με σχεδιαστική ή δομικό τρόπο. Συνδέεται, επομένως, με μια πολιτιστική παρέμβαση, αποτελεί μια πολιτιστική «κατασκευή», στην οποία αποδόθηκε, κατά τη διάρκεια της δυτικής Ιστορίας, χαρακτήρας αισθητικός.

Ας εξηγήσουμε την παρατήρηση αυτή με ένα πρώιμο ιστορικό παράδειγμα. Όταν οι Ίωνες αποκαλούσαν τον κλαδεμένο και καλλωπισμένο κήπο, που προσέφερε αισθητική τέρψη «τοπίο» ή «τόπειο»,³ είχαν ήδη επιβάλει στο φυσικό υπόβαθρο του κάθε τόπου μια πολιτιστική σχεδίαση, είχαν «εκπολιτίσει» τους τόπους. Το ίδιο και οι Λατίνοι με το «έργο τόπου», το «opus topacium», που κατά τους λεγικογράφους χαρακτηρίζει την αντίστοιχη προς τους Ίωνες παρέμβαση.⁴ Αυτή η επιβολή του πολιτισμού πάνω στο φυσικό δε συνιστά αισθητική επεξεργασία απλώς και μόνον γιατί κάνει τους θάμνους που κλαδεύτηκαν από τον κηπουρό ωραιότερους. Συνιστά αισθητική επεξεργασία για έναν γενικό λόγο: επειδή, πάνω στα δεδομένα της αντίληψης, πάνω στα αισθητηριακά δεδομένα, στις παραστάσεις, επιβάλλει κοινωνικές, πολιτιστικές αξίες. Σ' αυτή την πολιτιστική επι-σημανση, των μορφών με αξίες, αποδίδουμε το χαρακτηρισμό «αισθητική».

Με την έννοια αυτή, οι αξιολογικοί προσδιορισμοί τους οποίους αποδίδουμε στις μορφές, δεν περιορίζονται στο χαρακτηρισμό της «ευ-μορφίας», στους επιθετικούς προσδιορισμούς του «καλού» και «ωραίου». Η μεσαιωνική τέχνη, εξηγούν οι μελετητές της, χαρακτηρίζεται από τον αισθητικό προσδιορισμό του «υψηλού», ενδεικτικό για τη θρησκευτική τέχνη και άλλων περιόδων και πολιτισμών. Άλλα «υψηλή» είναι επίσης και η αισθητική του φυσικού τοπίου, των μεγάλων βουνών, των σκοτεινών δρυμών, των οποίων η ένταση της παρουσίας τείνει να υπερβεί κατά πολύ τα ανθρώπινα μέτρα. Σε αυτές τις θετικές αξίες «καλός», «ωραίος», «υψηλός», μπορούμε να προσθέσουμε και προσδιορισμούς απαξίας: «ά-σχημος», «φοβερός», «αποκρουστικός» αξίες δηλαδή αρνητικές που, όπως και η θετική αισθητική αξιολόγηση, τείνουν να προσδιορίσουν τόσο τον τόπο των τεχνημάτων όσο και τον φυσικό τόπο. «Οτιδήποτε υπάρχει, δεν υπάρχει παρά μόνο ως πνευματικότητα» ισχυρίζεται ο Hegel στην Αισθητική του. «Το φυσικό ωραίο δεν υπάρχει λοιπόν παρά ως αντανάκλαση του πνεύματος».⁵

Η αναγνώριση και η «κατασκευή» του τοπίου ως έκφραση κοινωνικού ήθους Αυτή η αισθητική επεξεργασία, την οποία το «πνεύμα» ή, με λιγότερο εγελιανούς όρους, ο ανθρώπινος πολιτισμός επιβάλλει πάνω στις μορφές των τόπων, μπορεί επομένως να εκφράσει μια εξαιρετικά εκτεταμένη ποικιλία σημασιών.

Αντιστρέφοντας την προηγούμεν

Δεν είναι τελικά παράξενο πως η «ανακήλυψη» της γραφικότητας των βουνών», όπως παρατηρεί η Numa Broc, «είναι σύγχρονη με τη Γαλλική Επανάσταση».⁶ Καθόλου παράξενο, γιατί στην περίοδο του Διαφωτισμού συνυπάρχουν τόσο η ορθολογική διάθεση εξερεύνησης του τόπου, σύμφωνη με τις φυσικές επιστήμες και με τον έλεγχο που αυτές επιχειρούν να ασκήσουν επί του φυσικού, όσο και η ήδη διατυπωμένη ρομαντική διάθεση· η διάθεση, δηλαδή, η οποία, ακολουθώντας μια παράδοση τόσο παλιά όσο η αίσθηση ενότητας του τευτονικού μεσαίωνα με τη φύση, επιχειρούσε να επανασυνδεθεί με τον φυσικό χώρο.⁷ Άλλα αυτές τις δύο διαθέσεις, την διάθεση ελέγχου επί του σύμπαντος κόσμου, που υποβαστάζεται από το ορθολογικό εγχείρημα, και τη διάθεση ένωσης με αυτό το σύμπαν των άντων δεν τις συναντούμε μόνο στο χαρακτηριστικό, αλλά περιφερειακό, παράδειγμα του αλπινισμού. Με πολύ μεγαλύτερη κοινωνική σπουδαιότητα τις εντοπίζουμε στους βασικούς άξονες ανάπτυξης των κοινωνιών· στον επιστημονικό χώρο των φυσικών επιστημών ή και σ' αυτήν την αντίληψη της Ιστορίας.

Ο ανάδρομος έλεγχος των ιστορικών γεγονότων

Η νεότερη Δυτική Ιστορία αποτελεί βέβαια περίοδο ισχυρότατων και, το κυριότερο, ταχύτατων ανακατατάξεων. Από την Αναγέννηση ήδη, το σταθερό πλαίσιο ζωής διαρρηγνύεται ριζικά, για να υποστεί μια σειρά μεταλλάξεων, που ορίζουν πορείες χωρίς επιστροφή. Ας επισημάνουμε απλώς πως το ίδιο συμβαίνει και με την εικόνα της *intra muros*, της σταθερής, σίγουρης, εντός των τειχών μεσαιωνικής πόλης, του πολιτιστικά καθορισμένου δηλαδή μεσαιωνικού αστικού τοπίου.

Σε αυτές τις αλλαγές, επίφοβες και άρα αγχογόνες, μια που οι συνέπειές τους δεν είναι από τα πριν γνωστές, ο νεότερος δυτικός άνθρωπος απαντά κατ' αρχάς με διαθέσεις ελέγχου. Η πρόγνωση του μελλοντικού υπονοεί τη γνώση των διαδικασιών που το παράγουν· τη γνώση δηλαδή των νόμων που θα το καθορίσουν και που δεν μπορούν να συγκροτηθούν πάρα μόνο από την παρατήρηση, τον έλεγχο και την επιστημονική, κανονιστική ερμηνεία των ιστορικών φαινομένων που προηγήθηκαν.

Ο δυτικός άνθρωπος, ιδιαίτερα ο δυτικός «πολιτικός» άνθρωπος και ο εκφραστής του, ο δυτικός ιστορικός, έχει λοιπόν κάθε λόγο να ισχυριστεί πως η Ιστορία παράγεται σύμφωνα με μια σειρά από κανόνες τους οποίους ο προσεκτικός μελετητής μπορεί να προσδιορίσει. Αν ο δυτικός πολιτικός άνθρωπος κατέχει τους κανόνες της Ιστορίας που ολοκληρώθηκε ήδη, τότε με μεγαλύτερη πειστικότητα μπο-

ρεί να ισχυριστεί πως προβλέπει το μέλλον και, άρα, να αποσπάσει τη συμφωνία της κοινωνίας του, την κοινωνική συναίνεση. Όλα επομένως τα ιστορικά γεγονότα οφείλουν να ενταχθούν σε μια κοινή λογική, σ' έναν κοινό σχεδιασμό, που για την περίπτωση αυτή οφείλει να είναι ανάδρομος.

Πολύ χαρακτηριστικά, ο Αναγεννησιακός άνθρωπος, αναφέρεται σε μια «ανα-γέννηση», σε ένα ξαναγέννημα της κλασικής, της αρχαιοελληνικής και, κυρίως της ρωμαϊκής αρχαιότητας, για να υποστηρίξει εντούτοις μια ιστορική πραγματικότητα ριζικά καινοφανή. Η Αναγεννησιακή πολιτεία έχει λόγο να υπάρξει, αν υποθέσουμε πως αντίστοιχα πολιτεύματα στην αρχαιότητα απέδωσαν και πολιτική ισχύ και πολιτισμική αίγλη. Αυτή μάλιστα η Αναγέννηση οφείλει να αποκτήσει και αισθητική εποπτική έκφραση· αρχιτεκτονική, για παράδειγμα, μορφή. Οι αρχιτεκτονικές εντούτοις μορφές του Leon Battista Alberti δεν αποδίδουν παρά μια δική τους, ιδιότυπη, Αναγεννησιακή ερμηνεία της κλασικής αρχαιότητας.

Στην *Αρχαιολογία της γνώσης*, ο Michel Foucault θα τονίσει την προσπάθεια του ιστορικού να αποδώσει συνεκτική αντίληψη στο ιστορικό φαινόμενο.⁸ Άλλα αυτή η διατύπωση περιγράφει και τον τρόπο με τον οποίο η πόλη ή η αρχιτεκτονική επιχειρεί να χειριστεί την Ιστορία της· άρα, την κατασκευή του νεότερου σε σχέση με το παλαιότερο. Ενταγμένα σ' αυτό το πλαίσιο, το φυσικό τοπίο και το αστικό τοπίο επιδέχονται ανάλογες κατηγορίες χειρισμών. Τα φυσικά στοιχεία, όπως και τα παλαιότερα πολιτιστικά στοιχεία του δομημένου τοπίου, αποτελούν την αρχαιότερη παράδοση, από την οποία η νεότερη τοπική παρέμβαση θα αντλήσει τη νομιμοποίησή της.

Γίνεται έτσι εμφανής η σημασία τής Ιστορίας για τη νεότερη δυτική κοινωνία, η σημασία που έχουν για την κοινωνία αυτή οι ιστορικοί της στοχαστές, η ανάγκη της για πολιτικούς φιλοσόφους, αποφασισμένους να εγκαταστήσουν ως κέντρο της θεωρητικής σκέψης τους τη φιλοσοφία της Ιστορίας. Γίνεται όμως είσιου φανερή η ανάγκη της αρχιτεκτονικής να αποκτήσει συγκροτημένη δική της Ιστορία, να ορίσει τις διαφορές των ιστορικών ρυθμών, να οργανώσει ταξίδια στη Ρώμη και στην Αθήνα για την επιμόρφωση των υποτρόφων των αρχιτεκτονικών σχολών. Εν ολίγοις να εντάξει το νέο στο παλαιό· ή καλύτερα, το παλαιό στο νέο, ώστε το νέο εγχείρημα να αποβεί ελεγχόμενης αξίας.

Η γονητεία του παρωχημένου και η αισθητική του ερειπίου

Δικαιούμαστε να υποθέσουμε πως η σχέση του νεότερου δυτικού πολιτι-

σμού με το ιστορικό γεγονός δεν υπήρξε απλώς σχέση «αποικιακή», κατακτητική.

Όπως κατά τη στοχαστική επαφή του με τη φύση, έτσι και κατά τη στοχαστική του επαφή με την Ιστορία, ο δυτικός άνθρωπος πρέπει να αισθάνθηκε την υψηλή συγκίνηση από τη δυνατότητα συμμετοχής του σε ένα σύμπαν φαινομένων, τα οποία τον υπερέβαιναν κατά πολύ. Το σύμπαν αυτών των φαινομένων, τόσο στην τοπική όσο και, πολύ χαρακτηριστικότερα, στην ιστορική ερμηνεία, δεν περιγράφεται περιορισμένα ως ενότητα χωρικών συσχετίσεων, αλλά ως ακολουθία όσων συνέβησαν ή θα συμβούν. Απέναντι στην Ιστορία, όπως και απέναντι στη φύση, ο γονητεύμένος άνθρωπος δεν επιζητεί μόνο δραστηριότητες επιβολής. Με εξίσου χαρακτηριστικό τρόπο έλκεται από τη δυνατότητα συμμετοχής σε σχέσεις και γεγονότα που τον υπερβαίνουν.

Θα ήταν ίσως δυσκολότερο να διερευνήσουμε ανάλογες τάσεις ρομαντικής ιστορικής συμμετοχής στους ισχυρούς της πολιτικής εξουσίας. Μπορούμε όμως να ανακαλύψουμε πολλά ανάλογα παραδείγματα στους εκπροσώπους των τεχνών ή της διανόησης· στον Άγγλο John Ruskin, για παράδειγμα, που επέμεινε στην αισθητική αξία του ερειπωμένου και πολύ αγάπησε τις «πέτρες της Βενετίας».

Δίπλα λοιπόν στην απαίτηση ελέγχου του τόπου, η οποία χαρακτηρίζει τη νεότερη δυτική σκέψη, υπάρχει η αποδοχή του τόπου ως καθορισμένου από μιαν αναντίρρητη χρονική ακολουθία, στον ορίζοντα της οποίας η φυσική και, ταυτόχρονα, η ιστορική τάξη συγκλίνουν. Η αποδοχή του τελικού αυτού ορίζοντα ως αναντίρρητου, καταλήγει να αποδεχθεί επίσης πως η γήρανση των πραγμάτων, η φθορά τους η ηλικιακή, η ιστορική τους κατάρρευση και καταστροφή, δεν αποτελούν μιαν αρνητική ένδειξη της απώλειας του ελέγχου πάνω στα πράγματα, αλλά, αντίθετα, συνιστά συνθήκη αξία πολιτιστικού και αισθητικού ενδιαφέροντος.

Το νεωτερικό ενδιαφέρον για το χρόνο Με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, είτε ως απαίτηση ελέγχου είτε ως διάθεση βιθισμού στον ωκεανό της, οι νεότερες δυτικές κοινωνίες εκφράζουν το αυξανόμενο ενδιαφέρον τους για την ιστορική διαδικασία. Το ενδιαφέρον αυτό αποδίδεται χαρακτηριστικά με την εμφάνιση του μοντερνισμού, με τα κινήματα δηλαδή εκείνα της ευρωπαϊκής διανόησης, τα οποία αξίωναν κατά τη διατύπωση του Baudelaire τον διαρκή νεωτερισμό και περιέγραφαν με όμοιο όρο, avant-garde, τόσο την πολιτική όσο και την καλλιτεχνική καινοτομία.

Αν όμως οι πεπαιδευμένοι μπορεί να

διακρίνουν τον ιστορικό χρόνο από το χρόνο των φυσικών γεγονότων, ο μέσος άνθρωπος αποκτά μια γενικευμένη χρονική ανησυχία, που προέρχεται από μια επίσης γενικευμένη, ιστορική και φυσική ταυτόχρονα, αντίληψη του χρόνου. Αυτή η γενικευμένη χρονική ευαισθησία φαίνεται να στηρίζει και να κατευθύνει πολλούς από τους διανοητές και τους καλλιτέχνες των νεωτερικών πρωτοπορειών. Άμεσες αναφορές ή, έστω, ιδιαίτερα πειστικές ερμηνείες συνδέουν τον κυβισμό, το φουτουρισμό, το De Stijl, τον κονστρουκτιβισμό με την αντίληψη της χρονικότητας. Με πολύ χαρακτηριστικό τρόπο, η σημαντικότερη ίσως ιστορική μαρτυρία για τη γέννηση του αρχιτεκτονικού μοντερνισμού, αυτή του Siegfried Giedion, επιλέγει στον τίτλο της, μαζί με τις λέξεις «χώρος» και «αρχιτεκτονική», τη λέξη «χρόνος».⁹

Όμοια στραμμένο προς μια συνολική χρονική ευαισθησία, βασισμένη σημαντικά στη βιωματική μας προσέγγιση, φαίνεται να είναι και ένα από τα γνωστότερα φιλοσοφικά ρεύματα του αιώνα μας, η φαινομενολογία του Martin Heidegger. Ο γερμανός φιλόσοφος αποδέχεται πως η ανθρώπινη ύπαρξη, το «είναι - εκεί», το Dasein, βρίσκεται σε χρονική συσχέτιση με τον κόσμο, ή, με ακόμη ισχυρότερη διατύπωση, η ουσία της ύπαρξης δεν μπορεί να είναι πάρα χρονική.

Πρέπει βέβαια ν

κάτω: Χρόνος τοπίου 4ος, Greg Lynn, Yokohama International port terminal, 1998
δίπλα: Χρόνος τοπίου 5ος, Theo Van Doesburg, «Ρυθμός Ρωσικού Χορού», 1918

θετα, θα περιγράψει την ανθρώπινη ύπαρξη βυθισμένη στη χρονική μεταβολή, σε μια διαρκή ώσμωση με τον κόσμο. Μπορούμε να μαντέψουμε στη στάση αυτή την κληρονομιά του ρομαντισμού, που μεταφέρει τις παλαιότερες γερμανικές καταβολές σε έναν νέοτερο επίγονο.

Με τον ρομαντικό ψυχισμό, όπως και με την έντονη αναφορά στο χρόνο φαίνεται να συνδέεται επίσης και μια άλλη φιλοσοφική τάση της εποχής μας, αντιορθολογική κι αυτή, με ιδιαίτερη επίδραση στην αρχιτεκτονική. Οι θεωρήσεις της αποδόμησης ξεκινούν από την αποδοχή της διαχρονικής λειτουργίας της γλώσσας ως κυρίαρχης. Αν όμως αυτό ισχύει, τότε η σημασία δεν πραγματώνεται παρά μόνο μέσω μιας διαρκούς αλλαγής, που ο Jacques Derrida αποδίδει με τον όρο *difference*.¹⁰ Το τοπίο της πόλης με την έννοια αυτή δεν μπορεί να γίνει αντιληπτό πάρα μόνο ως επαλλήλια εντυπώσεων, που ποτέ δεν θα μπορέσουν να αποκτήσουν πλήρη ενότητα.

Η αντίληψη της χρονικότητας ως γεγονότος αισθητικού

Μια από τις περισσότερο ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις που ήδη κάναμε από άποψη αρχιτεκτονική, είναι αυτή που συνδέει καλλιτεχνικά κινήματα όπως ο κυβισμός, ο φουτουρισμός, το De Stijl, ο κοντρουκτιβισμός με την αντίληψη της χρονικότητας· όχι μόνο από άποψη γενική, θεωρητική, διατυπωμένη με τον γραπτό και προφορικό λόγο, αλλά επίσης από άποψη συνθετική, συνδεδεμένη άμεσα με την ιδιαίτερη έκφραση της κάθε τέχνης.

Ισχυριζόμαστε, για παράδειγμα, πως ο κυβισμός υποθέτει μια κίνηση του παρατηρητή ή πως το εικονιζόμενο αντικείμενο προβάλλει με πολλαπλές όψεις, οι οποίες δεν θα μπορούσαν να συνυπάρχουν παρά σε μια χρονική ακολουθία της αντίληψης. Ανάλογα, ο φουτουρισμός, ως αρχιτεκτονική πρόταση, ύμνησε τα ασταθή τοπία των μεγαλουπόλεων και ως πλαστική διερεύνηση προσπάθησε να διαλύσει τη μάζα των αντικειμένων με μια πνοή

χρόνου. Στην περίπτωση του De Stijl, το ενδιαφέρον των αρχιτεκτόνων για το χρόνο διατυπώνεται άμεσα.

Στην ενδέκατη θέση των διακηρούξεων του για τη νέα Πλαστική Αρχιτεκτονική, «Δεκαέξι σημεία για την Πλαστική Αρχιτεκτονική», ο Theo Van Doesburg γράφει: «Η νέα αρχιτεκτονική είναι αντι-κυβική... ωθεί τα λειτουργικά χωρικά κύτταρα... με φυγόκεντρο τρόπο μακριά από τον πυρήνα του κύβου. Και με τον τρόπο αυτό, το ύψος, το πλάτος, το βάθος και ο χρόνος (δηλαδή μια φανταστική ενότητα τεσσάρων διαστάσεων) προσεγγίζουν μια ολοκληρωτικά νέα πλαστική έκφραση σε ανοικτούς χώρους».¹¹

Από την Αρχιτεκτονική του Κελύφους στην Αρχιτεκτονική των Τοπιακών Χρονικών Σχέσεων

Η πρώτη παρατήρηση για την προδρομική για τη σύγχρονη ευαισθησία θέση αυτή του De Stijl είναι πως ο χρόνος καθορίζεται ως συστατικό στοιχείο της αρχιτεκτονικής δομής, η οποία, με τον τρόπο αυτόν, καθίσταται δυνάμει ασταθής.

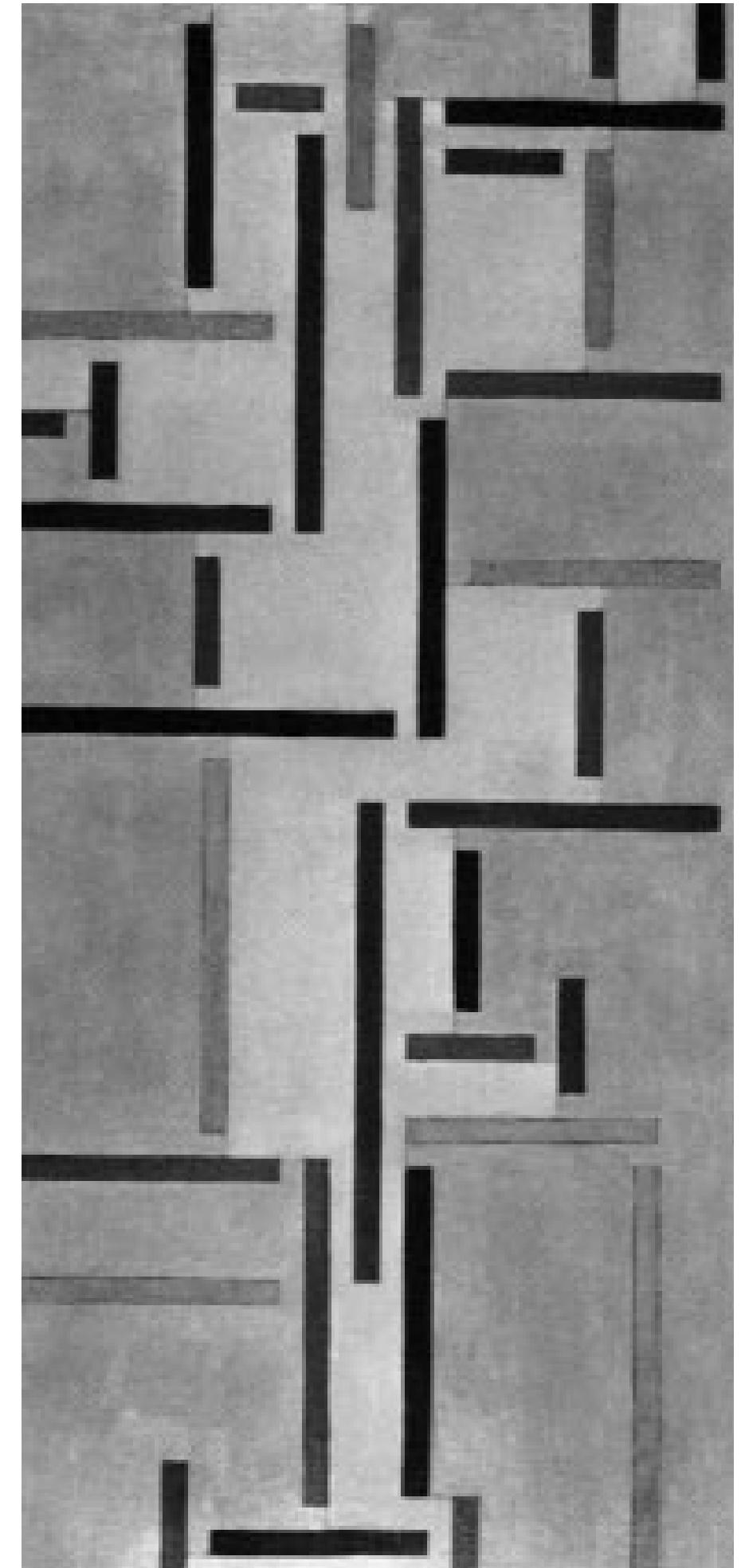
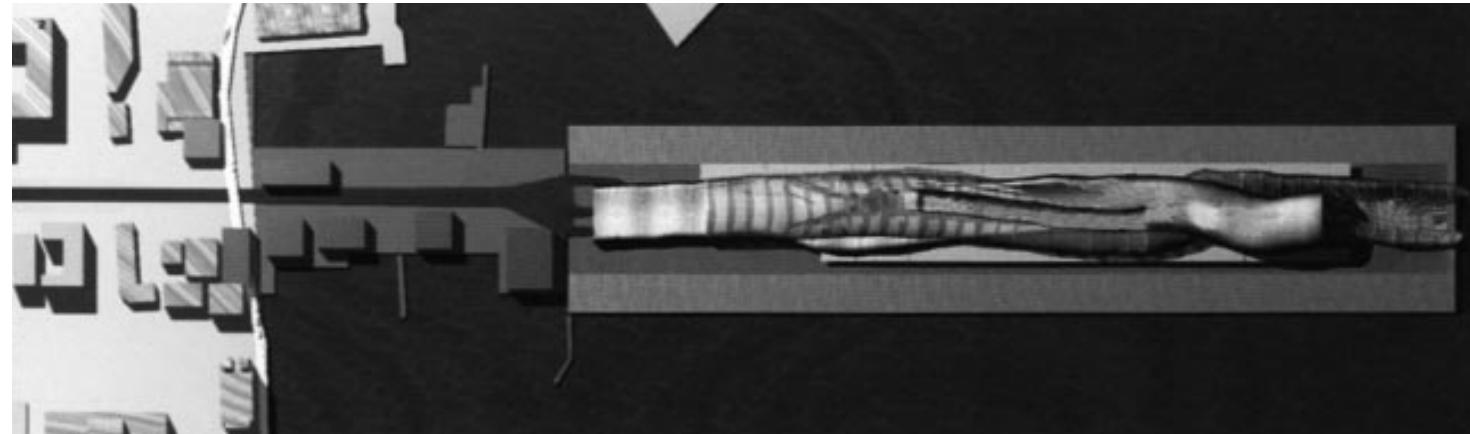
Η δεύτερη παρατήρηση αφορά στην αντίληψη για το χρόνο, η οποία, συντεθειμένη με το αρχιτεκτονικό γεγονός, αποβαίνει εποπτικά προφανής. Η αντίληψη μας για τη χρονικότητα απαιτεί χωρική έκφραση, ώστε να αποκτήσει ολοκληρωμένη εποπτική υπόσταση. Καθώς όμως ο χρόνος αποκτά με την αρχιτεκτονική πρόταση χωρική αναφορά, χωρική μορφή, αποβαίνει με σαφήνεια αισθητικό γεγονός. Συνδέει κοινωνικές αξίες με αισθητές παραστάσεις και, ιδιαίτερα σημαντικό, επιχειρεί να αποδοθεί με δρους μεταφορικός.

Η τρίτη και τελευταία παρατήρηση μπορεί να επισημάνει πως η αναγνώριση του χρόνου ως συστατικού στοιχείου της αρχιτεκτονικής σύνθεσης φαίνεται να καταστρέψει την κλειστότητα του χώρου: μετακινεί την αρχιτεκτονική από το υπόδειγμα του κελύφους προς το υπόδειγμα μιας αρχιτεκτονικής ελεύθερου χώρου· μιας

«ανοικτής» αρχιτεκτονικής. Άλλα αυτή ακριβώς η παρατήρηση εδηγεί το ενδιαφέρον με το οποίο διαφράγμα και περισσότεροι αρχιτέκτονες και πολεοδόμοι στρέφονται προς τον εννοιολογικό χώρο που περιγράφεται από τον όρο «τοπίο»· όχι μόνο γιατί το Τοπίο περιγράφει πολύ περισσότερο από εντοπισμένες καταστάσεις συστήματα σχέσεων, αλλά και γιατί, όπως αποδεικνύει και η παλαιότερη κινητομαγραφική του επεξεργασία και η σημερινή του συσχέτιση με το διαδίκτυο, μπορεί να υποδεχθεί εννοιολογικά την πίεση της χρονικής αναφοράς.

Σημειώσεις

1. Ο τίτλος αναφέρεται άμεσα στο κείμενο του Ανδρέα Εμπειρίκου «Τόπος Τοπείου», από τη συλλογή κειμένων *Γραπτά ή Προσωπική Μυθολογία*, εκδ. Αγρά, Αθήνα, 1988.
2. όπ. π.
- 3.-4. Πρβλ. H. G. Lidell - R. Scott, *Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης*, Αθήνα, 1907, λήμματα «τοπίον», «τοπείον», «τοπή-ιον» (Ιων.).
5. «Οτιδήποτε υπάρχει, δεν υπάρχει παρά μόνο ως πνευματικότητα. Το φυσικό ωραίο δεν υπάρχει λοιπόν παρά ως αντανάκλαση του πνεύματος». G.W.F. Hegel, *Esthétique*, εκδ. Flammarion, Παρίσι, 1979, τομ. I, σελ. 11.
6. Numa Broc: «Une découverte "révolutionnaire": La haute montagne Alpestre», από συλλογή κειμένων *Composer le paysage*, εκδ. Champ Vallon, Παρίσι, 1989.
7. πρβλ. «Οι αρχές της Naturphilosophie», από «Η φιλοσοφία της φύσης στον Γερμανικό Ρομαντισμό», του Antoine Faivre, στην Encyclopédie de la Pléiade, *Iστορία της Φιλοσοφίας*, 190ς αιώνας: *Ρομαντικοί και Κοινωνιολόγοι*, εκδ. Μορφ. Ίδρ. Εθν. Τραπέζης, Αθήνα, 1978, σελ. 28 - 35.
8. Michel Foucault: *L'Archéologie du savoir*, εκδ. Gallimard, Παρίσι, 1969.
9. Για τα γαλλικά, Siegfried Giedion, *Espace, Temps, Architecture*, εκδ. Denoël, Παρίσι, 1978.
10. Πρβλ. J. Derrida, *Περί Γραμματολογίας*, Αθήνα, 1990, και C. Norris, *Deconstruction: Theory and Practice*, Λονδίνο, 1982.
11. Theo Van Doesburg: «Για μια πλαστική αρχιτεκτονική», από Ούλριχ Κόνραντς, *Μανιφέστα και προγράμματα της Αρχιτεκτονικής του 20ού αιώνα*, εκδ. Επίκουρος, Αθήνα, 1977.

Αρχιτεκτονική εκπαίδευση και πρακτική*

• Ελένη Πορτάλιου • αρχιτέκτων, επίκ. καθηγήτρια Τμήματος Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ

Βρίσκομαι εδώ από τη μεριά του Συλλόγου Αρχιτεκτόνων και θα συμμετάσχω στη συζήτηση, αναζητώντας το πεδίο συνάντησης των αρχιτεκτονικών σπουδών με την αρχιτεκτονική πρακτική.

Για να συνθέσει κανείς ένα συγκεκριμένο «διά ταύτα» που μπορεί να προβληθεί στη συγκυρία μιας αρχιτεκτονικής εκπαίδευσης σε μετάβαση και μιας αρχιτεκτονικής πρακτικής που στα καθ' ημάς εξακολουθεί να κινείται χωρίς κοινωνική αποδοχή της πολιτιστικής λειτουργίας και της αναγκαιότητας της αρχιτεκτονικής, πρέπει να συγκροτήσει ορισμένες αφετηριακές, –ιδεολογικές, θα μπορούσα να πωσταθερές.

Θα καταθέσω, λοιπόν, αρχικά, μερικές γενικότερου χαρακτήρα σκέψεις. Για τη σημασία της αρχιτεκτονικής πρακτικής, τον αναντικατάστατο ρόλο της στην αρχιτεκτονική και τη σύλληψή της στο πλαίσιο μιας «συλλογικής εθελοντικής επιθυμίας», επικαλούμαι τα λόγια του Francis Duffy, προέδρου της RIBA (Royal Institute of British Architects), της πανίσχυρης επαγγελματικής ένωσης των άγγλων αρχιτεκτόνων.

Γράφει στο *Educating Architects*,¹ μια συλλογή κειμένων διακεκριμένων δασκάλων της Αρχιτεκτονικής:

«Στην Αρχιτεκτονική έχουμε να κάνουμε μ' ένα ιδιαίτερο είδος γνώσης εξαιρετικά ενδιαφέρον γιατί μαραίνεται έξω από το περιβάλλον, της πράξης. Ο σχεδιασμός, που σημαίνει την ανακάλυψη του μέλλοντος όχι μόνο για μας αλλά και για τους ανθρώπους για τους οποίους εργαζόμαστε, είναι η ουσία του είδους της γνώσης που αντιπροσωπεύει η αρχιτεκτονική. Αυτό το είδος της γνώσης δεν μπορεί ν' αναπτυχθεί στον κόσμο του εμπορίου ή μόνο στα πανεπιστήμια, αλλά μέσα από τη δράση, σε πρακτικές, με τον τρόπο που η αρχιτεκτονική παραδίδεται. Επειδή το είδος της γνώσης για το οποίο μιλούμε είναι επαγγελματικό, είναι γνώση εν δράσει, φέρνει στην επιφάνεια το ερώτημα τι είναι σωστό να κάνουμε. Έτοι, η λειτουργία του επαγγέλματος είναι να αναπτύξει και να μεταδώσει αυτού του είδους τη γνώση μ' έναν τρόπο που δεν μπορεί να κάνει καμιά άλλη θεσμική μορφή».

Και συνεχίζοντας, ο Francis Duffy παρατηρεί ότι ένα επαγγελματικό ίνστιτούτο δεν είναι ένα κτίριο ή μια βι-

βλιοθήκη, διαλέξεις και εκθέσεις, ούτε καν τα μέλη του. Όλα αυτά είναι απλώς συνέπειες μιας συλλογικής εθελοντικής επιθυμίας να πάρουμε ένα ορισμένο σώμα γνώσης και να το αναπτύξουμε.

Προσδίδει δηλαδή ο Duffy στο επάγγελμα ένα ρόλο παραγωγής αρχιτεκτονικής γνώσης, και σ' αυτή τη βάση διαφαίνεται ένας οργανικότερος δεσμός ανάμεσα στην αρχιτεκτονική εκπαίδευση και την αρχιτεκτονική πρακτική.

Σε ποιο έδαφος, όμως, αναπτύσσεται αυτό το ιδιαίτερο είδος γνώσης; Σε ποιο έδαφος διδάσκεται ή λαμβάνει σάρκα και οστά η Αρχιτεκτονική;

Μ' άλλα λόγια, ποιο είναι σήμερα το περιεχόμενο της Αρχιτεκτονικής, το επίδικο αντικείμενο της εκπαίδευσης και της επαγγελματικής πρακτικής για το οποίο οφείλουμε ν' αναπτύξουμε αμφιδρομες, συμπληρωματικές ή και αντιθετικές δράσεις;

Η ελληνική πραγματικότητα χαρακτηρίζεται σταθερά από αδιαφορία για την αρχιτεκτονική ή από επιλεκτική χρήση της αρχιτεκτονικής και των αρχιτεκτόνων.

Ο τεράστιος και καταστροφικός περιβαλλοντικά όγκος των λεγόμενων μεγάλων τεχνικών έργων που απομονών τον δημόσιο προϋπολογισμό της χώρας και τις κοινοτικές επιδοτήσεις, διαμορφώνει, πρωτίστως, το φυσικό και αστικό τοπίο, ενώ τα λεγόμενα οικοδομικά έργα μικρότερης κλίμακας, τα περισσότερα άσκοπα και επιζήμια, πυκνώνουν βάναυσα την πόλη και την εξοχή σ' έναν παροξυσμό ιδιωτικής συσσώρευσης πλούτου και ατομικής κατανάλωσης του χώρου.

Αυτή η πραγματικότητα περιορίζει την αρχιτεκτονική σε περιθωριακό ρόλο ποσοτικά, αν και διαθέτουμε, συγκριτικά με το παρελθόν, περισσότερες υπογραφές αρχιτεκτόνων, αλλά και ποιοτικά, γιατί αντιστρατεύεται αναζητήσεις ευρύτερων πολιτισμικών και κοινωνικών στόχων που μπορούν να της προσδώσουν ένα σύγχρονο νόημα.

Απ' αυτή τη σκοπιά, η αρχιτεκτονική, για να υπάρξει πέραν του διατεταγμένου ρόλου της ως παραγωγή μιας καταναλώσιμης εικονογραφίας, που καθιστά εύπεπτη τη γιγάντια οικοδομι-

κή παραγωγή, πρέπει να συγκρουστεί με το ασφυκτικό κυρίαρχο πολιτισμικό περιβάλλον.

Δεν θα ήθελα η υπαρκτή ελληνική ιδιαιτερότητα, που συνίσταται στον ιστορικά διαμορφωμένο περιθωριακό ρόλο της αρχιτεκτονικής, αν γίνει σύγκριση με τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες, να μας κάνει να παραβλέψουμε τη σημερινή κρίση της αρχιτεκτονικής σε παγκόσμια κλίμακα. Θα μπορούσα να την ορίσω ως κρίση ταυτότητας που αγγίζει τον πυρήνα της και συμπαρασύρει και χώρες με υψηλό δείκτη κοινωνικής ένταξης της αρχιτεκτονικής.

Σήμερα, λοιπόν, είμαστε υποχρεωμένοι ν' ανασυστήσουμε την εκπαίδευση και το επάγγελμα σε συνθήκες κρίσης και, ταυτόχρονα, σ' ένα έδαφος μειωμένων προσδοκιών, εξαιρετικά ρευστό, με διαταραγμένες προ πολλού τις παραδοσιακές σταθερές.

Οι σύγχρονες κοινωνίες μετακινούνται ραγδαία, από τον κόσμο της πραγματικότητας σ' έναν κόσμο εικόνων. Θεαματοποιείται η ίδια η ζωή, αλλά και η πόλη, παίρνοντας τη μορφή καταναλώσιμου εμπορεύματος, γίνεται θέαμα, όπως λέει η Christine Boye.² Η ανάπτυξη όλο και πιο αφηρημένων μέσων επικοινωνίας που φτάνουν μέχρι τις αόρατες λεωφό-

ρους πληροφορίας και τα προσωμοι-
ωμένα περιβάλλοντα, ο δηγεί για την
υποκατάσταση του χώρου της πόλης
ως κύριας πηγής πληροφορίας και σε
ατροφία την εμπειρική συναίσθηση
του χώρου.

Βρισκόμαστε πολύ μακριά από την
επαφή με την αρχιτεκτονική που
όπως την περιγράφει ο Walter Benjamin,
γίνεται με διπλό τρόπο – με τη
χρήση και τη θέση, με την αφή και
την όραση.³ Αυτές οι δύο διαστάσεις
αμβλύνονται από τον 19ο στον 20ό αι.
και σήμερα τείνουν να χάσουν οποιο-
δήποτε βάθος με την κυριαρχία των
media και του κυβερνοχώρου. Το κυ-
ρίαρχο πολιτισμικό πλαίσιο τροποποι-
εί δηλαδή ριζικά τις προϋποθέσεις
αντίληψης και οικειοποίησης της αρχι-
τεκτονικής.

Ταυτόχρονα, τείνει να καταργήσει την
καταστατική προϋπόθεση ύπαρξης
της – την πόλη.

Η αρχιτεκτονική γεννήθηκε στην πόλη
ως υλική πραγματικότητα και ως πο-
λιτική συνθήκη, και χωρίς αυτήν είναι
ανυπόστατη.

Σήμερα ξέρουμε ότι η πόλη δεν είναι
μια αδιάσπαστη ολόττητα. Φτιάχνεται
από ενόπτες και χάσματα, συνέχειες
και ασυνέχειες, από θραύσματα πα-
ρελθόντων και μελλοντικών τόπων,
και συνεκτικά ομοιογένη κομμάτια.
Δεν παύει όμως να είναι ο τόπος της
συλλογικής ζωής και της εμπειρίας, ο
υποδοχέας της Ιστορίας, της ατομι-
κής και της συλλογικής μνήμης, το
διεκδικούμενο, τουλάχιστον στο πα-
ρελθόν, αντικείμενο από τις διαφορε-
τικές τάξεις και ομάδες· ο φορέας,
τελικά, του νοήματος.

Η πόλη, σήμερα, εξαφανίζεται μπρο-
στά στα μάτια των κατοίκων της, σβή-
νει τα σημάδια και τα περιεχόμενα
του παρελθόντος και, συχνά, η λεγό-
μενη ποιοτική αρχιτεκτονική των επώ-
νυμων αρχιτεκτόνων συμβάλλει σ' αυ-
τή τη διάλυση. Η αρχιτεκτονική-προ-
πομπός της κερδοσκοπικής ανάπτυ-
ξης κτίζει σε tabula rasa μνήμης,
μπαίνει στο χορό των μεγεθών και
της ταχύτητας, γίνεται ραγδαία ανα-
κυλόμενο εμπόρευμα της παγκό-
σμιας αγοράς που ισοπεδώνει τους
τόπους και τους ανθρώπους, και δη-
μιουργεί την ά-τοπη μη πόλη.

Η αρχιτεκτονική έχει επίσης εγκατα-
λείψει τα μεγάλα κοινωνικά οράματα
της πρώτης εποχής του Μοντέρνου
Κινήματος.

Δεν πιστεύουμε βέβαια, ακόμα, στον
μυθικό αρχιτέκτονα που εγγράφεται
στη ροή της προόδου και αναμορφώ-
νει με την αρχιτεκτονική την κοινωνία,
αλλά είναι αδύνατον να υπάρξει αρχι-
τεκτονική με βάθος και ιστορική προ-

οπτική χωρίς κοινωνικούς στόχους,
και η αρχιτεκτονική αρέσκεται σήμερα
ν' αγορεί τα μεγάλα κοινωνικά προ-
βλήματα της εποχής μας· πρώτα απ'
όλα, το πρόβλημα της κατοικίας για
το αποκλεισμένο 1/3 του πληθυσμού
στις αναπτυγμένες χώρες και το πρό-
βλημα της συρρίκνωσης των δημό-
σιων λειτουργιών και του δημόσιου
χώρου της πόλης. Γ' αυτό, συχνά, οι
αναγκαίες θεωρητικές αναζητήσεις
καταλήγουν σε ναρκισσιστικές ενδο-
σκοπίσεις, αντίθετα με εποχές, όπως
π.χ. στη δεκαετία του '60, όπου η αρ-
χιτεκτονική αναζητούσε και παρήγε
ιδέες σε στενή σχέση με τα κοινωνικά
συμφραζόμενα.

Μπορούν (και θ' αναφέρομαι στο
εξής ειδικότερα στην Ελλάδα) η αρχι-
τεκτονική εκπαίδευση και η επαγγελ-
ματική πρακτική, στην προσπάθειά
τους να επιλύσουν διαχειριστικού χα-
ρακτήρα, συσωρευμένα προβλήμα-
τα, να μην αγνοήσουν, αλλά να επα-
ναποθετήσουν το γενικότερο πολιτι-
σμικό πλαίσιο που τις καθορίζει;

Θ' αναφερθώ σε κάθε μία χωριστά,
για ν' αναζητήσω στη συνέχεια σχέ-
σεις επικοινωνίας και αναπόφευκτα
διαλεκτικής έντασης.

Ως προς την αρχιτεκτονική εκπαίδευ-
ση: Τόσο το θεσμικό όσο και το πλαί-
σιο χρηματοδότησης οφραγίζονται
από την κυρίαρχη λογική της αγοράς.
Απέχουμε πολύ από την εκπαιδευτική
προετοιμασία του αρχιτέκτονα δια-
νοητή και κοινωνικού λειτουργού που
συνθέτει συνολικά στο πλαίσιο της
«συλλογικής εθελοντικής επιθυμίας»,
κατά τη διατύπωση του προέδρου της
RIBA. Ο κατακερματισμός της γνώ-
σης, η μερικότητα, η εξειδίκευση χω-
ρίς γενική παιδεία, η πολυπραγμοσύ-
νη χωρίς ειρμό, συμβαδίζουν με την
επιβολή ιδιωτικοϊκονομικών κριτη-
ρίων στους ακαδημαϊκούς θεσμούς
και την υιοθέτηση αγοραίων προτύ-
πων από πανεπιστημιακούς.

Δεν θα επεκταθώ, γιατί τόσο η αρχιτε-
κτονική σχολή της Θεσσαλονίκης όσο
και της Αθήνας έχουν αναγνωρίσει
κριτικά αυτή την πραγματικότητα και
έχουν απαντήσει με τα νέα προγράμ-
ματα σπουδών σε προπτυχιακό και
μεταπτυχιακό επίπεδο, επαναφέρο-
ντας την προτεραιότητα της γενικής
παιδείας του αρχιτέκτονα. Καλύπτο-
μαι από το θεωρητικό πλαίσιο της
σύγχρονης εκπαίδευσης του αρχιτέ-
κτονα, όπως ορίζεται από τη σχολή
που μας φιλοξενεί, αν και διαφωνώ
στο «διά ταύτα» δηλαδή, στο συγκε-
κριμένο πρόγραμμα.

Έρχομαι λοιπόν αμέσως στα επαγ-
γελματικά δεδομένα.

Μέχρι και την πρώτη μεταπολιτευτική
δεκαετία, οι φορείς των αρχιτεκτό-

νων, εκφραστές κατά τεκμήριο των
γενικών τάσεων της αρχιτεκτονικής
πρακτικής, διατύπων θέσεις για το
περιεχόμενο της αρχιτεκτονικής, και
υπήρχε συνεξέταση των επαγγελματι-
κών διεκδικήσεων και του κοινωνικού
ρόλου του αρχιτέκτονα.

Χαρακτηριστικό είναι ένα κείμενο του
Συλλόγου των αρχών της δεκαετίας
του '80, που έθετε την ανάγκη μετακί-
νησης του αρχιτεκτονικού επαγγέλματος
από το χώρο της ιδιωτικής οικο-
δομικής παραγωγής στο χώρο του
σχεδιασμού των συλλογικών επιλο-
γών για την κατοικία και την πόλη.

Είκοσι χρόνια μετά, ο απολογισμός
δεν είναι αισιόδοξος. Βρισκόμαστε
ξανά σχεδόν στο σημείο μηδέν και,
επιπλέον, με υπονομευμένες τις συλ-
λογικές διαδικασίες. Εν ολίγοις, ενώ
εξακολουθούμεν να μένουν άλτα χρό-
νια επαγγελματικά προβλήματα, δεν
διαθέτουμε και συλλογικά εφόδια κα-
τανόσης και αμφισβήτησης του σύγ-
χρονου κυρίαρχου πολιτισμικού πλαι-
σίου που τα αναπαράγει, γεννώντας
ταυτόχρονα νέα.

Έτσι, η αρχιτεκτονική πρακτική δεν
μπορεί να γίνει φορέας παραγωγής
ουσιαστικής αρχιτεκτονικής γνώσης,
παρά τις εξαιρέσεις που επιβεβαιώ-
νουν τον κανόνα. Έτσι και η παραγό-
μενη αρχιτεκτονική γνώση στις σχολές
δεν μπορεί να τροφοδοτήσει την
επαγγελματική πράξη, γιατί αυτή ή
καθορίζεται από τις ανάγκες του με-
ροκάματου ή υποτάσσεται στο πλαί-
σιο που γεννά την κρίση. Τελικά, η
αρχιτεκτονική εντός των σχολών,
αποστρέφοντας το πρόσωπό της από
τα εκφυλιστικά δεδομένα της πράξης,
προχωρεί, πέραν της αναγκαίας σχε-
τικής της αυτονομίας, στην εσωτερό-
φεια και την αυτοκατανάλωση. Ευτυ-
χώς, τελευταία, αυτό το σύστημα εμφανίζει ρωγμές.

Ας επιστρέψουμε στο επάγγελμα και
τους επαγγελματικούς φορείς των
αρχιτεκτόνων. Ποιο είναι το κρίσιμο
ζητούμενο;

Όπως οι αρχιτεκτονικές σχολές επι-
διώκουν, αυτή τη στιγμή, να διαμορ-
φώσουν ένα οδηγητικό σχέδιο που
απαντά γενικά και ειδικά στην ιστορι-
κή συγκρίσια, έτσι και οι φορείς των
αρχιτεκτόνων οφείλουν να διατυπώ-
σουν ένα ανάλογο πλαίσιο αρχών.
Για να υπάρξει ένα τέτοιο πλαίσιο, που θα
αφορά τους αρχιτέκτονες και το κοι-
νό, χρειάζεται να στηριχθεί σε μια
προϋπόθεση, μια συνθήκη εκ των ων
ουκ άνευ: την απεξάρτηση των θε-
σμών αύσκησης της αρχιτεκτονικής
από την αγορά απαραγωγμότητάς
του, ελλην.μτφ. Κούρτοβικ Δ., Κάλβος,
1978, Αθήνα

* Το κείμενο αποτέλεσε παρέμβαση στο
Συνέδριο που οργάνωσε το Τμήμα Αρχιτε-
κτόνων Θεσσαλονίκης με θέμα την Εκπαί-
δευση του Αρχιτέκτονα, τον Δεκέμβριο του
1998. Η Ε. Πορτάλιου εισηγήθηκε εκ μέ-
ρους του ΣΑΔΑΣ-Πανελλήνια Ένωση Αρχι-
τεκτόνων.

Σημειώσεις

1. Pearce Martin και Toy Maggie, *Educating Architects*, Academy Editions, 1995, Λονδίνο
2. Boyer M. Christine, *The City of Collective Memory*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1994, London

3. Benjamin Walter, *To έργο τέχνης στην εποχή της τεχνικής αναπαραγωγμότητάς του*, ελλην.μτφ. Κούρτοβικ Δ., Κάλβος, 1978, Αθήνα

* Το κείμενο αποτέλεσε παρέμβαση στο
Συνέδριο που οργάνωσε το Τμήμα Αρχιτε-
κτόνων Θεσσαλονίκης με θέμα την Εκπαί-
δευση του Αρχιτέκτονα, τον Δεκέμβριο του
1998. Η Ε. Πορτάλιου εισηγήθηκε εκ μέ-
ρους του ΣΑΔΑΣ-Πανελλήνια Ένωση Αρχι-
τεκτόνων.

αναπλάθοντας την πόλη

• Δρ Θάνος Στασινόπουλος • αρχιτέκτων

1 ΑΣΚΗΣΗ συν 1 ΕΚΘΕΣΗ συν 1 ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Η ασκηση

Το μεταπυχιακό Πρόγραμμα Ενεργειακών & Περιβαλλοντικών Σπουδών της Architectural Association [AA] του Λονδίνου και το Τμήμα Αρχιτεκτόνων του ΕΜΠ οργάνωσαν για δεύτερη συνεχή χρονιά εργαστηριακή άσκηση στην Αθήνα με θέμα «Σχεδιασμός για βιώσιμη παρέμβαση στην περιοχή Ψυρρή», από 9.1 ώς 15.1.99. Συντονιστές της εκδήλωσης, που φιλοξενήθηκε στα γραφεία του ΣΑΔΑΣ, ήσαν οι Σίμος Γιάννας (AA), Βαγγέλης Ευαγγελινός, Θάνος Στασινόπουλος και Θεανώ Φωτίου (ΕΜΠ).

Κατά την ασκηση, μικτές ομάδες φοιτητών των δύο σχολών ανέλυσαν τμήματα του Ιστορικού Τριγώνου της Αθήνας μεταξύ των οδών Αθηνάς, Ερμού & Πειραιώς, προτείνοντας στη συνέχεια επεμβάσεις αστικής ανάπλασης. Βασικό ζητούμενο της ασκησης ήταν ο συνδυασμός βιοκλιματικών αρχών και μέσων –κυρίως νερού και πρασίνου– με δραστηριότητες κίνησης, αναψυχής και πολιτισμού, για τη δημιουργία βιώσιμου περιβάλλοντος σε μια πυκνοδομημένη, αλλά και υποβαθμισμένη, περιοχή.

Παράλληλα με την ασκηση, εκτός από περιηγήσεις στην περιοχή επέμβασης, οργανώθηκαν επισκέψεις και σε αθηναϊκά κτίρια με βιοκλιματικά στοιχεία, όπως οι πολυκατοικίες Βένη και Σουβατζίδη, και τα κτίρια γραφείων Τομπάζη και ΑΒΑΞ. Επίσης, παρουσιάστηκαν βραβευμένες προτάσεις

από τους πρόσφατους αρχιτεκτονικούς διαγωνισμούς για τις Πλατείες Ομονοίας και Κουμουνδούρου, δόθηκαν δε οι διαλέξεις: «Φάσεις ανάπτυξης του Ιστορικού Κέντρου της Αθήνας» του Δ. Φιλιππίδη, «Κινητικότητα και αστική ανάπλαση στην Αθήνα» του Θ. Βλαστού, «Προτάσεις βιώσιμης παρέμβασης στην περιοχή Πλατείας Βικτωρίας» του Σ. Γιάννα και «Ανάπλαση και πολιτιστική κληρονομιά» της Μ. Θεοδώρου.

Η τελική παρουσίαση των σπουδαστικών προτάσεων έγινε στα γραφεία του ΣΑΔΑΣ. Στην αξιολόγησή τους συμμετείχαν οι: Σπύρος Αμούργης, Σίμος Γιάννας, Βαγγέλης Ευαγγελινός, Γιάννης Ζαχάρωφ, Μαρία Θεοδώρου, Θάνος Στασινόπουλος, Λίνα Στεργίου, Νέλλη Μάρδα, Δημήτρης Φιλιππίδης και Θεανώ Φωτίου.

Η Έκθεση

Την ίδια περίοδο λειτούργησε στο φουαγέ του Υπουργείου Πολιτισμού Έκθεση των τελικών προτάσεων των φοιτητών της AA, μετά την αντίστοιχη εργαστηριακή άσκηση «Βιώσιμη παρέμβαση στην περιοχή πλατείας Βικτωρίας» AA-ΕΜΠ, τον Δεκέμβριο 1997, στην Αθήνα. Η ίδια Έκθεση παρουσιάστηκε νωρίτερα στο συνέδριο της PLEA '98, στη Λισσαβώνα, το οποίο είχε ως θέμα «Περιβαλλοντικά φιλικές πόλεις».

Από την Έκθεση αυτή μπορεί να αντληθεί μια ποικιλία ιδεών περιβαλλοντικού σχεδιασμού. Αυτές αφορούν σε προσθήκες/επιδιορθώσεις στη δομή Ο.Τ., προτάσεις για την Πλατεία Βικτωρίας, προσθήκες στα υπάρχοντα κτίρια και μελέτη νέων κτιρίων. Ειδικότερα:

– Η πρώτη πρόταση επαναπροσδιορίζει τη δομή του Ο.Τ., προτείνοντας μειωμένη πυκνότητα για βελτιωμένο ηλιασμό & αερισμό με εκτενή χρήση πρασίνου στον ακάλυπτο, ο οποίος ανοίγεται προς το δρόμο, βελτιώντας έτοι την κίνηση του ανέμου, την πρόσβαση των κατοίκων και την οπτική επικοινωνία.

– Η δεύτερη πρόταση αφορά σε μια σειρά από επεμβάσεις στο Ο.Τ., με βάση πέντε κύριες περιβαλλοντικές παραμέτρους: νερό, πράσινο, κυκλοφορία, άνεμος και ήλιος. Δεξαμενές νερού βελτιώνουν το μικροκλίμα, και σιντριβάνια σε βορινό προσανατολισμό προκαλούν δροσισμό μέσω εξάτμισης. Δενδροστοιχίες λειτουργούν ως ηχομονωτικά φράγματα, ενώ το γρασίδι ή το χώμα μετριάζουν τη θερ-

μική εκπομπή του εδάφους. Δέντρα και πέργκολες εισάγονται ως μέσα σκιασμού, και μικτές χρήσεις ελαττώνουν την ανάγκη αστικών μετακινήσεων. Η επικρατέστερη διεύθυνση του ανέμου λαμβάνεται υπόψη για τον εξαερισμό του Ο.Τ., μέρος των ενεργειακών αναγκών του οποίου καλύπτεται από ηλιακούς συλλέκτες, σε συνδυασμό με συστήματα σκιασμού στα δώματα.

– Η τρίτη πρόταση ενοποιεί τους επιμέρους ακάλυπτους χώρους ενός τετραγάνου και δημιουργεί προσβάσιες με την κατεδάφιση ενός χαμηλού κτιρίου. Προτείνει εισόδους στις πολυκατοικίες από τον ενιαίο ακάλυπτο χώρο όπου εισάγονται υδάτινες επιφάνειες για δροσισμό, δέντρα σε βορινό προσανατολισμό για δροσισμό και σκίαση, επιπλέον δε ανοίγματα στα κτίρια και την pilotis για την καλύτερη κυκλοφορία του αέρα. Ένα από τα κτίρια μετατρέπεται σε παιδικό σταθμό, αξιοποιώντας τη νέα μορφή του εσωτερικού του τετραγάνου.

– Η τέταρτη πρόταση επικεντρώνεται στην αναμόρφωση της Πλατείας Βικτωρίας μέσω της συλλογής και της ανακύκλωσης του βρόχινου νερού, της αναδιοργάνωσης του χώρου της Πλατείας με την εισαγωγή φύτευσης και σκιασμού, καθώς και δροσισμού μέσω εξάτμισης και εκπομπής.

– Η πέμπτη επεμβαίνει στις όψεις υπαρχόντων κτιρίων, εισάγοντας τη χρήση ικριωμάτων με φυλλοβόλα αναρριχητικά φυτά ως περιβαλλοντικών φίλτρων.

– Η έκτη προτείνει την αναμόρφωση του δώματος μιας τυπικής πολυκατοικίας μέσω εκτεταμένης φύτευσης με διάφορα είδη χλωρίδας, δεξαμενές νερού για φυσικό δροσισμό εντός και εκτός του κτιρίου, πέργκολες για σκιασμό, και υδάτινες επιφάνειες για δροσισμό και θέρμανση εσωτερικών χώρων του κτιρίου.

– Η έβδομη πρόταση μελετά ένα νέο κτίριο στον υπάρχοντα αστικό ιστό, εισάγοντας μεταξύ άλλων περιβαλλοντικούς «μονωτές» και ανεμόπυργους για το φιλτράρισμα του εξωτερικού αέρα.

[Περισσότερες πληροφορίες για το μεταπυχιακό πρόγραμμα της AA δίδονται από: Environment & Energy Studies Programme, Architectural Association Graduate School, 36 Bedford Square, London WC1B 3ES, tel.: 00 44 171 8874069, fax: 00 44 171 4140782, www.arch-assoc.org.uk, gradapp@arch-assoc.org.uk.]

Μια συζήτηση με τον Σίμο Γιάννα

– Με τη σχολή αρχιτεκτόνων της Αθήνας διοργανώσατε για δεύτερη χρονιά workshop αστικού περιβαλλοντικού σχεδιασμού. Ποιος ήταν ο σκοπός του και γιατί επιλέχθηκε ως τόπος η Αθήνα;

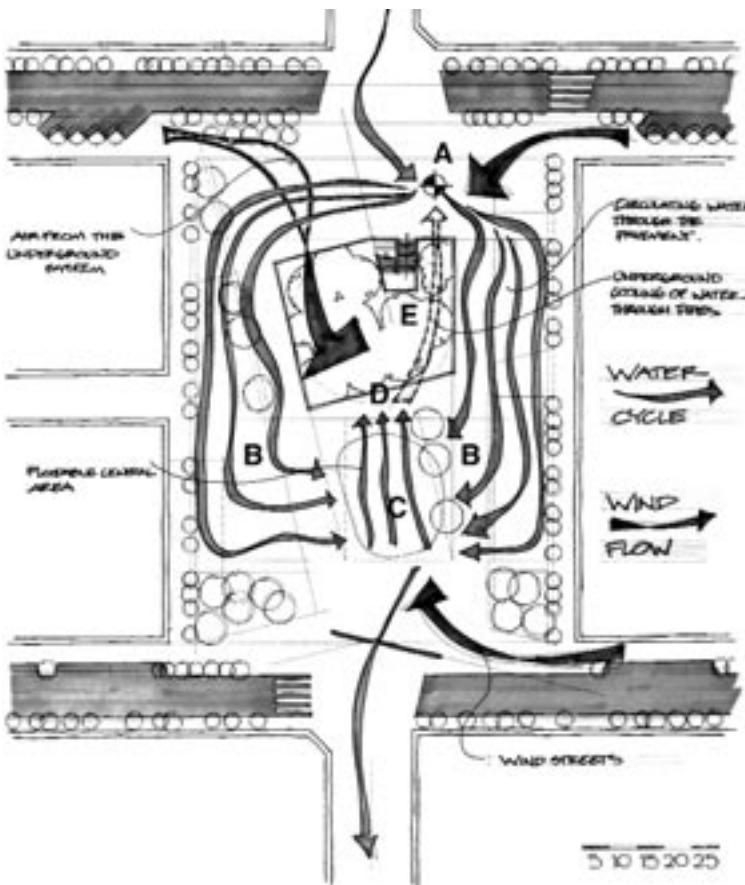

αριστερά: Άποψη από την τελική παρουσίαση των φοιτητικών προτάσεων στα γραφεία του ΣΑΔΑΣ
πάνω: Άποψη της Έκθεσης στο φουαγέ του ΥΠ.ΠΟ.

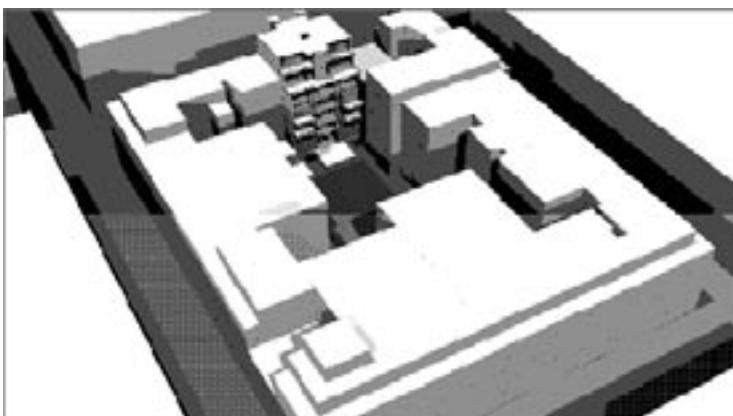
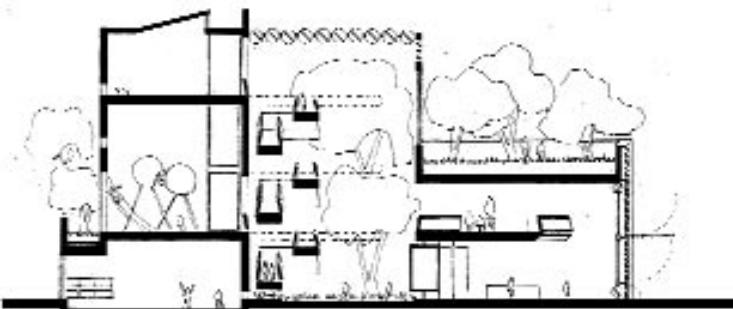
– Για τους φοιτητές μου, που έρχονται από διάφορα μέρη του κόσμου, η Αθήνα είναι ένας πρόσφορος κοινός τόπος για τη μελέτη περιβαλλοντικών, πολεοδομικών και αρχιτεκτονικών προβλημάτων. Και τις δύο χρονιές που ήθελαμε στην Αθήνα, το workshop έδωσε το ξεκίνημα στην εργασία περιβαλλοντικού σχεδιασμού που πραγματεύτηκαν οι φοιτητές τους επόμενους δύο μήνες. Παράλληλα, η συνεργασία ανάμεσα στους μεταπυχιακούς φοιτητές στο Λονδίνο και τους φοιτητές αρχιτεκτονικής από το ΕΜΠ ήταν εξαιρετικά γόνιμη.

– Επιλέξατε ως ζώνη μελέτης μια ευαίσθητη περιοχή: το τρίγωνο Πειραιώς, Ερμού και Αθηνάς. Από την περιοχή επιλογής, λοιπόν, προκύπτει ένα ερώτημα: Κατά πόσο μπορεί ένας αστικός σχεδιασμός, με την περιβαλλοντική παράμετρο ως κύρια συνιστώσα, να συμβαδίσει με έννοιες όπως «διατήρηση της φυσιογνωμίας» – χωρίς να υποστηρίζω ότι αυτή ορθώς καθορίζει τις επεμβάσεις στο ιστορικό κέντρο;

– Γιατί όχι: Ο βασικότερος στόχος του περιβαλλοντικού σχεδιασμού είναι η απόκριση σε τοπικά χαρακτηριστικά (τοπογραφία, κλίμα, κτισμένο περιβάλλον, υλικά, τρόπος ζωής κ.λπ.) Όπου έχει προϋπάρχει μια τέτοια προσέγγιση, αναγνωρίζουμε στοιχεία της που έχουν διατηρηθεί ή που θα έπρεπε να διατηρηθούν. Από τους σημαντικότερους στόχους του περιβαλλοντικού σχεδιασμού είναι η επίτευξη άνεσης με μείωση της κατανάλωσης συμβατικών μορφών ενέργειας. Οι κυριότεροι και αποδοτικότεροι τρόποι μείωσης της κατανάλωσης ενέργειας στα κτίρια είναι μέσα από τον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό του κτιρίου, με επιλογές που αφορούν στην θέση και τη μορφή του κτιρίου, την εσωτερική του διάταξη, τη χρήση των χώρων και στην κατασκευή. Αυτό δεν μας εμποδίζει να θέλουμε ή να μπορούμε να διατηρήσουμε κτίρια, χώρους ή στοι-

πάνω: Τέταρτη πρόταση (από τον Gustavo Duque)
μέση: Τρίτη πρόταση (από την Maria Romero)
κάτω: Έβδομη πρόταση (από την Madhavi Kohli)

χεία ανεξάρτητα της περιβαλλοντικής τους συμπεριφοράς ή της ενεργειακής τους απόδοσης. Μπορούμε να επιτύχουμε εξοικονόμηση ενέργειας χωρίς εμφανείς αλλαγές στη μορφή των κτιρίων, βασιζόμενοι σε αφανείς ή διακριτικές επεμβάσεις.

— Ο περιβαλλοντικός σχεδιασμός έχει κατά κάποιο τρόπο «στιγματιστές» από τη σύνδεσή του με μια τεχνικοϊκονομική διάσταση, αλλά και από μια τυπολογία κτιρίων αισθητικά αδιάφορων. Νομίζετε ότι πράγματι τεχνικοϊκονομικά δεδομένα χαρακτηρίζουν μια περιβαλλοντική αρχιτεκτονική; Έχει ή θα θέλατε να αποκτήσει η περιβαλλοντική αρχιτεκτονική ένα δικό της λεξιλόγιο;

– Πιστεύω ότι, σε σύγκριση με μια συμβατική προσέγγιση, που απλώς και μόνον εφαρμόζει τον ελάχιστο κοινό παρονομαστή των οικοδομικών και πολεοδομικών κανονισμών, η προσέγγιση μέσω της «περιβαλλοντικής αρχιτεκτονικής» είναι σε θέση να επιφέρει σημαντική μείωση της απαιτούμενης μηχανικής και ηλεκτρικής εγκατάστασης, και, άρα, του συνολικού κόστους κατασκευής. Η μείωση του κόστους κατασκευής μπορεί να επενδυθεί στη βελτίωση της ποιότητας του κτιρίου και του περιβάλλοντος ή και σε πρόσθετη εξοικονόμηση ενέργειας. Παράλληλα, η μειωμένη χρήση συμβατικών καυσίμων συνεπάγεται λιγότερη ρύπανση, μείωση του φαινομένου της θερμονησίας στα αστικά κέντρα και, φυσικά, χαμηλότερο κόστος καθημερινής λειτουργίας.

μέχρις λατούργιας.
Μέχρι πρόσφατα υπήρχε η άποψη ότι η περιβαλλοντική προσέγγιση είναι κάτι το πρόσθετο ή ένα υποκατάστατο της μηχανολογικής εγκατάστασης. Από εκεί προέκυπτε η αντίληψη ότι πρόκειται για τεχνολογική επέμβαση με πρόσθετο κόστος. Σήμερα τα πράγματα έχουν αλλάξει. Κατ' αρχάς, δύσκολα θα έβρισκε κανείς κάποιο σημαντικό κτίριο που να μην παρουσιάζεται από τους αρχιτέκτονες και τους μηχανικούς του σαν άξιο παράδειγμα περιβαλλοντικού σχεδιασμού. Έπειτα, άρχισε να γίνεται σαφές ότι τα περιβαλλοντικά θέματα αποτελούν αρχιτεκτονική παράμετρο· μ' άλλα λόγια, συνθετικό στοιχείο. Για την ώρα, όμως, το πρόβλημα είναι ότι λίγα είναι τα νέα κτίρια κάποιας αρχιτεκτονικής αξίας που έχουν τεκμηριωμένη περιβαλλοντική ταυτότητα, και ακόμα λιγότερη η προβολή τους.

Θα έλεγα ότι ναι: υπάρχει ένα αρχιτεκτονικό λεξιλόγιο του περιβαλλοντικού σχεδιασμού. Για τη σωστή χρήση του, όμως, χρειάζεται η κατανόηση των φυσικών αρχών που τον διέπουν. Οι ίδιες αρχές μάς επιτρέπουν να αντιληφθούμε ότι κάθε αρχιτεκτονικό στοιχείο, μορφή ή διάταξη έχει αναγνωρίσιμες περιβαλλοντικές ιδιότητες και επιπτώσεις, και, άρα, η γνώση τους είναι χορήγημα για να μπορέσου-

με να καλύψουμε τις περιβαλλοντικές παραμέτρους στην αρχιτεκτονική μας.

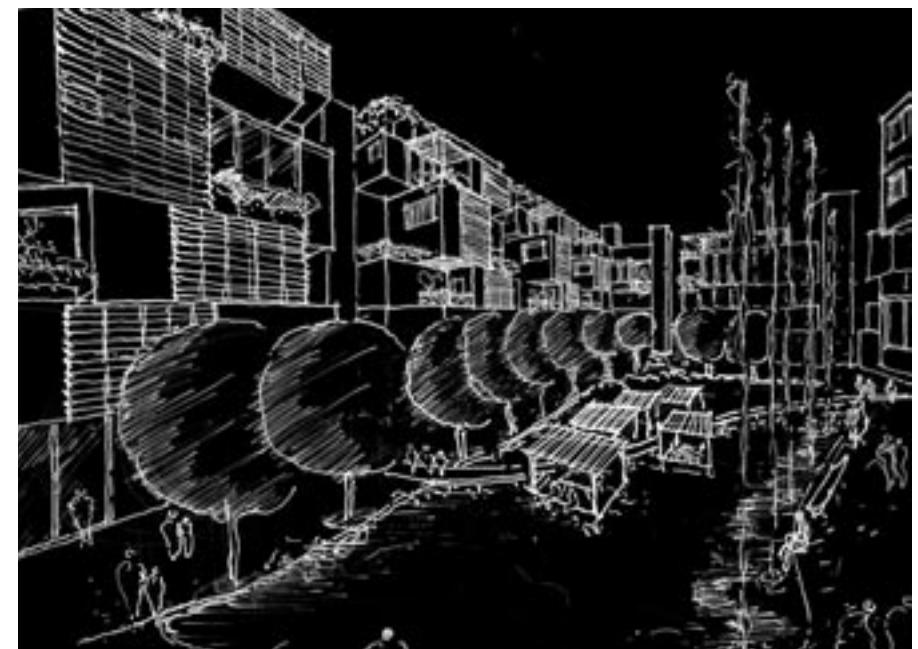
- Ο περιβαλλοντικός αστικός σχεδιασμός έχει εν γένει ενταχθεί καθυστερημένα στην αρχιτεκτονική εκπαίδευση σε σχέση με την εκπαίδευση σε άλλους γνωστικούς τομείς πιο τεχνικής φύσης. Γιατί πιστεύετε ότι συμβαίνει αυτό; Συμφωνείτε ότι οι ειδικές τεχνικές γνώσεις δρουν αποτρεπτικά στους αρχιτέκτονες, και τι μπορεί να γίνει για να αποφευχθεί μια τέτοια εντύπωση;

Μέρος του προβλήματος είναι ότι η αρχιτεκτονική σύνθεση και οι περισσότεροι τρόποι υλοποίησής της, ελάχιστα λαμβάνουν υπόψη τη χρονική διάσταση. Το αποτέλεσμα είναι μια ουσιαστικά στατική αρχιτεκτονική που αντιδρά απρόβλεπτα στις ημερήσιες και εποχιακές μεταβολές των κλιματικών συνθηκών και της χρήσης. Ένα άλλο πρόβλημα είναι ο διαχωρισμός που φαίνεται να υπάρχει ανάμεσα σε θεωρία, τεχνική γνώση και αρχιτεκτονική σύνθεση. Ο περιβαλλοντικός σχεδιασμός, ουσιαστικά εμπλουτίζει τη σύνθεση με νέα θεωρητικά και τεχνικά στοιχεία που μπορούν εύκολα να αφομοιωθούν, παρέχοντας πιο ουσιαστικά θεμέλια στην αρχιτεκτονική λύση.

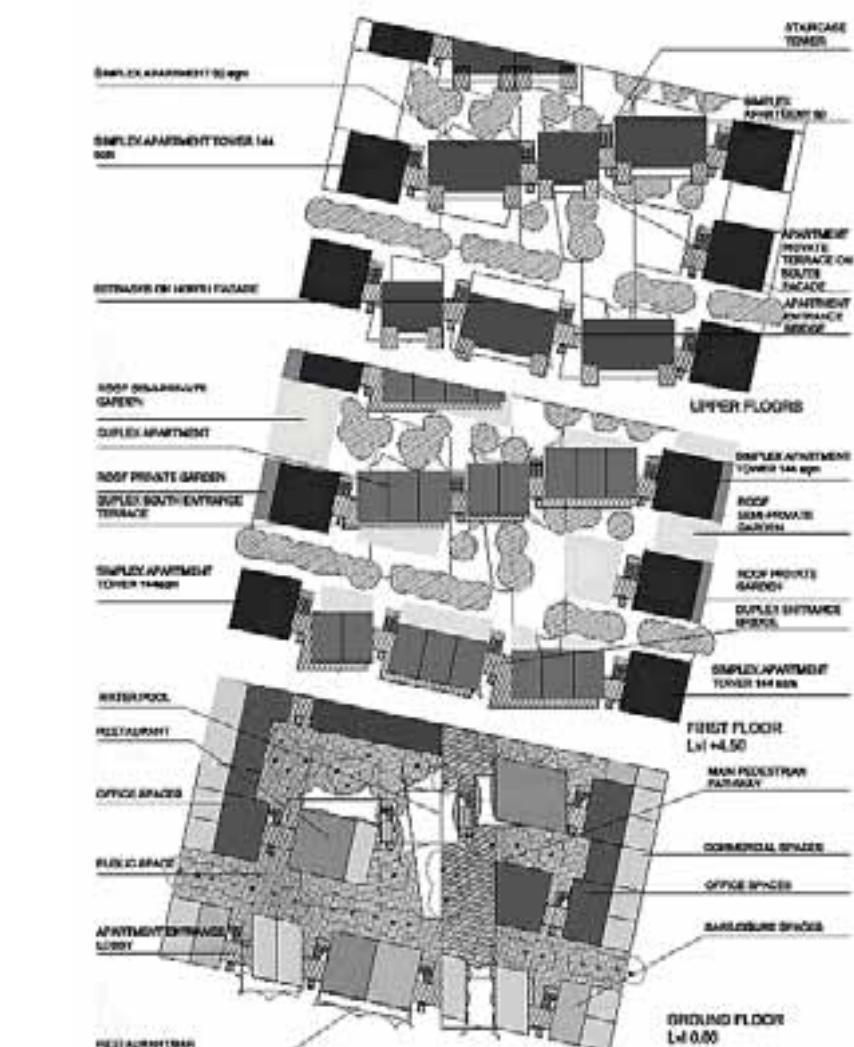
– Ο περιβαλλοντικός σχεδιασμός είναι δύσκολο να ενταχθεί στην αρχιτεκτονική πρακτική, καθώς υπάρχει μια άλλη άποψη που υποστηρίζει ότι χρειάζεται ειδικές τεχνικές γνώσεις ή ειδικούς συμβούλους. Δεν είναι τελικά παράδοξο ότι η εύρεση του τρόπου που το σώμα θα νιώσει άνετα στο περιβάλλον του, χρειάζεται μια προσέγγιση ειδικού;

— Για μένα, ο περιβαλλοντικός σχεδιασμός είναι ή πρέπει να γίνει (όπως ήταν για αιώνες στο παρελθόν) αναπόσπαστο μέρος της αρχιτεκτονικής θεωρίας και πρακτικής. Αυτή η ενσωμάτωση δεν χρειάζεται ειδικές τεχνικές γνώσεις πέρα από αυτές που ούτως ή άλλως εμπειρίχονται στην αρχιτεκτονική εκπαίδευση. Κατά τη γνώμη μου, η εφαρμογή των βασικών αρχών του περιβαλλοντικού σχεδιασμού από τον αρχιτέκτονα μειώνει την ανάγκη για ειδικούς συμβούλους. Απ' την άλλη μεριά, το επίπεδο πολυπλοκότητας ορισμένων σύγχρονων κτιρίων είναι τέτοιο, που η συμβολή ειδικών συμβούλων μπορεί να είναι χρήσιμη και δημιουργική, όπως άλλωστε συμβαίνει και σε τόσα άλλα θέματα· π.χ., στατικά, πυροπροστασία ή φωτισμός.

- Το ενδιαφέρον σήμερα για το περιβάλλον αποτελεί πολιτική στρατηγική. Όμως, σε συνέδρια ή συμπόσια για το θέμα αυτό, η αρχιτεκτονική διάσταση και συμμετοχή είναι περιορισμένη συγκριτικά με εκείνην των άλλων ειδικοτήτων, όπως φυσικών, οικονομολόγων ή

πάνω: Δευτέρη πρόταση (από τους Heide Schuster και Klaus Rothhahn)

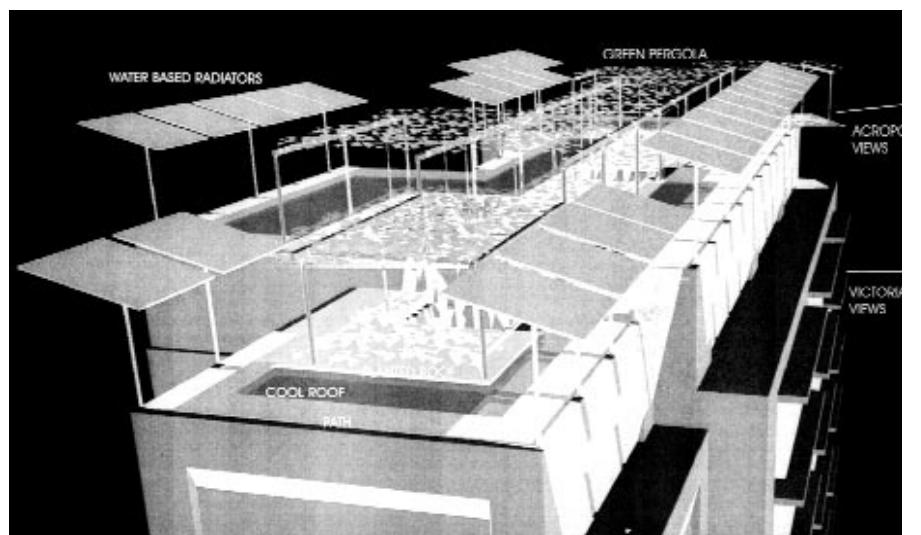
ακόμη και πολιτικών. Γιατί το ενδιαφέρον για το περιβάλλον που μεταφράζεται σε χώρο, δεν αποτελεί και βασική διάσταση της αρχιτεκτονικής, και γιατί οι αρχιτέκτονες μένουν αδιάφοροι σ' ένα τόσο «επίκαιρο» ζήτημα;

– Η αρχιτεκτονική άποψη δεν λείπει απ' τα συνέδρια: ίσα ίσα που είναι ιδιαίτερα ευπρόσδεκτη. Όλες οι ειδικότητες που συμμετέχουν, βλέπουν τους αρχιτέκτονες ως τους κύριους πελάτες της γνώσης και της τεχνολογίας που παράγουν. Οι αρχιτέκτονες, απ' την άλλη μεριά, νομίζω ότι δεν έχουν συνειδητοποιήσει τη συνθετική και ευρηματική διάσταση του περιβαλλοντικού προβληματισμού.

– Ενώ ο περιβαλλοντικός σχεδιασμός εντάσσεται σε μια γενικότερη φλοσοφία περιβαλλοντικής συνείδησης σε μια παγκόσμια κλίμακα, δεν έχει προσγιοτεί από την αρχιτεκτονική θεωρία. Γιατί πιστεύετε ότι συμβαίνει αυτό;

– Μάλλον γιατί οι θεωρητικοί τη βλέπουν ως τεχνολογική εφαρμογή και όχι ως αρχιτεκτονική ιδεολογία. Παράλληλα, όμως, υπάρχει και ένα γνωστικό κενό, το οποίο επηρεάζει τους ιστορικούς και κριτικούς της αρχιτεκτονικής.

[Ο Σίμος Γιάννας σπούδασε αρχιτεκτονική στην Ecole Polytechnique της Λωζάνης, στο ΕΜΠ, απ' όπου αποφοίτησε το 1970, και στην AA, Graduate School στο Λονδίνο. Από το 1976 διδάσκει στην AA όπου διευθύνει το μεταπτυχιακό πρόγραμμα ενεργειακών και περιβαλλοντικών σπουδών. Έχει δώσει διαλέξεις σε αρχιτεκτονικές σχολές και ινστιτούτα σε περισσότερες από 20 χώρες. Είναι συνδιευθυντής της PLEA, του διεθνούς δικτύου επαγγελματιών & καθηγητών αρχιτεκτόνων για περιβαλλοντική συνείδηση στην αρχιτεκτονική και τον αστικό σχεδιασμό. Στα πλαίσια ευρωπαϊκών και βρετανικών προγραμμάτων, έχει ερευνήσει θέματα εκπαιδευτικών κτιρίων, ανακυκλώσιμων κατοικιών, μεθόδων φυσικού δροσισμού και σχεδιασμού βιοκλιματικών κτιρίων. Είναι συγγραφέας και εκδότης πολλών βιβλίων και εγχειριδίων γύρω από την αρχιτεκτονική και το περιβάλλον. Τώρα εργάζεται πάνω σε τεχνικά εγχειρίδια για τη Νότια Ευρώπη και σε μια έκδοση για το Ρίο ντε Τζανέρο.]

σχόλιο

αρχείο αρχιτεκτονικής κληρονομιάς Πικιώνη στη Χίο

• Τζούλια Πάτση-Θεοδωράκη • αρχιτέκτων, λέκτορας ΕΜΠ

Ο Δ. Πικιώνης (1887-1968) γεννήθηκε στον Πειραιά, είχε όμως καταγωγή από τη Χίο,¹ γεγονός για το οποίο ήταν υπερήφανος:

...κάποτε έχω την εντύπωση ότι διαβιούν μέσα μου όλα τα ιστορικά ανακυκλώματα και όλο το εικαστικό όραμα της Χίου. Έχω την παρασθήση Χιώτη καραβοκύρη, που από τα πανάρχαια αρμενίζει τ' ακρογιάλια της χώρας μας. Και θαρρώ πως με τούτη την ατελεύτητη οδύσσεια τον νώρας έγνω, και έφτασα ως το νόημα του νεώτερου Ελληνικού πολιτισμού.²

Το 1929,³ ο Πικιώνης, σε ηλικία 42 ετών, αποτύπωσε, σχεδίασε και ζωγράφισε την αρχιτεκτονική της Χίου, μετά από παραγγελία του Φιλίππου Αργέντη. Τα πρωτότυπα σχέδια συνιστούν δερματόδετο τόμο, με 243⁴ πίνακες, αρχειοθετημένους σε 146 σελίδες, διαστάσεων 37X53, ο οποίος αποτελεί τμήμα της συλλογής του Φ. Αργέντη και φυλάσσεται στη Βιβλιοθήκη Κοραή της Χίου. Ο τόμος φέρει τον αγγλικό τίτλο *Architectural Sketches in Campos and Villages of Chios by D. Pikionis 1929* και στο περιεχόμενό του καταγράφεται συστηματικά η αρχιτεκτονική της νήσου Χίου από τον Πικιώνη,⁵ με επικεφαλίδες, τίτλους και σημειώσεις στη γαλλική γλώσσα. Πρόκειται για το παλαιότερο⁶ αρχείο⁷ αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, της νεότερης Ελλάδας που σώζεται, με εντυπωσιακές απεικόνισεις και αρχιτεκτονικά στοιχεία ζωγραφισμένα περίτε-

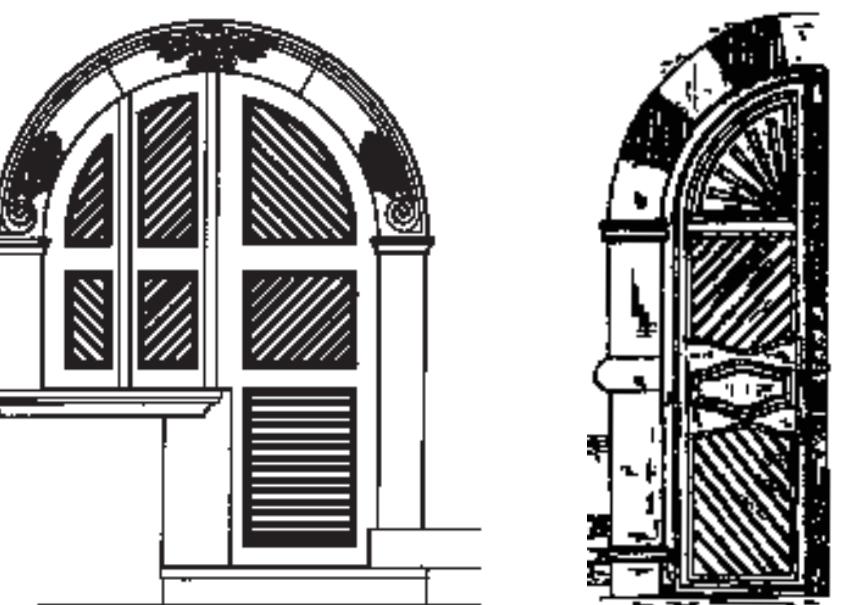
χνα, από το χέρι του δασκάλου.

Περιλαμβάνει σχέδια με μελάνι, μολύβι, κάρβουνο ή ακουαρέλα σπιτιών στο Κάμπο,⁸ στα Μαστιχώρια, στα Καμπόχωρα και τα βορειόχωρα της Χίου, με απίστευτη λεπτομέρεια, όχι μόνο στο σύνολό τους, αλλά και σε επιμέρους αρχιτεκτονικά στοιχεία (τοιχοποίες, φουρούσια, αυλόπορτες, μάγγανα, εξωτερικά μαρμάρινα ανάγλυφα, γούρνες, διακοσμήσεις με πέτρα, βοτσαλωτά, οικοσκευές, μηχανισμούς, οικοδομικά και γεωργικά εργαλεία).

Πολλά από αυτά τα σχέδια (**Σχ. 1-3**) αντέγραψε, απλουστεύοντάς τα, ο A. Smith, το 1962, και τα συμπεριέλαβε στο βιβλίο του *The Architecture of Chios*, που εκδόθηκε στο Λονδίνο, με επιμέλεια του Φ. Αργέντη, και χρησιμοποιείται έκτοτε ως βιβλιογραφική αναφορά σε όλα τα συγγράμματα περί της αρχιτεκτονικής της νήσου Χίου.

Αυτή η εργασία του Πικιώνη αποτελεί συστηματική σημειολογική απεικόνιση, ανάλυση και καταγραφή των αρχιτεκτονικών στοιχείων των χωριών της Χίου και δεν είναι δημοσιευμένη στο σύνολό της μέχρι σήμερα.

Επίσης, πρέπει να τονιστεί ότι τα σχέδια του Πικιώνη για τη λαϊκή αρχιτεκτονική της Χίου περιλαμβάνουν πολλά στοιχεία και κτίσματα⁹ (**Σχ.4**) που δεν υπάρχουν σήμερα και που αποτελούν σταθμόδιο στην ιστορία της ελληνικής αρχιτεκτονικής, γιατί τη συνδέουν με τη βυζαντινή και την αρχαία ελληνική. Πρόκειται για τα σχέδια σπιτιών με θόλους (**Σχ.5**) και σταυροθόλια, καθώς και τοιχοποίες,¹⁰ οι οποίες, και όταν δεν προέρχονται από το Βυζάντιο, αποτελούν αναπαραστάσεις βυζαντινών που υπήρχαν στη Χίο, την περίοδο της γενουατικής¹¹ κυριαρχίας, την εποχή που κτίστηκαν αυτά τα κτίσματα. Συγκεκριμένα, ανάμεσα στα σχέδια του Πικιώνη που βρίσκονται στη Βιβλιοθήκη Κοραή της Χίου, απεικονίζονται και οι εξοχικές κατοικίες Γενουατών στα Σκλαβιά και στους Εφτά (τοποθεσίες του νησιού, κοντά στα χωριά Δαφνώνα και Βερβεράτο), οι οποίες έχουν σχεδόν καταστραφεί σήμερα.¹² Στα Σκλαβιά, σώζονται ερείπια στρατιωτικού πύργου και φρουραρχείο (ενδεχόμενα η εξοχική κατοικία των Γενουατών, η οποία κτίστηκε σε ερείπια βυζαντινών), τα οποία, σε συνδυασμό με τον Πύργο της Νέας Μονής,¹³ αποτελούν τους

σελίδα 43: Σχέδιο 1 και 2, Αυλόθυρα στο χωρίο Καλαμωτή, σχέδιο Smith, από το βιβλίο *The Architecture of Chios, Λονδίνο, 1962*
σ' αυτή τη σελίδα: Σχέδιο 3, Αυλόθυρα στο χωρίο Καλαμωτή, σχέδιο Πικιώνη, *Architectural Sketches in Campos and Villages of Chios by D. Pikionis 1929, Βιβλιοθήκη Κοραής, Χίος.* (Πηγή: Ημερολόγιο Χίου, 1988)

κρίκους της συνέχειας της ελληνικής αρχιτεκτονικής.¹⁴ Επίσης, οι λίθινες προεξοχές, στην αρχιτεκτονική της Χίου, που σχεδίασε και διέσωσε ο Πικιώνης, ερευνάται¹⁵ εάν είναι προγενέστερες των ξύλινων (σαχνισιών).

... Ο Πικιώνης θέλησε να μιλήσει την γλώσσα της αρχιτεκτονικής. Και τη μίλησε. Όπως ο Σολωμός μίλησε την γλώσσα της ποίησης. Και οι δυο τους αντλήσανε από τις λέξεις ή από τα σχήματα του λαού. Και μιλήσανε.

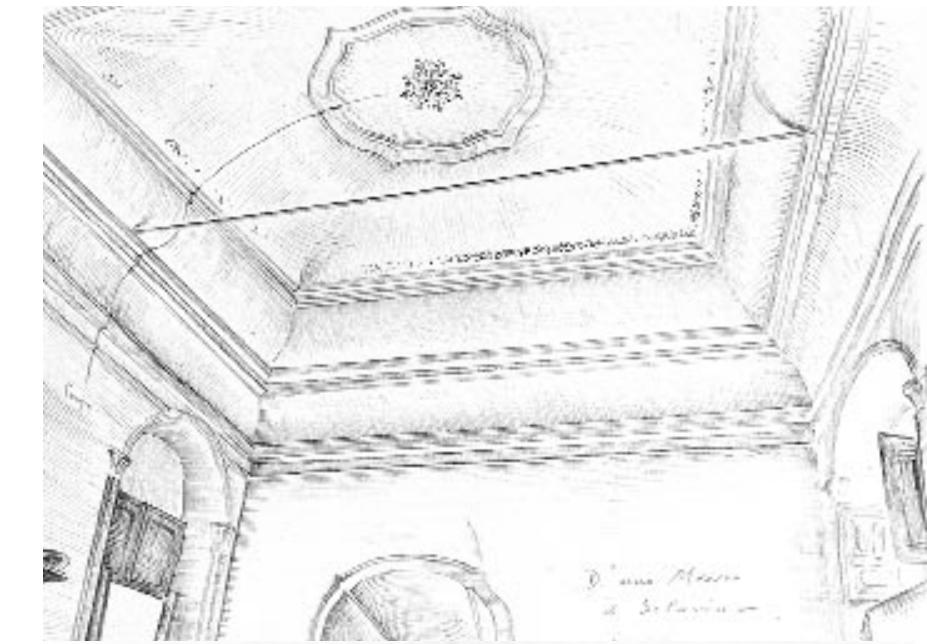
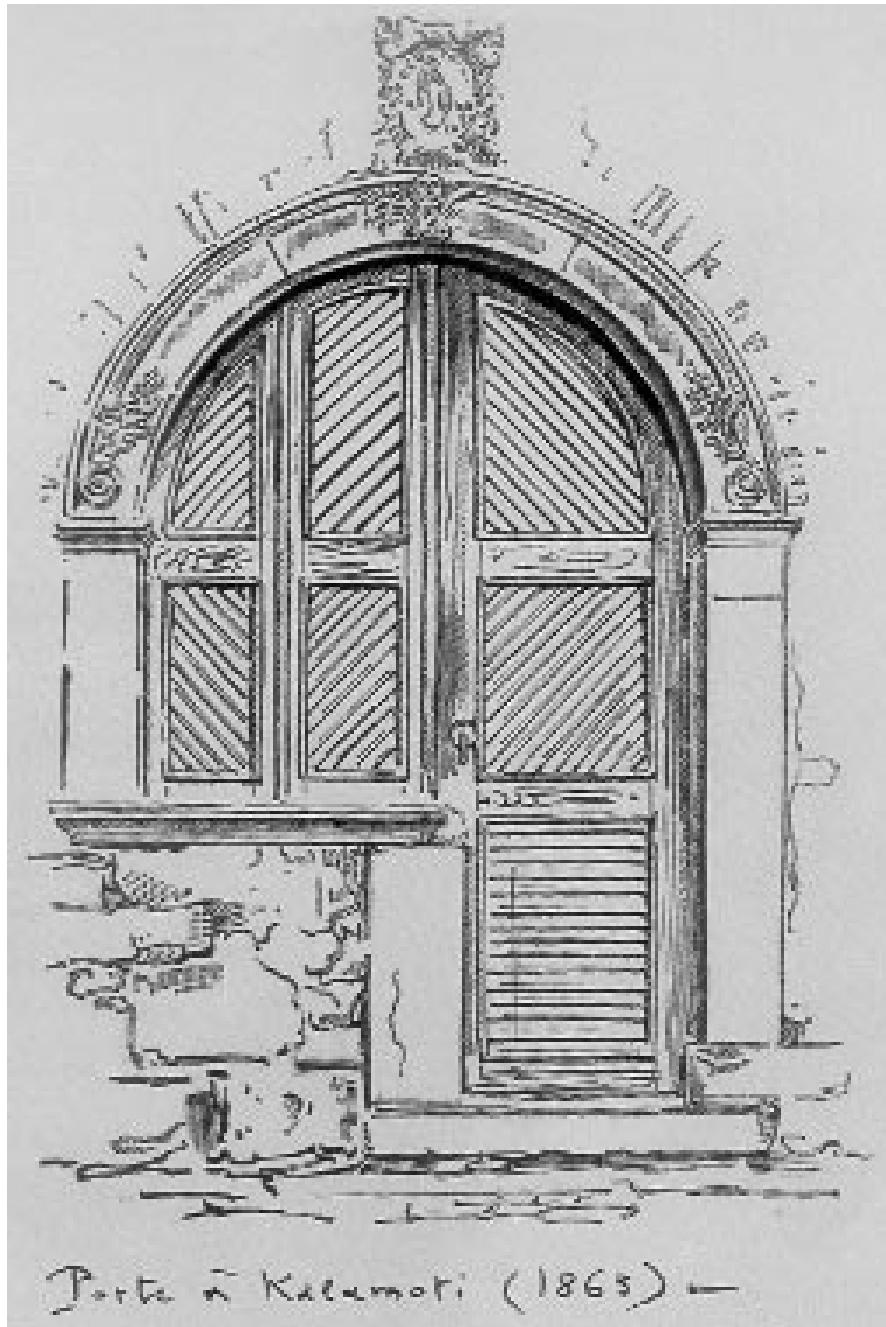
Ζ. Λορεντζάτος

Η καταγραφή της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς σε αρχεία αποτελεί το πρώτο βήμα για τη διατήρησή της. Πρόκειται για τη μνήμη των τριών διαστάσεων, όπου βιώνει ένας λαός και η οποία ορίζει την ταυτότητά του, τη μοναδικότητά του. Τα σχέδια του Πικιώ-

νη για την αρχιτεκτονική της Χίου, αποτελούν αρχείο μνήμης, ευαισθησίας, έμπνευσης και υπερηφάνειας.

Σημειώσεις

1. Το 1822, με την καταστροφή της Χίου από τους Τούρκους, η οικογένεια του Πικιώνη καταφέύγει στη Σύρο και αργότερα στον Πειραιά, σημειώνεται στο Δημήτρης Πικιώνης, Εκδόσεις Μπάστα-Πλέσσα, Αθήνα, 1944, τομ. I., σελ. 73.
2. N. Αλεξίου, «Ο Πικιώνης», «Χιακή Επιθεώρηση», τεύχος 17-18, 1968, σελ. 120.
3. Αυτή η εργασία του Πικιώνη, ίσως να είναι η απάντηση στο ερώτημα του Δ. Φιλίππηδη, στις «Σημειώσεις για το περιεχόμενο του τεύχους», *Αρχιτεκτονικό Έργο 1912-1934. Δημήτρης Πικιώνης, Μπάστα-Πλέσσα*, τόμ. 1, σελ. 11, όταν αναφείται τι μεσολάβησε ώστε ο Πικιώνης να στρέψει την πλάτη του στο μοντέρνο κίνημα το 1934, εμφανιζόμενος να σχεδιάζει στο Δελφικό τοπίο έναν μεταβυζαντινό οικισμό.
4. 243 σχέδια, αναφέρει ο X. Μπούρας, *Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική*, κεφ. Χίος, Μέλισσα, Αθήνα, 1982, σελ. 145, υποσ. 6, ενώ η M. Ξύδα, στο Ημερολόγιο 1988, που εξέδωσε το Συμβούλιο της 1ης Εδαφικής Περιφέρειας Χίου, με θέμα τα σχέδια του Δ. Πικιώνη, αναφέρει 231 σχέδια.
5. Με τίτλο *L'architecture civile de l'île de Chios depuis la conquête génoise jusqu'à nos jours*, αναφέρει ο Στ. Φασουλάκης στο Δημ. Πικιώνης πρωτομαΐστωρ, Αθήναι 1969., σελ. 12. Στο Αρχιτεκτονικό Έργο 1912-1934, Δημήτρης Πικιώνης, Μπάστα-Πλέσσα, τόμ. 1, σελ. 91, αναφέρεται ότι το γαλλικό κείμενο έχει χαθεί και ότι υπάρχει μόνο ένα πρόχειρο με τίτλο Γ': *H architectonikή των χωριών, καθώς και άπιτο κείμενο με θέμα την αρχιτεκτονική της Χίου*, ανέκδοτο του 1929.
6. Ο Α. Ζάχος μελέτησε συστηματικά τη λαϊκή αρχιτεκτονική, «Αρχιτεκτονικά Σημείωματα», «Ηπειρωτικά Χρονικά», τόμ. 3, Ιωάννινα 1928, το υλικό όμως που συνέταξε, δε διασώθηκε.
7. Το Π.Δ. της 24.4.85, που αναφέρεται στους οικισμούς με πληθυσμό μικρότερο των 2000 κατ., περιλαμβάνει καρτέλα αρχιτεκτονικής αναγνώρισης και αρχειοθέτησης κάθε οικισμού, με σκοπό την ανάδειξη του κυριάρχου αρχιτεκτονικού τύπου, ο οποίος θα καθορίζει και το θεσμικό πλαίσιο δόμησης ανά οικισμό. Αυτή είναι και η συμβολή των αρχείων αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, να πλαισώνουν το θεσμικό πλαίσιο δόμησης. Από το 1965, το Conseil de l'Europe συντονίζει προγράμματα ταξινόμησης και αρχειοθέτησης της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς.
8. Για τον Κάμπο της Χίου, έχουν γίνει αποτυπώσεις και έχουν γραφεί πολλά, όπως των Φ. Αναφούση και Λ. Μυλωνάδη, *Ο Κάμπος της Χίου - Κατοικία και περιβάλλον τον καιρό της ακμής*, Ακρίτας, Αθήνα, 1922. Τίποτα όμως δεν φαίνεται να τον προστατεύει, αφού οι ιδιοκτησίες κατατέμονται και κτίζονται οικοδομές αμφίβολης αρχιτεκτονικής.
9. Στις περιγραφές των περιηγητών Corneille Magni (1673), Aubry de la Motraye
- (1699), William Wittman (1800), Ambroise Ditot (1816-17), αλλά και σε ζωγραφικούς πίνακες, παρουσιάζονται οι τετρακλινείς οικυόρυφες στέγες που ονομάζονταν τραβιάκες, πιστοποιεί η Δ. Μανιούδη-Γαβαλά, *Η Πόλη της Χίου, Κοινωνία, Πολεοδομία, Αρχιτεκτονική*, Αθήνα 1996, σελ. 101.
10. Οι εναλλασσόμενων χρωμάτων θολίτες, ίσως συνδέονται με παλαιότερα παλαιοχριστιανικά ή βυζαντινά κτίσματα, όπως και οι προεξοχές πάνω σε σειρές τοιχολίων, που θυμίζουν σπίτια γενουάτικα του Γαλατά και του Μυστρά. A. Smith, *The Architecture of Chios*, (P. Oliver, ed.), London 1975, σελ. 51, και X. Μπούρας, *Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική*, κεφ. Χίος, Μέλισσα, Αθήνα, 1982, σελ. 156.
11. Γενουοκρατία θεωρείται, η περίοδος της κυριαρχίας στο νησί της μεγάλης εταιρείας MahScio, των Μαονέζων-Giustiniani, από το 1346 μέχρι την τουρκική κατάληψη του νησιού, κατά τη Δ. Μανιούδη-Γαβαλά, *Η Πόλη της Χίου*, Αθήνα, 1996.
12. Σε αναζήτηση των θέσεων αυτών, την άνοιξη του 1988, με δυσκολία εντοπίστηκαν. Τα ερείπια στα Σκλαβιά έχουν γίνει στάβλοι, και στη θέση του φρουραρχίου έχει εγκατασταθεί ο υποσταθμός της Δ.Ε.Η.
13. Η βυζαντινή οικοδομία στο νησί διασώζεται στη Νέα Μονή, της οποίας οι εργασίες ολοκληρώθηκαν τον 11ο μ.Χ. αιώνα κατά τη Ν. Μουρίκη. Τα ψηφιδωτά της Νέας Μονής της Χίου, Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδας, Αθήνα, 1985, Τομ.I., σελ. 19.
14. Στη Νέα Μονή υπήρχε μέχρι τον 1750 μ.Χ., πύργος ορθογώνιας κάτωψης (αναφέρεται από το Νικηφόρο τον Χίο στα γραπτά του, όπως τα αναπαράγουν μεταγενέστεροι του ιερομόναχοι και ο Γ. Βενιάδης, Ιστορία της Νέας Μονής, Χίος, 1968, σελ. 172), ο οποίος πιθανόν να κτίστηκε τον 11ο αιώνα. Ο πύργος αυτός, φαίνεται σε παλιές γκραβούρες περιηγητών, όπως του Testevuide (1878), που βρίσκεται στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη και δημοσιεύεται, ibid., σελ. 51, και επίσης σε σκίτσο του ρώσου καλόγηρου Βασίλη Barsky (1740?), το οποίο αναδημοσιεύεται, ibid., σελ. 186.
15. N. Μουτσόπουλος, *Η Αρχιτεκτονική προεξοχής «το Σαχνίσι»*, Εταιρεία Μακ. Σπουδών, Θεσσαλονίκη, 1988, σελ. 248.

πάνω: Σχέδιο 5, Θόλος (Τεκνοκουμπές), στα Σκλαβιά
μέση: Σχέδιο 4, Τραβιάκα, σχέδιο Πικιώνη, *Architectural Sketches in Campos and Villages of Chios by D. Pikionis 1929, Βιβλιοθήκη Κοραής, Χίος.* (Πηγή: φωτ. Της ερευνήτριας 1988)

Η ΚΑΤΟΙΚΙΑ ΣΤΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

• ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΚΑΝΝΑΣ • αρχιτέκτων-πολεοδόμος

Η κατοικία στο κέντρο της Αθήνας πρωτεύουσας του Νεότερου Ελληνικού κράτους

Όταν η Αθήνα έγινε πρωτεύουσα του Νεότερου Ελληνικού κράτους, οι Βαυαροί μηχανικοί που ανέλαβαν τη ρυμοτόμηση, θέλοντας να αποβάλουν την τουρκική όψη της, χάραξαν δύο κεντρικές αρτηρίες οι οποίες τέμνονταν εκεί όπου μέχρι τότε ήταν το εμπορικό κέντρο της πόλης: το σταροπάζαρο, σημερινή Πλατεία Μοναστηρακίου. Η μία ήταν η οδός Αθηνάς και η άλλη η οδός Ερμού. Τα τεαρτημόρια που σχημάτιζαν, αποτελούσαν τα τέσσερα τμήματα στα οποία διαιρέθηκε αστυνομικά η Αθήνα. Νοτιανατολικά ήταν το τμήμα της Πλάκας, το συμπαγέστερο και αριστοκρατικότερο. Εκεί ήταν η κατοικία της οικογένειας Λογοθέτη, των Μπενιζέλων και άλλων παλιών αθηναϊκών οικογενειών. Νοτιοδυτικά ήταν η περιοχή που και σήμερα λέγεται Θησείο, βορειοδυτικά του Ψυρρή και βορειοανατολικά η περιοχή του σημερινού Εμπορικού Τριγώνου. Αυτό το τμήμα είχε λιγότερους κατοίκους, και αυτοί ήταν συγκεντρώμενοι κοντά στο σημείο όπου τέμνονταν η Αθηνάς με την Ερμού.

Παράλληλη της Αθηνάς ήταν η Αιόλου, η οποία, μαζί με την Ερμού, σύντομα έγιναν οι κύριοι εμπορικοί δρόμοι της πόλης. Τότε το εμπόριο και η κατοικία αναπτύσσονταν μαζί. Μέχρι σήμερα υπάρχουν κτίρια, στην περιοχή, στα οποία μπορεί να διακρίνεις ότι στο ισόγειο υπήρχε κατάστημα και στον όροφο κατοικία. Σιγά σιγά, η κατοικία από την Πλάκα πέρασε στην πλευρά του σημερινού Εμπορικού Τριγώνου. Ήδη εδώ υπήρχε το κτίριο Βούρου-Δεκόζη (το οποίο υπάρχει και σήμερα στην Πλατεία Κλαυθμώνος), το οποίο χρησίμευσε σαν κατοικία του Οθωνα, καθώς και η κατοικία Κοντόσταυλου, στο τέλος της οδού Κολοκοτρώνη (δεν υπάρχει σήμερα), στην οποία επίσης είχε μείνει ο Όθωνας όταν έφτασε στην Αθήνα. Σύντομα κτίστηκαν λαμπτρά Μέγαρα, όπως το Μέγαρο Μελά στην Πλατεία Δημαρχείου, το Ιλίου Μέλαθρον στην Πανεπιστημίου που έκτισε ο Τσίλερ για τον Σλίμαν, το Μέγαρο Βούρου στην γωνία Σταδίου και Πλατείας Συντάγματος (το οποίο υπήρχε μέχρι τη δεκαετία του '50), το κτίριο Δημητρίου το οποίο με πολλές προσαφαίρεσεις έγινε το σημερινό Ξενοδοχείο Μεγάλη Βρετανία, και πολλά άλλα.

Σε αυτή την πρώτη φάση εξάπλωσης

του οικισμού, το εμπόριο και η κατοικία συνυπήρχαν και έφταναν μέχρι την Ομόνοια.

Στη συνέχεια –αρχές του 20ού αιώνα– παραπτηρύμε τα εξής: τα εμπορικά καταστήματα δεν ακολουθούν την εξάπλωση προς την Πατησίων, όπου η κατοικία αναπτύσσεται με γοργούς ρυθμούς, αλλά προτιμούν να ανηφορίσουν τη Σταδίου όπου συγκεντρώνονται οι οικονομικές και διοικητικές δραστηριότητες της πρωτεύουσας. Οι περιοχές κατοικίας αρχίζουν να διαχωρίζονται κατά κοινωνικά στρώματα:

τα ασθενέστερα πηγαίνουν δυτικά, όπου είχε αρχίσει να συγκεντρώνεται η μεταποίηση τα μεσαία, βόρεια και τα υψηλά, ανατολικά, κοντά στα ανάκτορα. Νότια, λόγω του ότι παρεμβάλλεται ο βράχος της Ακρόπολης, η περιοχή αργεί να αναπτυχθεί.

Στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα,

όταν μιλάμε για κατοικία, κατά κύριο λόγο, εννοούμε διαμέρισμα, διότι τότε οι πολυκατοικίες αρχίζουν να κατακλύζουν το κέντρο της πρωτεύουσας και όχι μόνο.

Στις πολυκατοικίες, οι οποίες εμφανίζονται στην Αθήνα την εποχή του Μεσοπολέμου, πάει να ζήσει μια μικρή και εύπορη κοινωνική élite. Άμεσως η κατοίκηση σε πολυκατοικία ταυτίζεται με το να ανήκει στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα.

Οι περισσότεροι κάτοικοι των Αθηνών, πριν μεταφερθούν στις πολυκατοικίες, ζούσαν σε χαμηλά σπίτια, τα οποία είχαν δωμάτια γύρω από μια αυλή. Τα σπίτια αυτά, τις περισσότερες φορές, δεν είχαν στεγασμένη επικοινωνία ανάμεσα στα δωμάτια και τους βοηθητικούς χώρους, δεν είχαν θέρμανση, και σε πολλές περιπτώσεις δεν είχαν τρεχούμενο νερό (μέσα στο κάθε σπίτι) και ίσως ούτε ηλεκτρικό ρεύμα.

Τα μεσαία στρώματα ζούσαν σε μονοκατοικίες. Αυτές είχαν οργανωμένους χώρους, είχαν θέρμανση, ηλεκτρικό ρεύμα και τρεχούμενο νερό. Πολλές φορές είχαν έναν μικρό κήπο.

Τα χαμηλά και μεσαία στρώματα παγιδεύτηκαν στο «όραμα» της πολυκατοικίας. Λέω «παγιδεύτηκαν», διότι για τις δύο αυτές κατηγορίες, ασφαλώς, οι συνθήκες δεν ήταν αυτές που περίμεναν όταν εγκατέλειπαν τα παλιά τους σπίτια, έχοντας την εικόνα της πολυκατοικίας του Μεσοπολέμου. Οι μεν φτωχοί –παραφράζοντας το Μαρκ– ίσως έχασαν μόνο τις δύσκολες συνθήκες διαβίωσης των παλιών τους σπιτιών (το οποίο και αυτό συζητάται), οι μεσοσαστοί όμως έχασαν αρ-

κετή από την ποιότητα ζωής που είχαν.

Τι συνέβη στις δύο αυτές κατηγορίες όταν μεταφέρθηκαν στις πολυκατοικίες;

Στις περισσότερες πολυκατοικίες υπήρχαν διαμερίσματα ενός, δύο, τριών ή και τεσσάρων δωματίων. Μέσα λοιπόν στο ίδιο κτίριο ήρθαν να στεγαστούν άτομα χαμηλής και μέσης οικονομικής επιφάνειας. Όλοι είχαν, ανάλογα με τις οικονομικές τους δυνατότητες, αντίστοιχες ανέσεις. Τι έγινε όμως στη συνέχεια, όταν αυτή η πρακτική συνεχίστηκε με ραγδαίο και ανεξέλεγκτο ρυθμό; Μικρά διαμερίσματα π.χ. που έδιναν στον ακάλυπτο χώρο της πολυκατοικίας, αρχικά είχαν φως και αέρα, διότι γύρω τους υπήρχαν χαμηλά κτίρια. Αργότερα, που κτίστηκαν δίπλα τους άλλες πολυκατοικίες, βρέθηκαν να είναι χωρίς αερισμό και ήλιο. Οι δρόμοι επίσης γέμισαν αυτοκίνητα για την εξυπηρέτηση του μεγάλου αριθμού ατόμων που ήρθαν να μείνουν στις πυκνοκατοικημένες, πλέον, περιοχές. Η έλλειψη επαρκούς φυσικού φωτισμού-αερισμού γίνεται πρόβλημα για σχεδόν όλους τους κατοίκους των πολυκατοικιών. Έτσι παγιδεύτηκαν τα χαμηλά και τα μεσαία στρώματα σε ένα κοινό αδιέξοδο.

Ασφαλώς και τα υψηλά στρώματα είχαν τα προβλήματα δεν είναι μονοσήμαντα, μόνο θετικά ή μόνο αρνητικά. Στην αρχή της μαζικής παραγωγής πολυκατοικιών (δεκαετία του '60), οι συνθήκες διαβίωσης δεν ήταν άσχημες. Στα διαμερίσματα του ενός δωματίου –έστω και στο υπόγειο– μέχρι και εκείνα των πολλών δωματίων στους πάνω ορόφους η διαβίωση ήταν καλή. Τι εννοώ «καλή διαβίωση»; Ας πάρουμε την περίπτωση μιας υπόγειας γκαρσονιέρας. Εκεί ζούσαν, συ-

νήθως ένα ή δύο εργαζόμενα άτομα τα οποία έλειπαν κατά τη διάρκεια της ημέρας και επέστρεφαν για να ξεκουράστούν. Η ξεκουράση ήταν εξασφαλισμένη, διότι από πλευράς θορύβου, αν ήταν εξωτερικό διαμέρισμα η κυκλοφορία ήταν περιορισμένη τότε, αν δε ήταν στον ακάλυπτο χώρο, οι συνθήκες ήταν ακόμα καλύτερες. Καλές επίσης ήταν οι συνθήκες αερισμού και φωτισμού των διαμερισμάτων, διότι οι πολυκατοικίες δεν ήταν ακόμη η μια δίπλα στην άλλη.

Ας δούμε μιαν ακόμα πιο δυσμενή περίπτωση: διαμέρισμα ενός δωματίου στο υπόγειο, όπου έμενε ο θυρωρός με τη γυναίκα και τα παιδιά του. Απεριγραπτή κατάσταση, θα πει κανείς, Όμως είναι γνωστό ότι οι θυρωροί εκείνης της εποχής ήταν οι περισσότεροι αγρότες οι οποίοι πουλούσαν τα κτήματά τους και «αγόραζαν» ένα θυρωρείο. Στην πρώτη φάση φαινόταν μια επιλογή συμφέρουσα: λιγότερο σκληρή δουλειά και συνθήκες διαβίωσης δύσκολες, αλλά με καλύτερες «προοπτικές για το μέλλον».

Εκείνη την εποχή, οι γειτονιές είχαν, ακόμα, ανθρώπινο πρόσωπο. Λόγω του καλού καιρού, οι άνθρωποι μπορούσαν να περνούν πολύ χρόνο έξω από το σπίτι, και τα παιδιά είχαν ανοιχτούς χώρους για να παίζουν. Σύντομα οι πολυκατοικίες αυξήθηκαν με απίστευτα γρήγορο ρυθμό. Ταυτόχρονα αυξήθηκε η κίνηση στους δρόμους και τη μόλυνση στην ατμόσφαιρα. Οι συνθήκες λοιπόν χειροτέρεψαν για όλους τους κατοίκους των πολυκατοικιών, ανεξάρτητα της θέσης του διαμερίσματος. Δηλαδή, τα διαμερίσματα στους πιο ψηλούς ορόφους είχαν καλύτερες συνθήκες φωτισμού και ίσως λιγότερο θόρυβο, αλλά ο αέρας ήταν το ίδιο μολυσμένος, και το κυκλοφοριακό ήταν πρόβλημα για όλους.

Αναζητώντας το λόγο της ραγδαίας εξέλιξης στο πέρασμα από τη μονοκατοικία στην πολυκατοικία, έκανα τις πιο κάτω σκέψεις:

Η πολυκατοικία στις αρχές της δεκαετίας του '50 ήταν για τα πλατιά στρώματα της ελληνικής κοινωνίας ένα status symbol, το οποίο μπορούσε ο καθένας, σχετικά εύκολα, να κατακτήσει. Αυτό γινόταν δίνοντας αντιπαροχή τη μονοκατοικία, πουλώντας κάποιο χωράφι κ.λπ.

Μέχρι μια ορισμένη χρονική περίοδο (τέλη της δεκαετίας του '50), οι πολυκατοικίες είχαν κάποια ποιότητα. Από εκεί και έπειτα, οι άνθρωποι αγόραζαν κάτι το οποίο δεν είχε πια το αντίκρισμα το οποίο περίμεναν. Χωρίς να το καταλάβουν, αυτό που επεδίωκαν για να καλυτερεύσουν τη ζωή τους, όχι μόνο δεν την καλυτέρευε, αλλά και τη χειροτέρευε.

Άλλη χαρακτηριστική τάση που παρατηρείται εκείνη την εποχή, είναι το ότι σχεδόν όλοι θέλουν να ξεκόψουν με το παρελθόν τους. Αυτή όμως δεν ήταν η βασική αρχή του μοντερνισμού; Τότε αρχίζει να χάνεται η έννοια της «γειτονιάς». Η γειτονιά ήταν ο τρόπος συνύπαρξης που υπήρχε από πάντα. Η μεταφορά στα μοντέρνα κτίρια αθούσε τους ανθρώπους σε άγνωστους τρόπους ζωής.

Με την κρίση του «μοντέρνου», έρχεται και το τέλος της επιδίωξης μιας τέτοιου είδους ζωής. Αυτό γίνεται, κατά τη γνώμη μου, τη στιγμή που αρχίζει να εμφανίζεται, μαζικά, η «δεύτερη» κατοικία. Υποθέτω, μάλιστα, ότι ο μεγαλύτερος αριθμός αυτών των κατοικιών ανήκει σε άτομα των οποίων η πρώτη κατοικία είναι σε διαμέρισμα πολυκατοικίας. Η «δεύτερη» κατοικία εμφανίζεται όταν ο κάτοικος της πόλης αρχίζει να νιώθει ότι στην πρώτη κατοικία του λείπουν βασικά στοιχεία που είναι αναγκαία για έναν καλό τρόπο διαβίωσης. Πιστεύω πως ένιωσε ότι, για να ζήσει καλά –ύστερα από τα δεδομένα που είχαν διαμορφωθεί–, πρέπει να βλέπει και να αγγίζει το χώμα, να νιώθει ότι αλλάζουν οι εποχές (να το βλέπει στη φύση και όχι στις βιτρίνες των καταστημάτων), να το αισθάνεται με την όσφρηση, με την αφή και με τα μάτια. Πριν περίπου 70 χρόνια, οι περισσότεροι Αθηναίοι ζούσαν δύσκολα, αλλά **ζούσαν**. Από ένα σημείο και έπειτα, αυτό έγινε όλο και πιο δύσκολο. Ο τρόπος τού κατοικείν μπορεί να αλλάξει προς δύο κατευθύνσεις: να καλυτερεύσει ή να χειροτερεύσει. Τα τελευταία χρόνια, οι άνθρωποι, θέλοντας να καλυτερεύσουν τις συνθήκες ζωής στην κατοικία, αλλά και σε άλλους τομείς, πέτυχαν ακριβώς το αντίθετο: η ποιότητα ζωής χειροτέρεψε ραγδαία.

Αν και δεν ακούγεται πλέον τόσο σχνά όσο παλαιότερα, θέλω να αναφέρω την «αλλοτρίωση» που υπάρχει εδώ και καιρό στις επιλογές του μέσου ανθρώπου όταν αποφασίζει το

πώς θα φτιάξει το σπίτι του. Από πάντα είχε για παράδειγμα το σπίτι του γείτονα, στο οποίο έμπαινε και το ζιούσε ή ταξίδευε και έβλεπε – επισκεπτόταν άλλα σπίτια. Όταν αποφάσιζε να κάνει το δικό του, είχε άμεσες προσλαμβάνουσες που τον βοηθούσαν στις επιλογές του. Σήμερα, οι περισσότερες προσλαμβάνουσες είναι «εικονικές» δηλαδή, η επιλογή έχει γίνει μέσα από «εικόνες» των περιοδικών, της τηλεόρασης, του κινηματογράφου κ.λπ. Τα σπίτια που φτιάχνουν οι περισσότεροι άνθρωποι εδώ και καιρό, δεν εκπληρώνουν πραγματικές ανάγκες, αλλά πλασματικές.

Από τα παραπάνω μπορούμε να επισημάνουμε τα εξής: Σ' αυτό που λέμε σήμερα Εμπορικό Τρίγωνο, την εποχή της ακμής του υπήρχε η ισορροπία που χρειάζεται μια αστική περιοχή για να λειτουργεί καλά δηλαδή, εμπόριο - κατοικία μαζί, αλλά και κοινωνικά στρώματα αναμεμεγένα, σε συνύπαρξη. Αυτή η ισορροπία, που τότε λειτουργούσε αυθόρυμτα, είναι η ίδια με εκείνην που επιδιώκουν σήμερα όσοι θέλουν την πόλη να λειτουργεί σύμφωνα με τις αρχές της βιώσιμης ανάπτυξης. Τι εννοούμε λέγοντας «βιώσιμη ανάπτυξη»;

σ χ ό λ ι ο

υποθέσεις για το μέλλον της αρχιτεκτονικής

• Ζήσης Κοτιώνης • αρχιτέκτων

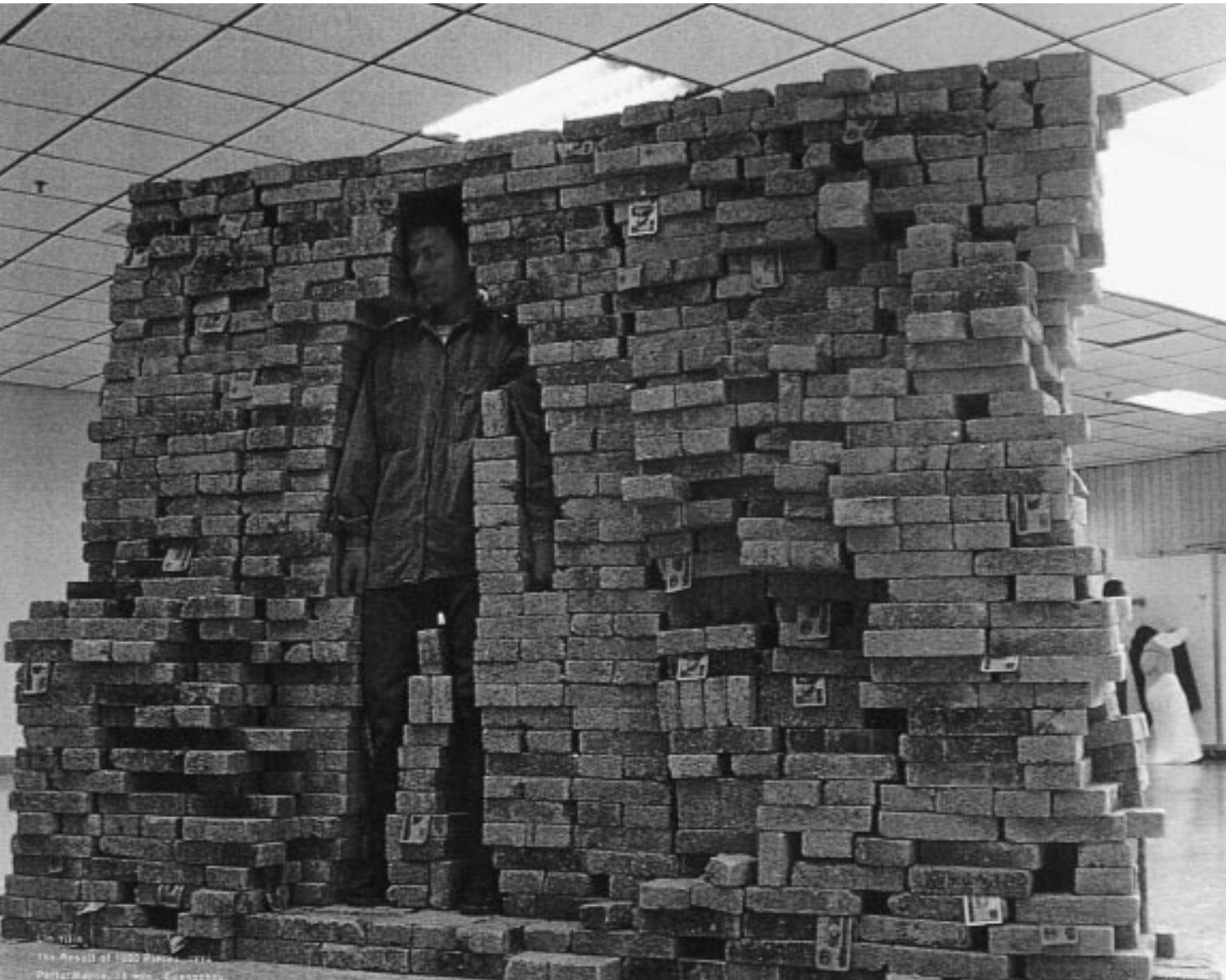
Υποθέσεις για το μέλλον της αρχιτεκτονικής, ως παιδείας και ως εργασίας

Σε μια εποχή όπου το επάγγελμα του αρχιτέκτονα διέρχεται μεγάλη κρίση, τόσο ως προς την απασχόληση όσο και ως προς την αξιοπιστία του μέσα στην κοινωνία, πρόκειται να δημιουργηθούν τρεις νέες αρχιτεκτονικές σχολές στην Ελλάδα, με τριακόσιους συνολικά νεοεισαγόμενους φοιτητές. Το ερώτημα είναι πώς μπορεί κανείς σήμερα να συζητήσει τη σχέση ανάμεσα στην εκπαίδευση και το επάγγελμα του αρχιτέκτονα, και πώς αυτή η συζήτηση θά επέστρεψε προς την εκπαίδευση, θέτοντας σε κρίση την κρίση της καιρού, και συμβάλλοντας, ίσως, ώστε οι

νέες σχολές να χαράξουν τις πορείες τους ταϊριαστά προς την τροπή των καιρών;

Το Οικουμενικό Αστικό Πάρκο

Η τάση που αφορά στο μέλλον της δόμησης, σε καθαρά ποσοτικές προδιαγραφές, είναι σχεδόν αυτονότητη. Ο λόγος μας εγγράφεται μέσα στη δυναμική κοινωνιών που οικονομικά ζουν διαρκώς αναπτυσσόμενες. Η έννοια της ανάπτυξης είναι εγγενής στην οικουμενική οικονομία και, σε κάθε περίπτωση, ο τελικός υποδοχέας αυτού που ορίζεται ως ανάπτυξη μέσα από παντοειδείς μετασχηματισμούς της οικονομίας, είναι η γη. Όντας η γη ο τελικός υποδοχέας κά-

σελίδα 49: Η εμποκή του ανθρώπινου σώματος στη δραστηριότητα σχεδιασμού καταστάσεων κατοικησης, ίσως να είναι μια μορφή αρχιτεκτονικού πράττειν που ακόμη δεν έχει αρχίσει να διέρευνται ως τέτοια
σ' αυτή τη σελίδα: Οι οικοδόμικές εγκαταστάσεις, τα δίκτυα της υλικής επικοινωνίας και η τοπογραφία μιας περιοχής συγκρούοντας βασικούς αντελεστές του «αστικού πάρκου».
Στην τελευταία άκρη της Γράφου που θα φτάσει το ανθρώπινο μάτι, φέρει μαζί του, μέσα στην ίδια τη ματιά, τους συντελεστές διαμόρφωσής της σαν ένα «ανθρωπογενές» τοπίο

θε οικονομικής ανάπτυξης, η αύξηση της αρχαίας πρακτικής είναι μια τελικά αύξηση της ποσότητας του δομημένου χώρου πάνω στη γη. Πρέπει να δηλαδή από καιρό να μιλάμε για ένα οικουμενικό αστικό πάρκο, για τη γη σαν ένα εκτεταμένο καμπυλωτειδές πεδίο οικιστικής ανάπτυξης, όπου διαρκώς εναποτίθενται νέες οικοδομικές μάζες και νέα εκτεινόμενα υλικά δίκτυα πρόσβασης των πάντων στα πάντα.

Ηδη η έννοια μιας εκτεταμένης γεωγραφικής επικράτειας σαν προαστιακό πάρκο δεν είναι μια απλή έννοια ή μια απλή διαπίστωση. Είναι μια διαπίστωση με μια μείζονα πρόθεση ενσωματωμένη εντός της. Θα μπορούσαμε να δούμε μια εκτεταμένη γεωγραφική επικράτεια, τον φυσικό ελλαδικό χώρο, σαν ένα υπό διαμόρφωση αστικό πάρκο, που σημαίνει: να προβλέψουμε ότι οι σχεδιαστικές μας δυνατότητες πρέπει να στραφούν στην ευρύτερη φυσική επικράτεια, ως αντικείμενο σχεδιασμού, μιας κατ' αρχήν φυσικής οντότητας που καλείται να παραλάβει τα χαρακτηριστικά μιάς σχεδιασμένης φύσης όπως είναι ένα πάρκο. Και ήδη, βεβαίως, με τη ρητή διατύπωση αυτής της πρόθεσης μετατίθεται το αντικείμενο του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού του μέλλοντος από τον δημόσιο χώρο όπως τον ξέρουμε σήμερα, ως υπόλειμμα των ιδωτικών ιδιοκτησιών, σ' ένα χώρο που περιλαμβάνει τις θάλασσες, τους δρυμούς, τα οδικά δίκτυα, τις πόλεις, τα εκτεταμένα προάστια απανταχού στην ύπαιθρο, μέχρι τις κορυφές των βουνών και τον υποθαλάσσιο φλοιό της γής. Η έννοια της γής σαν ένα ενιαίο οικούμενικό πάρκο θά έπρεπε να επηρεάζει την προσέγγιση κάθε τοπικής αρχιτεκτονικής εκπαίδευσης. Η τοπική εκπαίδευση οφείλει σήμερα να ανταποκρίνεται σε μια πιο σφαιρική τοποθέτηση των ζητημάτων της αρχιτεκτονικής και να επιλαμβάνεται θεμάτων τόσο από την τοπική, όσο και από τη διεθνή θεματογραφία. Το εκρηκτικό πρόβλημα στέγης και συνθηκών διαβίωσης στον αναπτυσσόμενο κόσμο δεν μπορεί να μην είναι ένα πρόβλημα για κάθε αρχιτεκτονική εκπαίδευση σήμερα. Οι συνέπειες αυτής της υπόθεσης είναι ευρύτατες και μόνο το παράδειγμα της αρχιτεκτονικής ιστορίας, ως ιστορίας των αρχιτεκτονικών όλου του κόσμου είναι μικρό παράδειγμα εφαρμογής των συνεπειών μιας οικουμενικής προσέγγισης.

Μήπως αυτή η αιφνίδια έξαρση, η διάμιας ενσωμάτωση ολόκληρου του φυσικού κόσμου μέσα στη σχεδιαστική πρόθεση, εκτός από το να αποτελεί μια υποθετική διεύρυνση στο τελματωμένο νεο-μοντέρνο περιβάλλον της αρχιτεκτονικής, δείχνει την έπαρση μιάς πλήρους κατίσχυσης του ανθρώπου πάνω στο γήινο, του τεχνητού πάνω στο φυσικό; Μάλλον πρόκειται για το αντίθετο ή, ακριβέστερα, για τη συνειδητοποίηση μιάς αντιστροφής.

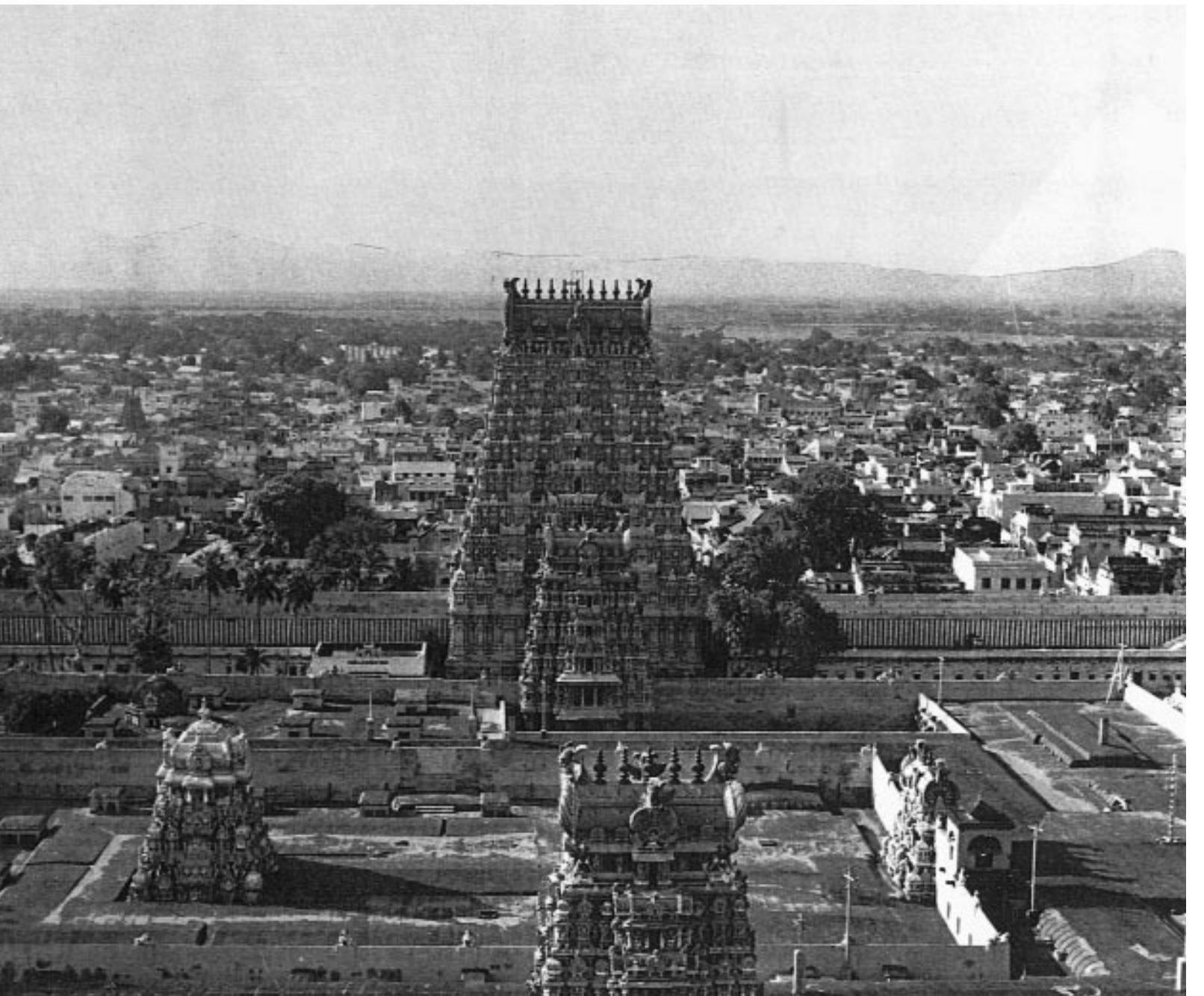
To design, ο σχεδιασμός, είναι μιά αρχαία πρακτική που προηγείται, οργανώνει και επινοεί την κατασκευή, δηλαδή τον τεχνητό κόσμο. Ιστορικά, όσο ο άνθρωπος βρισκόταν απέναντι στη φύση σε άμυνα, υποθέτουμε ότι η τέχνη και η τεχνική υπήρχαν για να εξασφαλίσουν την επιβίωση, για να μπορέσει δηλαδή ένα –σαν– κατατρεγμένο και αδύναμο ον να διασωθεί οργανωμένο από την έκθεση στις –σαν– ανεξέλεγκτες δυνάμεις της φύσης. Όμως η σχέση διάσωσης έχει ουσιωδώς αντιστραφεί. Η διόγκωση κι η εξέλιξη της τεχνικής μοιάζει να έχει εξασφαλίσει τον άνθρωπο απέναντι στη φύση, αλλά αυτή τη φορά έχει αφήσει τη φύση εντελώς έκθετη απέναντι στις καταστροφικές δυνάμεις της ίδιας της τεχνικής. Ζούμε επομένως σε εκείνη την εποχή όπου το προϊόν του ανθρώπου σχεδίου πρέπει να επεκτείνεται στη φύση –οικουμενική– όχι σαν ένα εργαλείο της πλήρους κατάκτησης και κατίσχυσης, η οποία έχει από καιρό επιτελεστεί, αλλά σαν ένας τρόπος εξεγενισμού αυτής της κατίσχυσης, έτοις ώστε ο άνθρωπος να διασωθεί από την ίδια τη δική του δύναμη κατακυριάρχησης, που εντέλει είναι μιά επιστροφή της φύσης ως ενόρμησης των ενεργών υποκειμένων της τεχνικοποίησης. Αν διαπιστώνουμε ότι ο σχεδιασμός, ο βασικά οριζόμενος και κατευθυνόμενος από την αρχιτεκτονική τέχνη της κατασκευής, πρέπει να συμπεριλάβει το αστικό πάρκο ολόκληρης της γεωγραφικής επικράτειας, είναι σαν να λέμε ότι το υπό κατάκτηση και το υπό άλωση πρέπει τώρα να καλλιεργηθεί και να αφεθεί αφ' εαυτού να ευδοκιμήσει.

Το οικουμενικό αστικό πάρκο προδιαγράφει μιά ευθύνη για την αρχιτεκτονική, υπάγοντας στην ευρύτερη της έννοια ειδικές περιοχές όπως οι επιστήμες του περιβάλλοντος, η χωροταξία, η πολεοδομία, η οικολογία, η αρχιτεκτονική τοπίου. Το να υποθέτουμε ότι οι υπόλοιπες περιοχές γνώσης υπάγονται στην αρχιτεκτονική, δεν σημαίνει ότι εκβιάζεται ένα ολόκληρο γνωσιακό σύμπαν να συμπυκνωθεί σε μια επιστήμη και μια τέχνη της δομικής κατασκευής. Αντιθέτως, σημαίνει ότι ο ορίζοντας της κατασκευαστικής αυτής τέχνης, της αρχιτεκτονικής, πρέπει να διανοιχθεί προς όλες εκείνες τις περιοχές γνώσης που αφορούν στον επανασχεδιασμό του οικουμενικού αστικού τοπίου. Άρα, η υπόθεση αυτή υπαγωγής, περισσότερο στρέφεται ενάντια στην αρχιτεκτονική, θέλοντας να τροποποιήσει τον τρόπο που βλέπει τον εαυτό της, παρά να υποστεί και να συρρικνώσει τις περιβαλλοντικές επιστήμες.

Η Κρίση Αυθεντίας του Αρχιτέκτονα
Ο συνεχώς διευρυνόμενος κόσμος των προγραμμάτων των ηλεκτρονικών

υπολογιστών μετατρέπει όλο και περισσότερο παραδοσιακές επίμοχθες δουλειές σε παιχνίδια της εικονικής πραγματικότητας. Στην πλημμυρίδα αυτή των παιχνιδών που καταβροχθίζουν την εργασία, δεν θα μπορούσε να μην έχει υπαχθεί και η εργασία του αρχιτέκτονα. Μέχρι πολύ πρόσφατα συζητιόταν η εισαγωγή των νέων μέσων ως εργαλείων σχεδιασμού για τους αρχιτέκτονες. Οι όροι της συζήτησης, όμως, ήδη τώρα έχουν αντιστραφεί. Πρόκειται πια για την εισαγωγή της αρχιτεκτονικής στα νέα μέσα κι όχι των νέων μέσων στην αρχιτεκτονική. Είναι μια μεταστροφή όπου τα μέσα αφομοιώνουν, υπό μορφή παιχνιδιού, τις παραδοσιακές μέριμνες μιας εργασίας όπως είναι η αρχιτεκτονική. Ζούμε ήδη μέσα σε ένα περιβάλλον όπου στα χέρια των ιδιωτών βρίσκονται πολυπλήθη προγράμματα που μετατρέπουν τον χρήστη του υπολογιστή σε δυνάμει αρχιτεκτονικής προστασίας του ίδιου του έργου. Με τη χρήση των προγραμμάτων αυτών, ο ιδιώτης-χειριστής είναι σε θέση να διαλέξει, αλλά και να συντάξει, την κάτωφη του σπιτιού του. Είναι σε θέση να εικονοποιήσει τις δοκιμές του, να αλλάξει πλάνα, να κάνει τέλος πάντων δυνατή τη συγκρότηση μιάς εικόνας, που να μοιάζει με αυτό που θα ήθελε ως χώρο του, και, την ίδια στιγμή, η εικόνα αυτή να αντιστοιχεί στα κατασκευαστικά σχέδια του σπιτιού του. Η παραδοσιακή αυθεντία του αρχιτέκτονα δεν βασίζεται στον αμφίβολη πνευματική του καλλιέργεια ή το «υποκεμενικό» του γούστο. Η αυθεντία του βασίζεται στην εξειδικευμένη και αποκλειστική χρήση των μέσων αναπαράστασης του οικοδομικού χώρου. Αυτό που οι ενεργοί αρχιτέκτονες έχουμε ζήσει ως σύγκρουση της αρχιτεκτονικής με αυτό που συνέβασε στην μορφή οικονομιών, όπως συντάξεις, εισπράξεις από ενοίκια, αποταμιεύσεις μιας ζωής που συνήθως κληροδοτούνται εν ζωή, δηλαδή παραχωρούνται από τα αποθέματα εργασίας των γηραιοτέρων προς τις νεότερες γενιές. Αυτή η διαδικασία της εν ζωή κληροδοσίας μεταφέρει ένα τεράστιο ποσοστό από το απόθεμα των οικονομιών της κοινωνίας προς την εκπαίδευση, και φαίνεται ότι όσο το ποσό αυξάνει τόσο η εκπαίδευση βαίνει διευρυνόμενη κατά τα πληθυσμακά και τα ηλικιακά στρώματα της κοινωνίας που την επιδέχονται. Διαρκώς περισσότεροι νέοι σπουδάζουν, αλλά και για όλο και μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα, αφού άλλωστε η ίδεα της περαιτέρω επιμόρφωσης διαρκώς μεταθέτει τα ηλικιακά όρια της εκπαίδευσης, αλλά και την ίδεα της αφελιμότητάς της από μια παραγωγική λογική σε μια λογική εκπλήρωσης μιάς επιθυμίας προς τη γνώση και την ενημέρωση χωρίς ταξικά(;) ή ηλικιακά στεγανά. Θα τολμούσαμε να υποθέσουμε ότι ο συνδυασμός της διαρκούς διεύρυνσης της εκπαίδευσης και των θεσμών των πανεπιστημάτων, η κρίση των επαγγελμάτων, ως κρίση της εργασίας, αλλά και η διεύρυνση του αποθεματικού των ιδιωτών, αλλά και των δημόσιων πόρων στις ανεπιγμένες κοινωνίες, μπορεί να διαμορφώσουν μιά καινούργια πραγματικότητα που τα «γνωστικά αντικείμενα» να βαίνουν αναπτυσσόμενα σε όλο και μεγαλύτερη αυτονομία από τα συναρτώμενα προς αυτά επαγγέλματα.

Η Επικράτεια του Σχεδιασμού
Η φύση, τόσο με την αρχαιοελληνική

πάνω: Όσο περισσότερο η αυθεντία της χρήσης των αναπαραστατικών μέσων θα μεταφέρεται και θα διαχέεται μέσω της χρήσης των υπολογιστών στην κοινωνία, τόσο θα αποκτά μεγαλύτερη σημασία το κρήτιο της παιδείας στην «αποκευή» των αρχιτεκτόνων. Η παιδεία δεν νοείται εδώ ως ανασκάλεια του φαντασμάτος ενός ανθρωποτοκού ίδεωντος, αλλά ως διεύρυνση της επιστημονικής και καλλιτεχνικής καλλιέργειας προς όλες τις «ιστορίες» της ανθρώπινης πολιτισμικής συμπεριφοράς

της έννοια ως «έκπτυξη» και ως «κυριαρχούσα παραμονή»,³ όσο και με την συρρικνωμένη λατινική της σημασία, ως *natura*, τελεί σήμερα υπό ριζική ανακατασκευή. Υπό την ισχύ της θεμελιώδους αυτής ανακατασκευής, οι γνωστικές περιοχές που παραδοσιακά καλλιεργούσαν το σχεδιασμό και την κατασκευή των τεχνημάτων, τα οποία σχεδιάζονταν και κατασκευάζονταν για να οικειοποιηθεί η φύση, είναι εκείνες οι γνωστικές περιοχές που έχουν κάποιες προϋποθέσεις για να καλλιεργήσουν το σχεδιασμό και την κατασκευή της φύσης, όπως παρουσιάζεται υπό σχεδιασμό και υπό κατασκευή σήμερα. Η αρχιτεκτονική είναι μία, η κυριάρχη ίσως, από τις περιοχές αυτές της γνώσης που μπορεί να μεταστραφεί προς τον σχεδιασμό και την ανακατασκευή της φύσης. Κατά την τελευταία δεκαετία, ο Rem

Koolhaas και ο Bernard Tchumi, μέσα στο διάλογο για την αρχιτεκτονική και την πόλη, επέμειναν ότι δεν πρέπει να είναι απλή αρμοδιότητα της αρχιτεκτονικής η μετατροπή των κτιριολογικών και των πολεοδομικών προγραμμάτων σε αρχιτεκτονικές μορφές. Αντιθέτως, αρμοδιότητα της αρχιτεκτονικής είναι να χαράσσει ένα δρόμο ανάμεσα στο πρόγραμμα και τη μορφή, επηρεάζοντας και τα δύο σε μια μη αναμενόμενη, ζωτικά νέα κατεύθυνση. Πράγματι, η ιδέα ότι η μορφή δεν είναι ανεξάρτητη από το πρόγραμμα –όπως θα ταίριαζε στον μεταφυσικό διαχωρισμό της μορφής από το περιεχόμενο– είναι μιά ιδέα πολύ παραγωγική, αν θέλει να σκεφτεί κανείς για το αδιέξοδο του επιαγγέλματος με τους παραδοσιακούς όρους ασκησής του. Η κατασκευή των κτιριολογικών προγραμμάτων θα μπο-

ρούσε να παρομοιαστεί με την (ανα)κατασκευή της επιθυμίας του κατοίκου. Η επιθυμία ανάγει στην ενόρμηση και υπό την έννοια αυτή η κατασκευή κτιριολογικών προγραμμάτων είναι μια μικρή αρμοδιότητα, ένα ελάχιστο ενέργημα, αλλά πολύ σημαντικό, μέσα σε αυτό το περιγραφόμενο ως ευρύ πρόταγμα προς την κατασκευή της φύσης. Επομένως, αρχιτεκτονική μορφή και πρόγραμμα, ως ενιαίο κατασκευαστικό ζητούμενο, είναι και αυτά απλό υποσύνολο του ευρέος κατασκευαστικού έργου, προς την κατασκευή της φύσης. Μπορεί να μοιάζει η παραπάνω επιχειρηματολογία σαν προσπάθεια να γενικευτεί τόσο πολύ το αντικείμενο της αρχιτεκτονικής που τελικά να εμπίπτει σε μια γενική ταυτολογία, στα όρια του κενού, του τίποτα. Προ του τίποτα συγκρατούμε τρεις από τις προηγηθείσες υποθέσεις: Έχουμε υποθέσει ότι ο ορίζοντας της αρχιτεκτονικής μεταφέρεται από την εργασία στο παιχνίδι, από το επάγγελμα στις διαδικασίες της γνώσης και από την κατασκευή του τεχνητού στην κατασκευή του φυσικού (που εν τω μεταξύ έχει γίνει τεχνητό). Η τελευταία υπόθεση, που ενθέτει μέσα στον ορίζοντα της αρχιτεκτονικής οποιαδήποτε σχεδιαστική δραστηριότητα, έχει σχέση με την τεχνικοποίηση της φύσης και θέτει τον υποθετικό αρχιτέκτονα αντιμέτωπο με ένα τόσο ευρύ φάσμα δραστηριοποίησης, που μοιραία ξυπνά το φάντασμα του «πολυτεχνήτη και ερημοστίτη». Αυτό το φάντασμα κάπου λαθροβιώνει ακόμα, μέσα στα ερείπια της ανάμνησης από το Bauhaus.

Σήμερα, το Bauhaus και το De Stijl απηχούν μέσα στην Ιστορία την ηχώ σχεδιαστικών πρακτικών πολύ κοντά στο καθολικό και μπορούν να δημιουργήσουν ενδιαφέρουσες αναλογίες με την τρέχουσα κατάσταση του σχεδιασμού που μετεωρίζεται ανάμεσα στο καθολικό και το τίποτα. Τότε επικράτησε η ιδέα ότι ο αρχιτέκτονας πρέπει να είναι σε θέση να σχεδιάσει την κούπα, το σπίτι, την πόλη, εφόσον η βιομηχανική παραγωγή και ο βιομηχανικός σχεδιασμός ομού μπορούν να παραγάγουν το σύνολο του τεχνητού κόσμου. Τώρα, ας προσαρμοστούμε στην ιδέα ότι η αρχιτεκτονική πρέπει να είναι σε θέση να σχεδιάσει με την ίδια φροντίδα τη γνώνια του τζακιού στο καθιστικό, ένα νέο φρούτο, ένα περιβάλλον ακρογιαλίας στο δώμα ενός πολυώροφου κτίριου, ένα συγκρότημα από κτίρια, ένα περιβάλλον στον κυβερνοχώρο ή ενα μενού με πολυεθνικές γεύσεις, μέσα στο ευρύ πρόγραμμα της (ανα)κατασκευής της φύσης.

Δεν επικαλούμαστε το Bauhaus για να προσάψουμε στις επιδαφιλέυσεις τού σήμερα τη σίγουρη και δοκιμασμένη αίγλη τού χθες. Όπως κατά τις αλλαγές των πρώτων δεκαετιών του εικο-

στού αιώνα, έτσι και σήμερα, η σταθερά της αρχιτεκτονικής παρουσιάζεται ακόμη να είναι μία: ο σχεδιασμός υλικών αντικειμένων ως δυνατών (ή ως αδυνατών, «ουτοπικών») κατασκευών. Όμως, από τότε μέχρι σήμερα, και πολύ περισσότερο μέχρι αύριο, η απόσταση ανάμεσα στο σχεδίασμα και την κατασκευή διαρκώς θα μειώνεται και θα εξαφανιστεί, αφήνοντας μια σκοτεινή και αδιάφορη διαμεσολάβηση, το χρόνο της κατασκευής ανάμεσα στη στιγμή που επινοείται η εικόνα του αντικειμένου και στη φυσική παρουσίασή του, μιά αδιάφορη σκοτεινή στιγμή χαμένη στα έγκατα μιάς κομπιουτερομηχανής. Ήδη γνωρίζουμε τον υπολογιστή που παράγει αδιαμεσολάβητα μακέτες, και φανταζόμαστε τον υπολογιστή που θα παράγει αδιαμεσολάβητα κτίρια. Η διαφορά ανάμεσα στην κατασκευή της μακέτας και του κτιρίου είναι πραγματικά μικρή: τα όνειρα, πάντα συντίθενται από εικόνες της πραγματικότητας.

Η κάλυψη της απόστασης ανάμεσα στο σχεδιασμό και την κατασκευή είναι αυτή που θέτει σήμερα σε κρίση τρομακτικών διαστάσεων την εργασία. Θέτει όμως σε κρίση την εργασία ως δουλειά κατασκευαστική και μεταφέρει το πλεόνασμα υπό αναζήτηση εργασίας στο χώρο του σχεδιασμού. Την ίδια στιγμή, το αντικείμενο του σχεδιασμού, διαρκώς επιμερίζεται χωρικά και χρονικά. Γίνεται αντικείμενο αρχιτεκτονικού σχεδιασμού και «δουλειά» μια γνώνια του τζακιού ή το εσωτερικό ενός σπιτιού που μπορεί αενάως και αποσπασματικά να σχεδιάζεται όταν και όσο μπορούν να διαθέτουν χρήματα οι κάτοικοι παράγοντας πολλές μικρες «δουλειές» για τις μάζες των νέων αρχιτεκτόνων που προέρχονται –σχηματικά– από τον συρρικνωμένο, εργασιακά, χώρο της κατασκευής. Σύμφωνα λοιπόν με την παλιά πρόβλεψη του 19ου αιώνα, με το πέρασμα του χρόνου η τεχνολογία καταργεί την εργασία. Η κατάργηση της εργασίας ως υλικής συγκρότησης του κατοικημένου κόσμου θα έχει ως αποτέλεσμα τη μεταφορά μαζών νέων προς την εργασία, στην κατεύθυνση των σχεδιαστικών επιστημών. Μια κοινωνία όπου θα κτίζονται τα σπίτια μόνα τους από τις αδιάφορες δυνάμεις της ετερότητας (μηχανές και μεταφέρομενοι «υπανάπτυκτοι» πληθυσμοί) και που θα διαθέτει στρατιές αρχιτεκτόνων για την υπηρέτηση του πολυδιασπασμένου αντικειμένου της αρχιτεκτονικής, την ίδια στιγμή που κάθε ιδιώτης θά είναι σε θέση να σχεδιάσει ένα επιθυμητό γι' αυτόν κτίριο: να μια εικόνα του μέλλοντος που φέρει εντός του το παρόν. Η συνθήκη αυτή δημιουργεί άραγε επαρκείς προϋποθέσεις για μια ενεργό σχέση ανάμεσα στην αρχιτεκτονική ως γνώση και την αρχιτεκτονική ως εργασία;

Από τα Αντικείμενα στις Καταστάσεις
 Για να απαντηθεί η ερώτηση αυτή, πρέπει πρώτα, με τα εφόδια της μέχρι τώρα επιχειρηματολογίας, να αισθανθούμε απαλλαγμένοι από την υποχρέωση να βλέπουμε αυτό που οι αρχιτέκτονες θα κάνουν στο μέλλον μέσα από τη βιβλική ηθική της καταναγκαστικής εργασίας, της δουλειάς. Κατά δεύτερον, θα είχε ενδιαφέρον να γίνει μια κριτική επέμβαση στην ιδέα του σχεδιασμού ως σχεδιασμού των αντικειμένων. Ως η αρχιτεκτονική στρεφόταν προς εξαγενείς γνωστικούς τομείς, στους οποίους ισχύει ο σχεδιασμός ως προαιταίτηση για την πραγματοποίηση ενός project, θα έβγαιζε χρήσιμα συμπεράσματα. Από την τέχνη των στρατηγικών στον πόλεμο, μέχρι το σχεδιασμό στρατηγικών στην αγορά, αλλά και το σχεδιασμό στη διαφήμιση ή τον κινηματογράφο, ή ακόμη το σχεδιασμό του τρόπου παιξίματος μιας ομάδας ποδοσφαίρου, φαίνεται ότι το design δεν είναι κάτι που αφορά μόνο αντικείμενα αλλά και καταστάσεις. Με δεδομένο ότι ο σχεδιασμός των αντικειμένων υπηρετεί πάντα προγραμματικές απαιτήσεις, φαίνεται ότι ακόμη και στο σχεδιασμό του αντικειμένου ο σχεδιαστής προσβλέπει στη δημιουργία των συνθηκών μιας κατάστασης. Ο σχεδιασμός ενός σπιτιού προσβλέπει στη δημιουργία μιάς κατάστασης κατοίκησης, η οποία πάινει μορφή σε ένα σταθερό κτιριακό κέλυφος, σε ένα αντικείμενο. Η εμπειρία των τελευταίων δεκαετιών στη Δύση, μετά την μεταπολεμική ανοικοδόμηση των πόλεων και της υπαίθρου, δείχνει ότι οι νέες κατοικήσεις επισυμβαίνουν όλο και περισσότερο σε υπάρχοντα οικοδομικά κελύφη, τα οποία, με λιγότερες ή περισσότερες τροποποιήσεις, επιδέχονται νέες καταστάσεις κατοίκησης. Η αρχιτεκτονική, και στην περίπτωση αυτή των μετεγκαταστάσεων, έχει το ρόλο της καθώς μεριμνά για την αναδημιουργία μιάς σχέσης ανάμεσα σε δεδομένα κελύφη και τις νέες τους κατοικήσεις. Αυτή η πρακτική των μετεγκαταστάσεων πάνω στην υπάρχουσα υλική υποδομή μπορεί να μας βοηθήσει να σκεφτούμε την αρχιτεκτονική ως σχεδιασμό καταστάσεων κατοίκησης. Απεστιάζοντας τώρα από την ειδική εικόνα των μετεγκαταστάσεων σε υπάρχουσες υποδομές και επιμένοντας στον ορισμό της αρχιτεκτονικής που προέκυψε, έχουμε διαβεί μια περιχαράκωση του όρου, και η διάβασή μας αυτή διανοίγει τη βλέψη νέων οδών. Ως σχεδιασμός καταστάσεων της κατοίκησης, η αρχιτεκτονική θα μπορούσε να εμπλέκεται στο σχεδιασμό διαδρομών μετεγκαταστάσεων, αντικειμένων καθημερινής χρήσης, κειμένων και εικονικών πραγματικοτήτων που συνοδεύουν τη διημέρευση μέσα στον κυβερνοχώρο, αλλά να εμπλέκεται και στο σχεδιασμό της πολιτικής συνεύρεσης ομάδων αν-

θρώπων, χωρίς να ξεχνά και τη σύνταξη σχεδίων για την επέκταση των μητροπόλεων και τη διαχείριση της φύσης ως τεχνικής κατασκευής. Λέγοντας ότι όλα αυτά θα μπορούσαν να γίνουν, εκφραζόμαστε με έναν δυνητικό λόγο σαν να πρόκειται για την αναγγελία μιάς ασυμβατότητας ή μιάς ξενότητας ως προς αυτό που είναι τώρα η αρχιτεκτονική στην κοινή συνέδηση. Όμως, το δυνητικό στοιχείο είναι το κατ' εξοχήν εγγενές στοιχείο στην άρθρωση μιας έννοιας, γιατί πάντα, τουλάχιστον από την εποχή του Πλάτωνα και μετά, ανάμεσα στο νοούμενο και το «πραγματικό» υπάρχει ένα πεδίο αμοιβαιότητας όπου το ένα διανοίγεται προς το άλλο σαν μια μορφή δυνατότητας (και κυρίως αδυνατότητας). Έτσι μπορεί να γίνει κατανοητή μια κατά δύναμιν έννοια της αρχιτεκτονικής που ίσως μπορεί προνομιακά να δοκιμαστεί και να καλλιεργηθεί μόνο στο Πανεπιστήμιο.

Οικοδομείν και Εγκληματείν

Κατά την ανάπτυξη του παρόντος επιχειρήματος μιλήσαμε για τον εξευγενισμό των δυνάμεων κατίσχουσης πάνω στη φύση, αλλά και για μιά προσπάθεια αντίληψης της κατασκευαζόμενης πλέον φύσης ως κατασκευής. Μέσα στην πιθανότητα αυτής της διαδικασίας εξευγενισμού, ίσως κάποια μέρα η ανέγερση οικοδομημάτων, έχοντας ξεπεράσει τα όρια κορεσμού της οικουμένης από το κτιστό, να θεωρείται ένα έγκλημα κατά της ανθρωπότητας. Τότε η αρχιτεκτονική, βρίσκοντας το ηθικό της έρεισμα και τον κοινωνικό της προορισμό, μπορεί να γίνει η τέχνη εκείνη, ανάμεσα στις πολλαπλές σχεδιαστικές της αρμοδιότητες της οποίας θα περιλαμβάνεται και ο σχεδιασμός της αποικοδόμησης. Επειδή όμως η αποικοδόμηση κι ο επανασχεδιασμός του παραγόμενου κενού χώρου δεν είναι επαρκή αντικείμενα, που θα συντηρήσουν και θα καλλιεργήσουν τις καταστάσεις της κατοίκησης, φαίνεται ότι η αρχιτεκτονική, παρ' όλα αυτά, παρ' όλη την ηθική επιβάρυνση του κτίζειν ως εγκληματείν, θα έχει ακόμη και τότε να κάνει και να σκεφτεί πολλά. Μπορούμε να εννοήσουμε την αρχιτεκτονική σαν να «κάνει» και να «σκέπτεται», ανεξάρτητα από την εντύπωση που επικρατεί ότι το αρχιτεκτονικό πράπτειν και το αρχιτεκτονικό σκέπτεσθαι περνούν αποκλειστικά από το σχεδιασμό, την επίβλεψη έργων και τη συγγραφή συγγραμμάτων περί την αρχιτεκτονική: Πράγματι, το εικαζόμενο ως τέλος της εργασίας δεν προδιαγράφει την παράλυση των ανθρώπινων δραστηριοτήτων, αλλά την προσπτική μεταστροφής τους έξω από τις παραστάσεις της εργασίας που γνωρίζουμε ως εργασία παραγωγική ή ως εργασία παροχής υπηρεσιών. Η εργασία του σχεδιασμού και της παρακολούθησης των οικοδομικών έρ-

γων είναι εργασία ενταγμένη στην παραγωγή δομημένου χώρου. Όμως, η διεύρυνση του ορισμού, δηλαδή της διατύπωσης των ορίων της αρχιτεκτονικής που επιχειρήσαμε ονοματίζοντας αυτή τη διεύρυνση ως σχεδιασμό καταστάσεων κατοίκησης, ενώ αποτελούσε μια προσπάθεια απόδρασης από την ιδέα του σχεδιασμού των υλικών δομών, δεν απέφευγε τη χρήση του όρου «σχεδιασμός» που, όσο κι αν τον δούμε σε μια απόλυτη γενίκευση, δεν μπορεί να πειργάψει τη δραστηριότητα περί τις καταστάσεις κατοίκησης, η οποία φαντάζει πολύ πιο πληθωρική από μια εργαστηριακή δραστηριότητα σχεδιασμού. Η εμπλοκή του ανθρώπινου σώματος στη δραστηριότητα σχεδιασμού καταστάσεων κατοίκησης, ίσως να είναι μια μορφή αρχιτεκτονικού πράττειν που ακόμη δεν έχει αρχίσει να διερευνάται ως

κάτω: Οι νέοι αρχιτέκτονες καλούνται να ασκήσουν το επαγγελμά τους μέσα σε πόλεις όπου πλέον τα κελύφη είναι περισσότερα από τις ανάγκες κατοικίας. Μοιραία τίθεται ένα θέμα επανασχεδιασμού και μετασκευής των υπαρχόντων κελυφών σε κλίμακα αστική

κάτω: Αυτό που κυρίως αλλάζει σήμερα από την εποχή της βιομηχανικής αναπαραγωγής των αντικειμένων, και τις πρακτικές όπως αυτή του Bauhaus, είναι ότι με τα computers δεν θα χρειάζεται πλέον να τυποποιείται η παραγωγή προσαρμόζοντας το αντικείμενο στο τρόπο παραγωγής του. Αντιστροφα η παραγωγή θα προσαρμόζεται εύκολα στο σχέδιο του αντικειμένου δημιουργώντας τη δυνατότητα μιας έκρηξης, πληθώρας σχεδίων για την πληθώρα των αντικειμένων

εργασιακό περιβάλλον της αρχιτεκτονικής. Η ιδέα αυτή επικεντρώνεται στον πυρήνα της αρχιτεκτονικής ως χωροθέτησης του ανθρώπινου σώματος κατά τις ώρες δραστηριοποίησης και κατά της ώρες του εφησυχασμού του. Με δεδομένη την πλεονάζουσα παρουσία βαρέων οικοδομικών κελυφών, η διευθέτηση του σώματος ως μιας ανάμικτης διανοητικής και σωματικής δραστηριότητας, μέσα στον κτισμένο χώρο της πόλης, θα μπορούσε να γίνει βασικό ερώτημα και ζητούμενο για την αρχιτεκτονική εκπαίδευση. Η αρχιτεκτονική δραστηριότητα, που μέσα στους υπάρχοντες υλικούς χώρους της πόλης και της υπαίθρου εγκαθιστά το ανθρώπινο σώμα και τη διάνοια, σε πολλαπλές καταστάσεις κατοίκησης θα ήταν μια δραστηριότητα, ένα πράττειν, με πολιτικό αντανακλαστικό, φέρνοντας κοντά, εν τέλει, την αρχιτεκτονική με την πολιτική, ζητώντας από αμφότερες να απαλλαγούν από καθορισμούς που τις στερούσαν από μια άμεση, οριζόντια επικοινωνία. Το ερώτημα της αρχιτεκτονικής, οπως ετέθη ήδη στην αρχαιότητα από τον Βιτρούβιο,⁴ είναι ένα θεμελιώδες ερώτημα συμβίωσης των κοινοτήτων. Σήμερα είναι ερώτημα συμβίωσης των φύλων, των διαφορετικών αφηγήσεων, των ηθών, των κοινωνικών τροπών, αλλά και ερώτημα συμβίωσης των κατοίκων της γης με

διαφορετικό επίπεδο ανάπτυξης, στην κατεύθυνση εξάλειψης αυτής της διαφοράς. Οι κοινωνικές τροπές, τρεπόμενες μέσα στό χώρο, καθώς αυτές τρέπονται (κι όχι σαν ένα επιστημονικό αντι-κείμενο που παρακολουθείται εξωτερικά), μπορεί να είναι ένα πεδίο παράλληλης δραστηριότητας της αρχιτεκτονικής με τον συλλογικό βίο των ανθρώπινων κοινοτήτων.

Μένει να δούμε πώς, καθώς ο ρόλος

της υλικής αρχιτεκτονικής διαμόρφωσης,

όπως τον έραμε, θα συρρικνώνεται, καθώς καινούργιες ιδέες για

την αρχιτεκτονική θα απλώνονται μέσα στο κοινό πεδίο της επιστήμης,

της καλλιτεχνικής δράσης και της πολιτικής άρθρωσης των κοινοτήτων, θα

ανακύπτουν νέες, ενδιάμεσες μορφές δραστηριοποίησής της.

Τη μοναδική

βεβαιότητα στην αναζήτηση των μορφών δραστηριοποίησης της αρχιτεκτονικής μάς τη δίνει η αρχαιότατη

ιστορία της γιατί αρχιτεκτονική είναι η

αυθεντική ανάμνηση των τρόπων που

ο άνθρωπος δημιουργεί καταστάσεις

κατοικησιμότητας, μέσα σε έναν ορίζοντα οριστικής ανεστιότητας.

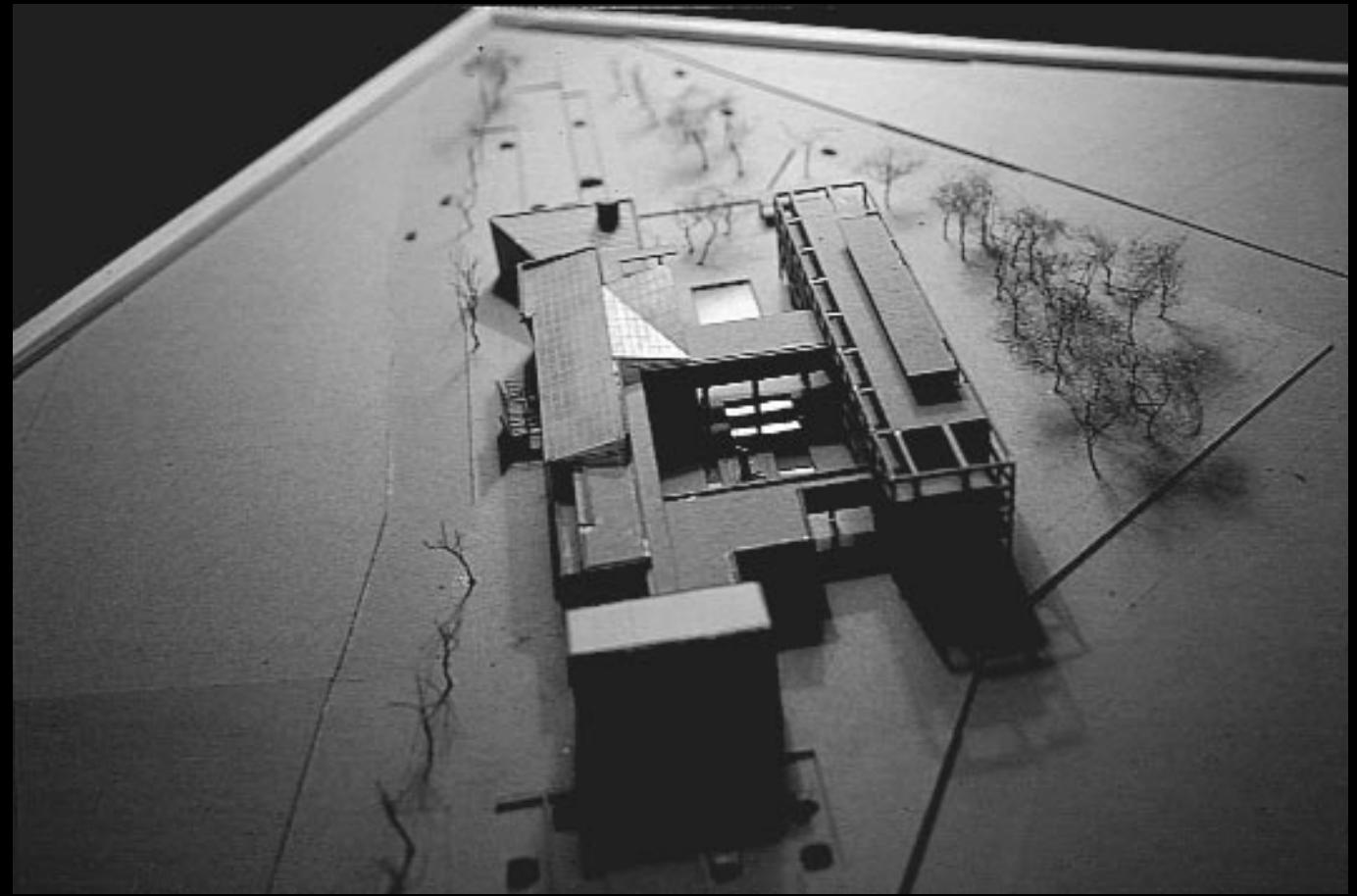
Σημειώσεις

1. Από τη διάλεξή του στο Γαλλικό Ινστιτούτο της Αθήνας, τον Ιούνιο του 1999, με θέμα το μέλλον των Ανθρωπιστικών Σπουδών στα Πανεπιστήμια.

2. Jeremy Rifkin, *To Τέλος της Εργασίας και το Μέλλον της*, Αθήνα 1996.

3. M. Heidegger, *Εισαγωγή στη Μεταφορική*, Αθήνα 1973, σσ. 44-45 (με τους όρους αυτούς, της «έκπτυξης» και της «κυριαρχούσας παραμονής» ερμηνεύεται από τον M. X, η αρχαιοελληνική έννοια της φύσης).

4. Στο δεύτερο βιβλίο του *Περί Αρχιτεκτονικής*, Ο Βιτρούβιος, αναφερόμενος στην προέλευση των κτισμάτων συσχετίζει τις αρχικές συνερεύσεις της ανθρώπινης κοινότητας γύρω από τη φωτιά με την απαρχή της γλώσσας και τη δημιουργία της αρχιτεκτονικής, βλέπε ελληνική έκδοση σε μτφ. Π. Λέφα, τ.1, σ. 113.

Αρχιτεκτονικό διαγωνισμό για το Διοικητικό Πάρκο Αλεξανδρούπολης, 1ο Βραβείο αρχ. Πάνος Κόκκορης

ΕΙΔΗΣΕΙΣ

Προς
Το ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑ-
ΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
Πολυτεχνική Σχολή
Πανεπιστημιούπολη
54006 Θεσσαλονίκη

Θέμα :10ο Πανελλήνιο Αρχιτεκτονικό Συνέδριο - Έκθεση Ιδεών

Η Οργανωτική Επιτροπή, στην προσπάθειά της να δημιουργήσει ένα ανοικτό φόρουμ προβληματισμού γύρω από το 10ο Πανελλήνιο Αρχιτεκτονικό Συνέδριο, με τη συμμετοχή περισσότερων συναδέλφων, ανακοινώνει την Έκθεση Ιδεών με θέμα «Μανιφέστα για την Αρχιτεκτονική και την ελληνική πόλη».

Οοι συνάδελφοι επιθυμούν να εκφράσουν τις απόψεις τους –συνολικά ή τμηματικά, σε μία από τις Ενότητες της Θεματολογίας του Συνεδρίου– μπορούν να επομέσουν μια εικονογραφημένη πινακίδα (διαστάσεις 70X100 εκατ.) με κείμενα, σχέδια και φωτογραφίες, και να τη στείλουν στα γραφεία του Συλλόγου, μέχρι 10 Οκτωβρίου 1999.

Όλες οι πινακίδες (εκτός αυτών που θα θίγουν τον Σύλλογο) θα παρουσιαστούν σε κοινή Έκθεση στα πλαίσια του 10ου Συνεδρίου.

Δικαίωμα συμμετοχής έχουν:
α) συνάδελφοι Αρχιτέκτονες
β) φοιτητές Αρχιτεκτονικής.

Κάθε συμμετοχή αντιστοιχεί σε 1 μόνο πινακίδα.

Το Διοικητικό Συμβούλιο

ΑΠΟΝΟΜΗ ΒΡΑΒΕΙΟΝ «ΑΝΤΩΝΗ ΤΡΙΤΣΗ»

Με την ολοκλήρωση του Πανελλήνιου Αρχιτεκτονικού Διαγωνισμού Ιδεών Τύπων και Εφαρμοσμένης ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΗΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ, που προκύρει το ΥΠΕΧΩΔΕ στη μήμη του Αντώνη Τρίτση, σε συνεργασία με τον ΣΑΔΑΣ και το Ίδρυμα «Αντώνη Τρίτση» αναδείχθηκαν και βραβεύτηκαν οι μελετείς που πρωθυνόνται με το πλέον αποτελεσματικό τρόπο τη βιοκλιματική αρχιτεκτονική και την οικολογική δόμηση και στις οποίες θα απονεμηθούν τα ΒΡΑΒΕΙΑ «ΑΝΤΩΝΗ ΤΡΙΤΣΗ». Υποβλήθηκαν και για τα δύο σκέλη του διαγωνισμού τριάντα (30) μελέτες και βραβεύτηκαν συνολικά δεκατρίες – εξι (6) για το σκέλος Ιδεών Τύπων Κατοικίας και επτά (7) για το σκέλος Εφαρμοσμένης Οικολογικής Κατοικίας. Οι μελετητές και ιδιοκτήτες που βραβεύτηκαν, κατά σκέλος διαγωνισμού, με τα προβλεπόμενα χρηματικά έπαθλα ανά κατηγορία βραβεύονται (πρώτα - δεύτερα), είναι οι παρακάτω:

I. Σκέλος διαγωνισμού Ιδεών Τύπων Οικογενειακής Κατοικίας

Τέσσερα (4) ΠΡΩΤΑ ΒΡΑΒΕΙΑ με χρηματικό έπαθλο 2.000.000 δρχ. έκαστο στους:

1. Έλλη Γεωργιάδου (Μελέτη για περιοχή στην Γ Κλιματική Ζώνη)
2. Ολβία Καραγιάνη, Ολυμπία Χατζόπουλου και Μυρτώ Χρονάκη (Μελέτη για περιοχή στην Γ Κλιματική Ζώνη)

3. Λένα Μάντζου (Μελέτη για περιοχή Β Κλιματική Ζώνη)
4. Θάνος Στασινόπουλος (Μελέτη για περιοχή Β Κλιματική Ζώνη)

Δύο (2) ΔΕΥΤΕΡΑ ΒΡΑΒΕΙΑ με χρηματικό έπαθλο 1.000.000 δρχ. έκαστο στους:

1. Μανώλης Αναστασάκης (Μελέτη για περιοχή Β Κλιματική Ζώνη)
2. Ζήσης Κοτιώνης (Μελέτη για περιοχή Α Κλιματική Ζώνη)

II. Σκέλος διαγωνισμού Εφαρμοσμένης Οικολογικής Κατοικίας

Επτά (7) ΙΣΟΤΙΜΑ ΒΡΑΒΕΙΑ αξίας 1.500.000 δρχ. έκαστο, εκ των οποίων το 1.000.000 δρχ. αποδίδεται στον μελετητή του κτιρίου και 500.000 δρχ. στον ιδιοκτήτη, ως εξής:

1. Έλλη Γεωργιάδου, μελετήτρια· Έλλη Γεωργιάδου και Γιώργος Χατζόπουλος, ιδιοκτήτες

2. Αναστάσιος Κάρτας, μελετητής και ιδιοκτήτης

3. Λένα Μάντζου, μελετήτρια· Λένα Μάντζου και Πέτρος Βενετανός, ιδιοκτήτες

4. Πέτρος Μπερτζουάνης και Ανα-

στασία Πέπε, μελετητές και ιδιοκτήτες

5. Κίμων Σκάστης, μελετητής και ιδιοκτήτης

6. Μιχαήλ Σουβατζίδης, μελετητής και ιδιοκτήτης

7. Τατιανή Τογανίδη, μελετητήρια· Δημητρής Γεώργας, ιδιοκτήτης

Η αξιολόγηση και η επιλογή των μελετών έγινε από Κριτική Επιτροπή, που συστάθηκε με την 81908/297/29-03-99 απόφαση Γενικού Γραμματέα ΥΠΕΧΩΔΕ κ. Ηλία Μπεριάτου, η οποία συνέταξε και υπέγραψε σχετικό πρακτικό, της οποίας μέλη ήταν τα παρακάτω:

- I. Γεωργούλια, αρχιτέκτων μηχ., Δ/ντρια ΔΟΠΚ με αναπληρώτρια την Μαργαρίτα Καραβασίλη, αρχιτέκτονα πολεοδόμου Τυμπατάρχη ΔΟΠΚ

- E. Ευαγγελινός, επίκουρος καθηγητής Τυμπατάρχη Αρχιτεκτόνων του ΕΜΠ, ως εκπρόσωπος του ΕΜΠ, με αναπληρωτή την Ε. Μαΐστρου, επίκουρο καθηγητή του ίδιου Τυμπατάρχη

- Aρ. Βασιλειάδης, αρχιτέκτων μηχ. ως εκπρόσωπος του ΣΑΔΑΣ, με αναπληρωτή τον Δ. Αθανίη, αρχιτέκτονα μηχ.

- Δ. Διαμαντόπουλος, αρχιτέκτων μηχ. ως εκπρόσωπος του ΤΕΕ, με αναπληρωτή τον Σ. Μεσσαρέ, αρχιτέκτονα μηχ.

- Γ. Γιαννόπουλος, Δήμαρχος Ρόδου, αρχιτέκτων μηχ. ως εκπρόσωπος της ΚΕΔΚΕ, με αναπληρωτή τον Μ. Γλυνό, αρχιτέκτονα μηχ.

Metά την ολοκλήρωση της διαδικασίας επιλογής και βράβευσης των μελετών προγραμματίζεται έκδοση καταλαγών με τίτλο «Ελληνική Κατοικία 2000» και οργάνωση Πανελλήνιας Έκθεσης των μελετών, σε συνεργασία ΥΠΕΧΩΔΕ, ΣΑΔΑΣ και Ιδρύματος «Αντώνη Τρίτση», που προσδιορίζεται για το τέλος Οκτωβρίου 1999. Κατά την εκδήλωση αυτή θα εκτεθεί το σύνολο των μελετών που υποβλήθηκαν και θα παρουσιαστούν οι βραβευμένες μελετείς, ώστε να δοθεί η δυνατότητα για γόνιμη ανταλλαγή απόψεων σχετικά με τους τρόπους επιλογής θεμάτων ενεργειακής και περιβαλλοντικής, εν γένει, απόδοσης, αλλά και θεμάτων αισθητικής, λειτουργικότητας, μορφολογίκης αναζήτησης, προσαρμογής στο ελληνικό τοπίο και στις διάφορες κλιματικές ζώνες κ.λπ. Παράλληλα θα αναπτυχθούν και τα μέτρα πολιτικής και οικονομικής πολιτικής που θα αποδημήσουν στην περιοχή.

B' ΒΡΑΒΕΙΟ

Μελέτη υπ' αριθμ. 00012

Ομάδα μελετητής: Χρ. Πατρώνης, αρχιτέκτων, ποσοστό 40%· Γ. Πανδή, αρχιτέκτων, ποσοστό 40%· Άλ. Νικολάου, αρχιτέκτων, ποσοστό 20%

Σύμβουλος: Β. Ξιώτης, πολεοδόμος-χωροτάκτης

Στατική μελέτη: Σ. Πενθερούδακης, πολιτικός μηχ.· Α. Τσαρούχη, πολιτικός μηχ.

Γ' ΒΡΑΒΕΙΟ

Μελέτη υπ' αριθμ. 11211

Ομάδα μελετητής: Χ. Παπλωματάς, αρχιτέκτων, ποσοστό 35%· Χ. Γκαλάτη-Παπλωματά, αρχιτέκτων, ποσοστό 35%· Αικ. Παπλωματά, αρχιτέκτων, ποσοστό 30%

Συνεργάτης: Ν. Παπλωματάς, σπουδαστής

1. Έλλη Γεωργιάδου, μελετήτρια· Έλλη Γεωργιάδου και Γιώργος Χατζόπουλος, ιδιοκτήτες

2. Αναστάσιος Κάρτας, μελετητής και ιδιοκτήτης

3. Λένα Μάντζου, μελετήτρια· Λένα Μάντζου και Πέτρος Βενετανός, ιδιοκτήτες

4. Πέτρος Μπερτζουάνης και Ανα-

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟΥ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΟΥ ΓΙΑ ΤΟ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΠΑΡΚΟ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥΠΟΛΗΣ

Στον διαγωνισμό συμμετείχαν 20 μελετητές.

Κριτική Επιτροπή: Α. Περάκη-Κογιούτη, Πρόεδρος (Δ/ντρια της ΔΤΥ Ν.Δ. Έβρου)

Α. Μαραβέα (εκπρόσωπος ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ)

Ε. Πορτάλιου (εκπρόσωπος Τμ. ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΕΜΠ)

Μ. Χρυσομαλίδης (εκπρόσωπος Τμ. Αρχιτεκτόνων ΑΠΘ)

Κ. Δασκαλάκης (εκπρόσωπος ΤΕΕ)

Π. Μικέδη-Νικολάου (εκπρόσωπος της ΔΤΥ Ν.Δ. Έβρου)

Δ. Μαρτίνης (εκπρόσωπος ΤΥΔΚ Περ/κής Δ/σης Ν. Έβρου)

Η Κριτική Επιτροπή μετά την αξιολόγηση των μελετών που υποβλήθηκαν, απένειμε τα ακόλουθα βραβεία, σύμφωνα με τα πρακτικά

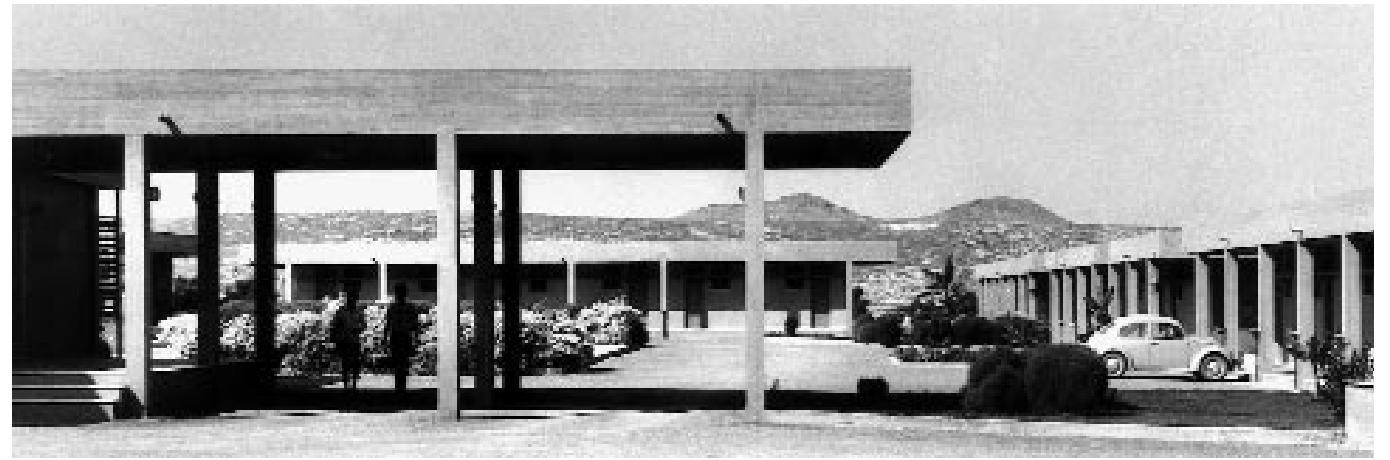
A' ΒΡΑΒΕΙΟ

Μελέτη υπ' αριθμ. 10432

Αρχιτεκτονική μελέτη: Π. Κόκκορης, αρχιτέκτων

Συνεργάτες: Π. Βασιλάτος, αρχιτέκτων· Κ. Κυριακού, αρχιτέκτων· Α.

Καλαντζή, αρχιτέκτων εσωτ. χώρων· Λ. Δεπούνη, σπουδαστής· Γ. Γεράνη, σπουδαστής· Γ. Καραμή

ΔΕΛΤΙΟ ΤΥΠΟΥ

Το Γερμανικό Μουσείο Αρχιτεκτονικής της Φρανκφούρτης (*Deutsches Architektur-Museum*), στο πλαίσιο των επήσιων αφιερωμάτων στην αρχιτεκτονική των ευρωπαϊκών χωρών, επέλεξε να φιλοξενήσει φέρτος την Ελλάδα. Προκειται για την έκτη κατά σειρά χώρα (μετά τις Αυστρία, Ιρλανδία, Πορτογαλία, Σουηδία, Ελβετία) που παρουσιάζει την εθνική της αρχιτεκτονική στο μουσείο αυτό, το πιο σημαντικό του είδους στην Ευρώπη. Την Έκθεση και τον αντίστοιχο κατάλογο επιμελείται το Ελληνικό Ινστιτούτο Αρχιτεκτονικής με έδρα την Αθήνα.

Πρόκειται για τη μεγαλύτερη και εγκυρότερη Έκθεση ελληνικής αρχιτεκτονικής του 20ού αιώνα που πραγματοποιήθηκε ποτέ στην Ελλάδα ή στο εξωτερικό. Περιλαμβάνει 113 έργα που σηματοδοτούν τις πιο καίριες φάσεις της εξέλιξης της ελληνικής αρχιτεκτονικής, από τα κτήρια του Ε. Τσίλερ ώς τα πιο αντιπρωτεύοντα της δεκαετίας του '90. Η Έκθεση έχει κατ' αρχάς ιστορικό χαρακτήρα, με την παρουσίαση σπάνιων εικονογραφικών ντοκουμέντων και την αποτίμηση της αρχιτεκτονικής παραγωγής του τόπου. Έχει όμως και χαρακτήρα κριτικής αξιολόγησης, επειδή η επιλογή των αρχιτεκτονικών έργων, κυρίως της μεταπολεμικής περιόδου, επιλογή ποσοτικά περιορισμένη, οδηγεί σε μια νέα, συνολική ανάγνωση των αρχιτεκτονικών προσανατολισμών και των επιτευγμάτων στη σύγχρονη Ελλάδα, σε συνδυασμό με τα ξένα αρχιτεκτονικά κινήματα.

Αντίστοιχο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο ογκώδης και πλούσια εικονογραφημένος κατάλογος της Έκθεσης που εκδίδεται ξεχωριστά στην αγγλική και την ελληνική γλώσσα από τον γνωστό οίκο Prestel-Verlag του Μόναχου. Περιλαμβάνει τέσσερα δοκίμια γενικού ιστορικοκριτικού χαρακτήρα και άλλα επτά θεματικά άρθρα. Τα έργα που παρουσιάζονται

στην Έκθεση, αναλύονται καθένα ξεχωριστά με περιεκτικά κριτικά κείμενα. Ο κατάλογος συμπληρώνεται με γενική βιβλιογραφία και βιογραφικά στοιχεία όλων των αρχιτεκτονών των οποίων έργο παρουσιάζεται στην Έκθεση.

Τη γενική επιμέλεια της ελληνικής παρουσίας στη Φρανκφούρτη έχει ο καθηγητής Σ. Κονταράτος. Τον εκθεσιακό χώρο επιμελεύονται ο Η. Κωνσταντόπουλος και ο Π. Δραγώνας, και στην επιστημονική επιτροπή συμμετέχουν επίσης ο Ο. Δουμάνης, Δ. Φατούρος, Ν. Καλογεράς, Β. Πετρίδου, Α. Τομπάζης, Π. Τουρνικώτης, Σ. Τσιλένης, Δ. Φιλιππίδης και W. Wang, διευθυντής του γερμανικού Μουσείου Αρχιτεκτονικής. Η Έκθεση «Η ελληνική αρχιτεκτονική στον 20ό αιώνα» θα διαρκέσει από τις 30 Ιουλίου ώς τις 10 Οκτωβρίου 1999.

Σπίτι στο Καβουριά, αρχ. Τ. Ζενέτος, 1964-67, φωτ. ωρχείο Γ. Ζενέτου

ΔΕΛΤΙΟ ΤΥΠΟΥ

Landscapes of Modernisation. Greek Architecture 1960s and 1990s. (Τοπιά εκμοντερισμού. Η ελληνική αρχιτεκτονική στις δεκαετίες του '60 και του '90)

Επιμέλεια: Γιάννης Αίσωπος και Γιώργος Σμαϊοφορδής. Εκδόσεις METAPOLIS Press, Αθήνα 1999, 304 σελίδες, 800 φωτογραφίες α/μ, στην αγγλική γλώσσα, 15.000 δρχ.

Κυκλοφόρησε το βιβλίο το οποίο συνοδεύει την ομώνυμη Έκθεση που επιμελήθηκαν οι αρχιτέκτονες Γιάννης Αίσωπος και Γιώργος Σμαϊοφορδής, που παρουσιάστηκε στο Ολλανδικό Ινστιτούτο Αρχιτεκτονικής, στο Ρότερνταμ, και στην Αρχιτεκτονική Σχολή της Βαρκελώνης, και που έχουν δει, μέχρι σήμερα, περίπου 3.500 αρχιτέκτονες και φοιτητές.

Το Βιβλίο

To βιβλίο Landscapes of Modernisation. Greek Architecture 1960s and 1990s. (Τοπιά εκμοντερισμού. Η ελληνική αρχιτεκτονική στις δεκαετίες του '60 και του '90)

Επιμέλεια: Γιάννης Αίσωπος και Γιώργος Σμαϊοφορδής. Εκδόσεις METAPOLIS Press, Αθήνα 1999, 304 σελίδες, 800 φωτογραφίες α/μ, στην αγγλική γλώσσα, 15.000 δρχ.

στις ιδιαιτερότητές τους. Σε καιρούς επεκτεινόμενης, παγκόσμιας ομοιογενούς εμπειρίας, η σύγχρονη ελληνική αρχιτεκτονική, στις πολλαπλές εκφάνσεις της, αιωρείται μεταξύ του να είναι ανεξίτηλα ελληνική (διατηρώντας μιαν απόσταση από το φολκλόρ) και ανεξίτηλα σύγχρονη. Αυτό το διαλεκτικό αίνιγμα αποτελεί το κίνητρο του βιβλίου και μελέτες από 162 αρχιτέκτονες μέσα από έναν πολύ μεγάλο αριθμό σχεδίων και φωτογραφιών, πολλές από τις οποίες είναι πρωτότυπες (τραβηγμένες ειδικά για το βιβλίο και την Έκθεση) ή πρωτοδημοσιευδεμένες φωτογραφίες αρχείου.

- Η Επανάκτηση των Αρχαιολογικών Χώρων
- Η Αστικοποίηση του Τοπίου

Κτίρια και μελέτες

Προτείνοντας έναν ενδιαφέροντα γραφιστικό σχεδιασμό, το βιβλίο παρουσιάζει 133 κτίρια και μελέτες από 162 αρχιτέκτονες μέσα από έναν πολύ μεγάλο αριθμό σχεδίων και φωτογραφιών, πολλές από τις οποίες είναι πρωτότυπες (τραβηγμένες ειδικά για το βιβλίο και την Έκθεση) ή πρωτοδημοσιευδεμένες φωτογραφίες αρχείου.

Κείμενα

Εκτός από τους χαιρετισμούς του τότε Υπουργού Πολιτισμού κ. Ευάγγελου Βενιζέλου, του Υπουργού Τύπου και ΜΜΕ κ. Δημήτρη Ρέππα και του Υφυπουργού ΠΕΧΩΔΕ κ. Θεόδωρου Κολιοπάνου, και τα κείμενα του Οργανωτή κ. Χάρη Ορφανίδη και την εισαγωγή των Επιμελητών της Έκθεσης, ο κατάλογος περιέχει κριτικά κείμενα των Kenneth Frampton («Σημείωμα για την ελληνική αρχιτεκτονική: 1938-1997»), Jean-Louis Cohen («Κατασκευασμένα τοπία μεταξύ βορρά και νότου»), Bernard Cohnbrander («Η ελληνική εμπειρία»), Eleni Frangoulis («Επιστημονική αρχιτεκτονική στην Ελλάδα»), Δημήτρης Φιλιππίδης («Η αρχιτεκτονική του 1960 στη ροή του χρόνου»), Panayiotis Tournikos («Η μυθολογία του διεθνισμού»), Giorgos Tsirtzilakis («Forgetting 60s: Γράμμα σε έναν νέο αρχιτέκτονα»), Γιάννη Αίσωπου («Από το '60 στο '90: Αποδέσμευση από τον "τόπο" για μια νέα εκκίνηση»), Γιώργου Σμαϊοφορδή («Συλλογικά οράματα και μεμονωμένες διαδρομές»). Καθεμία από τις ενότητες και τις υποενότητες του βιβλίου –που αντιστοιχούν στα θέματα και τα υποθέματα της Έκθεσης– έχουν δικό τους εισαγωγικό κείμενο που τις περιγράφει και τις αναλύει (θεματική ανάλυση και περιγραφή των έργων και των μελετών).

Λαμβάνοντας υπόψη μας την απουσία οργανωμένης δόμησης και την καταλυτική παρουσία του τοπίου, προσδιορίστηκαν τρία θέματα:

- Η Αρχιτεκτονική της Οικειότητας
- Ο Εκμοντερισμός του Δημόσιου Χώρου, και
- Η Πρωταρχικότητα του Τοπίου.

Κάθε θέμα αναλύεται, και στις δύο δεκαετίες, με κριτικό τρόπο και οργανώνεται σε υποθέματα ευρύτερης πολιτισμικής αξίας:

Η Αρχιτεκτονική της Οικειότητας, δεκαετία του '60

- Οργανώνοντας και Υπερβαίνοντας τα Όρια
- Πλαθώντας το Χώρο
- Πλαισώντας το Χώρο Αρχιτεκτονική της Οικειότητας, δεκαετία του '90

- Ρευστές Διαφάνειες

- Διαφρώνοντας Στερεά
- Ερμηνεύοντας το Ανώνυμο

Ο Εκμοντερισμός του Δημόσιου Χώρου, δεκαετία του '60

- Κοινωνική Υποδομή
- Σημάδια Ευημερίας
- Η Πολικατοικία ως Αστική Μονάδα

Ο Εκμοντερισμός του Δημόσιου Χώρου, δεκαετία του '90

- Νέα Κοινωνική Υποδομή
- Νέα Σημάδια Ευημερίας
- Χώροι Κατανάλωσης

Η Πρωταρχικότητα του Τοπίου, δεκαετία του '60

- Ηδονισμός και Θέρετρα
- Κατοικώντας το Τοπίο
- Διαφύλασσοντας τη Μνήμη

Η Πρωταρχικότητα του Τοπίου, δεκαετία του '90

- Η Αναβάθμιση των Αστικών Κέντρων

Γιάννη Αίσωπος και Γιώργος Σμαϊοφορδή. Ο σχεδιασμός της Έκθεσης έγινε από τον Ανδρέα Αγγελιδάκη, και το βίντεο Ιστορίες γι' αυτήν, που παρουσιάζει εικόνες της ελληνικής πόλης, στον ελληνικό κινηματογράφο του '60 και του '90, από τον Μάρκο Γκαστίν. Η Έκθεση εγκαινιάστηκε στο Ολλανδικό Ινστιτούτο Αρχιτεκτονικής, στο Ρότερνταμ, στις 5 Φεβρουαρίου και στην Αρχιτεκτονική Σχολή της Βαρκελώνης, στις 14 Μαΐου. Τον Οκτώβριο προγραμματίζεται να μεταφερθεί στην Αθήνα, στα πλαίσια των παράλληλων εκδηλώσεων του 10ου Συνεδρίου του Συλλόγου Αρχιτεκτόνων.

T.E.E. από το Σύλλογο Αρχιτεκτόνων, στην οποία παρέστην και στην οποία χρειάστηκε να μιλήσω –κάπως απροστίμως, είναι η αλήθεια–, βρέθηκα ζαφικά σε αντιπαράσεη με το σύνο

στεύοντας ότι προκάλεσε περισσότερη σύγχυση από ενημέρωση, στους επισκέπτες της Έκθεσης που ενδιαφέρονται όχι να δουν εικόνες, αλλά να αντιληφθούν τι γίνεται στην Ελλάδα στα χρόνια του '60 και στα χρόνια του '90, πράγμα αρκετά δύσκολο, καθώς χρειάζεται να πάρει κανείς τις απαιτούμενες αποστάσεις από τη σημερινή πραγματικότητα.

Και δεν επικεντρώνεται βέβαια η διαφωνία μου στο «άνοιγμα» του αρχιτεκτονικού έργου, όπως συνάγεται από την απάντηση που μου απευθύνουν οι οργανωτές της Έκθεσης και δημοσιεύεται στο προηγούμενο τεύχος του περιοδικού, αλλά στο γεγονός ότι πουθενά στην Έκθεση δεν γίνονταν αντιληπτή αυτή η εξαιμέρης κατάταξη που υποστρίζουν οι επιμελητές ότι επιχείρησαν να αναδείξουν.² Αν συνέβαινε κάτι τέτοιο, θα έπρεπε να ήταν αναγνώσιμο και αναγνωρίσιμο στην Έκθεση, ανεξάρτητα απ' το γεγονός ότι η έκθεση τελείστε και στη Βαρκελώνη χωρίς να έχει ακόμα τυπωθεί ο κατάλογος. Ο κατάλογος, άλλωστε, δεν λειτουργεί πην άρια της Έκθεσης, αλλά μετά από αυτήν, κι άσταν είναι καλός –όπως συνήθως είναι τα έντυπα του Γιώργου Σημαιοφρίδη–, είναι ένα τεκμήριο που τη θυμίζει και που αναλύει σε βάθος το υλικό της.

Αλλά και με αυτή τη λογική κατάταξης και συγκέντρωσης του υλικού της Έκθεσης, η σύγχυση επιτείνεται με το εδόμο τραπέζι με έργα των εκτός Ελλάδας Ελλήνων Αρχιτεκτόνων, που μένει μετέωρο και δάχτε με το θέμα της υπόλοιπης Έκθεσης.

Αλλά αυτό είναι μια άλλη ιστορία, που σχετίζεται με τις επιλογές των εκθεμάτων που δεν θα ήθελα να συζητήσω εδώ.

Σύμφωνα λοιπόν με τη γνώμη των επιμελητών, αυτό που «χαρακτηρίζει περισσότερο από ουδήποτε άλλο το ελληνικό αστικό τοπίο είναι η αίσθηση του «ατελούς».

Αυτό το «ατελές» –σχολιάζουν– υποστηρίζει ο Α. Αγγελιδάκης, με τις κατασκευές του, πράγμα που κατά τη γνώμη μου δύσκολα μπορεί κανείς να το αντιληφθεί στην Έκθεση, εκτός κι αν η σε πολλά επίπεδα τοποθέτηση των εκθεμάτων και ο πλημμελής σταθερός φωτισμός των κατά τα άλλα «ανεξάρτητων» κατασκευών ήταν κι αυτός στις προθέσεις της ομάδας, προκειμένου, όπως αναφέρεται παρακάτω, τα έργα που έπρεπε να εκτεθούν, να «κρύβονται» μέσα σ' αυτές για να αναδειχθεί η «ατμόσφαιρα» των ατελούς χαρακτήρα του ελληνικού αστικού τοπίου! Όχι πραγματικά δεν καταλαβαίνω.

Αν θέλουν οι Γ. Αίσωπος και Γ. Σημαιοφρίδης να απλώσει ο κριτικός

λόγος, πού βρίσκουν ότι το κείμενό μου ενοχλεί ή εμποδίζει;

Μήπως το άπλωμα του κριτικού λόγου (για την ακρίβεια, του «Θεωρητικού» λόγου για την Ελληνική αρχιτεκτονική) σημαίνει λατρευτικούς ύμνους για κάθε διατυπωμένη άποψη; Όχι, βέβαια.

Τελος, πιστεύω ότι η «τρίτη διάσταση» που επικαλούνται οι επιμελητές, δεν επιτυγχάνεται με την τοποθέτηση σε 3 διαστάσεις των εκθεμάτων αυ-

κές.

Όσο για το αν είναι μονοσήμαντη η σχέση δημιουργού-έργου-θεατρή, τότε ποια άραγε είναι η πολυσήμαντη σχέση; Πάλι απορώ.

Τελος, πιστεύω ότι η «τρίτη διάσταση» που επικαλούνται οι επιμελητές, δεν επιτυγχάνεται με την τοποθέτηση σε 3 διαστάσεις των εκθεμάτων αυ-

γένεια, διακριτικότητα και σοβαρότητα, με τεκμηριώμενα κατά το δυνατόν επιχειρήματα, απόψεις που θα στοχεύουν κάπου, ίσως στην ερμηνεία του όπου νοήματος των αρχιτεκτονικών έργων, και στη συνέπειά τους, όπως παραπήρησε σωστά κατά τη γνώμη μου ο Γιώργος Τζιτζιλάκης. Κάπου, λοιπόν, η εγώ δεν καταλαβαίνω ή οι συνάδελφοι δεν εξηγούν καλά, γιατί βέβαια κανείς, και πάντως σίγουρα ούτε εγώ –κι αυτό πρέπει να το ξέρει καλά ο Γιώργος Σημαιοφρίδης– δεν «επιθυμεί» τη λατρευτική εξύμνηση του δημιουργού. Αν αυτό επιθυμούσα, θα είχα επανειλημμένα αντιδράσει σε λαθεμένες καλόπιστες ή και –πολύ συχνά– κακόπιστες κριτι-

το μπορεί να γίνει σχετικά εύκολα. Η τρίτη διάσταση που απαιτείται, είναι η διάσταση του χρόνου, το «πριν» και το «μετά», η συνέχεια. Κι αυτό δεν μπορεί να το συνθέσει αβοήθητος στον λίγο χρόνο που διαθέτει ο επισκέπτης μιας Έκθεσης, στην οποία αντιμετωπίζει ένα πρωτοφανέρωτο γι' αυτόν υλικό, ακόμα κι αν υπήρχε ένας επαρκής κατάλογος, όπως ήδη ανέφερα.

Δεν πιστεύω, Γιάννη Αίσωπε και Γιώργο Σημαιοφρίδη, στην «αιώνια κιδημονία» του έργου από τον δημιουργό. Από ποιο συνάγεται αυτή η αποψη; Από τη διαμαρτυρία μου για την εκθετική κακοποίηση κάποιων

έργων, ορισμένα απ' τα οποία, είτε το θέλουμε είτε όχι, έχουν σημαδέψει μέχρι σήμερα την πορεία της Σύγχρονης Ελληνικής Αρχιτεκτονικής;

Αυτό το ανακάτεμα των έργων που είδαμε στο Rotterdam, είναι ο κριτικός διάλογος που αναφέρετε στο κείμενό σας; Επιτρέψτε μου να διαφωνήσω.

Έχετε το αναφαίρετο δικαίωμα να βλέπετε τα πράγματα με τον δικό σας τρόπο. Μπορεί ίσως αυτός ο τρόπος να είναι μια δημιουργική ματιά πάνω στην Ελληνική Αρχιτεκτονική πραγματικότητα, κι ετοί να συμβάλετε στο να σαλεύουν τα στάσμα νερά, αλλά απέχει από τον να είναι –τουλάχιστον κατά τη γνώμη μου– μια κριτική παρουσίασή της: γιατί, αν το ιδεώδες του κριτικού είναι η τεκμηρίωση μιας σειράς από αλήθειες, τότε η κριτική δεν μπορεί να είναι ένα ερμηνευτικό παιχνίδι αυθαίρετο και ουρανοκατέβατο. Είναι, όπως γράφει ο Todorov, «μια κοινωνική σύμβαση που υπηρετεί την επικοινωνία κι επιτρέπει τη συνεννόηση ανάμεσα στους ανθρώπους».

Τόσο σημαίνει ότι τα πλαίσια μέσα στα οποία οφείλει να κινείται η κριτική, ορίζονται:

1. από την πραγματικότητα που μας περιβάλλει και την οποία δεν πρέπει να αγνοούμε ή, ακόμα περισσότερο, να παραμερίζουμε, όσο κι αν βρισκόμαστε πολλές φορές αντιμέτωποι με γεγονότα και τοποθετήσεις με τις οποίες διαφορούμε, πράγμα που σημαίνει ευρύτητα πνεύματος και δυνατότητες εποπτείας από τη μα μεριά, κι από την άλλη ηθικό ανάστημα και γενναιοδωρία, που κατά τεκμήριο δέχομαι ότι διαθέτουμε όλοι, και

2. από τις προσωπικές απόψεις του κριτικού, τα όραμά του, την κατάρτισή του, την ιδεολογία που υπηρετεί και που εκφράζει, και την οποία οφείλει να εξηγεί με ειλικρίνεια, αποσαφηνίζοντας την οπτική γνώμα απ' την οποία θεωρεί τα πράγματα.

Εδώ θα έπρεπε να σταματήσω, όμως νομίζω ότι υποχρέωναι –μα κι δεν επιτρέπεται να κάνουμε ότι δεν καταλαβαίνουμε– να επισημάνουμε ότι στην επιστημονία της Ελληνικής Αρχιτεκτονικής έργων, εφόσον δεν ξεκινά από την κοινή απόφαση μιας ομάδας δημιουργών που συνδέονται με κοινές επιδιώξεις ή κοινούς εκφραστικούς τρόπους.

1. Διατυπώθηκε η άποψη ότι: όταν διαφανούμε μεταξύ μας πάνω σε επιστημονικά(;) θέματα, δεν πρέπει να κοινοποιούμε τη διαφωνία μας μέσω των εφημερίδων –όπως έκανα εγώ–, αλλά να τα «λέμε» και να τα «βρίσκουμε» μεταξύ μας. Διαφωνώ απόλυτα με αυτή τη θέση. Πρέπει κάποτε

να έχουμε το κουράγιο να ασκήσουμε τον κριτικό λόγο μεταξύ μας, αν θέλουμε αυτός ο λόγος να φτάσει κάποτε να αποτελεί διάλογο δημόσιο για την αρχιτεκτονική.

2. Διατυπώθηκε η άποψη ότι η κριτική για μια Έκθεση αρχιτεκτονικής είναι μικρής σημασίας κι ότι δεν υπάρχει λόγος να συζητήσουμε τέτοια ασήμαντα θέματα, όταν στην ελληνική πραγματικότητα η αρχιτεκτονική διώκεται ή αγνοείται, όταν οι εργολάβοι κυριαρχούν, τα «πακέτα» επικρατούν κ.λπ. Διαφωνώ απόλυτα και μ' αυτή την άποψη.

Σημειώσεις

λίας οι οποίες, ακόμα κι αν αποτύχουν στους στόχους τους, παρά τις καλές τους προθέσεις –όπως, πιστεύω, η ομάδα που οργάνωσε την έκθεση του Rotterdam–, μας δίνουν παρ' όλα αυτά την ευκαιρία να συζητήσουμε γύρω από τα αρχιτεκτονικά προβλήματα και να ξεκαθαρίσουμε θέσεις και απόψεις προς οφέλος της αρχιτεκτονικής και των μελλοντικών της προσανατολισμών.

Δημήτρης Αντωνακάκης
Αρχιτέκτων

κείμενό της, και το πολιτιστικό πρόσωπο που προβάλλει. Αυτό που θα ήθελα να συμπληρώσω εδώ, σχετίζεται με τα χρήματα του Ελληνικού Δημοσίου, το οποίο σπάνια χρηματοδοτεί την προβολή της Ελληνικής Αρχιτεκτονικής.

2.10. Λυπάμαι πραγματικά που έργα ελληνικά, που μπορούν ισχαίνα να σταθούν με άποψη δίπλα στα συγκαρινά τους τευχός.

2 βλ.: Γ. Αίσωπος, Γ. Σημαιοφορίδης: Τοπία Αρχιτεκτονικής, Αρχιτέκτονες, τεύχος 15, Μάιος-Ιούνιος 99, Αθήνα, σελ. 60.

Διευκρίνισης γύρω από ένα πολιτισμικό εγχείρημα

Με αφορμή τη δημοσίευση στον ημερήσιο και περιοδικό Τύπο μιας σειράς επι

επαφές, ότι υπάρχει άμεσο ενδιαφέρον του ευρωπαϊκού κοινού και των ειδικών για το επιτελούμενο αρχιτεκτονικό και πολεοδομικό έργο εθνικής και διεθνής κλίμακας, προϊόν αρχιτεκτονικών ομάδων τοπικού αλλά και διεθνούς σύνθεσης και από τις οποίες απουσιάζουν δυστυχώς οι έλληνες αρχιτέκτονες. Δεν γνώριζα στο στάδιο εκείνο τους λόγους αυτής της απουσίας (έλλειψη προβολής και επαφών των ελλήνων αρχιτεκτόνων, γεωγραφική απόσταση, κ.ά.)

Με γνώμωνα τα ανωτέρω, και σε συνεργασία με τον Λ. Κανέλλο, αρχιτέκτονα, μόνιμο κάτοικο Ολλανδίας, ήρθα σε επαφή –στις αρχές του 1996– με τον τότε πρόεδρο του ΣΑΔΑΣ, Β. Γρηγοριάδη, καθώς και με τον Έλληνα καθηγητή αρχιτεκτονικής του Panepistymiou του Delft της Ολλανδίας κ. Αλέξανδρο Τζώνη, και πειστήκα ότι η απουσία των ελλήνων αρχιτεκτόνων από την ευρωπαϊκή πλατφόρμα οφείλεται στην έλλειψη γνώσης του κοινού αλλά και των ειδικών σε σχέση με το έργο των ελλήνων αρχιτεκτόνων, πράγμα που με άθησε να προχωρήσω στην υλοποίηση της προσπάθειας.

Για το σκοπό αυτό, σε συνεργασία πάντα με τον Λ. Κανέλλο, ο οποίος είχε ετοιμάσει και ειδικό φάκελο με τις διάφορες δυνατότητες, ήρθα σε επαφή με τους κκ. Γ. Σημαιοφορίδη και Γ. Αίσωπο, με τους οποίους συζήτησα την ολη ιδέα ζητώντας τις δικές τους απόψεις. Η με ενθουσιασμό αποδοχή της ιδέας από τους ανωτέρω συνέβαλλε σε μια σειρά από επαφές μαζί τους που τελικά οδήγησαν στη συνεργασία υλοποίησης της ιδέας. Οι κκ. Γ. Αίσωπος και Γ. Σημαιοφορίδης ανέλαβαν τον υπεύθυνο και δύσκολο ρόλο των επιμελητών, ενώ το Γραφείο μας επωμίσθηκε το ρόλο της εξεύρεσης των αναγκαίων πόρων από Δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς, τόσο για την υλοποίηση της Έκθεσης όσο και μιας σειράς εκδηλώσεων που κρίθηκαν απαραίτητες να την συνοδεύσουν κατά την περίοδο της σε διάφορες ευρωπαϊκές χώρες.

Από τις πρώτες συζητήσεις με τους επιμελητές επί του θεματικού περιεχομένου της Έκθεσης συμφωνήσαμε με το γενικό σκεπτικό που μας παρουσίασαν, το οποίο, κατά την ταπεινή μου άποψη, αποτελούσε μια προσάθεια αποδέσμευσης σε σχέση με την ταξινόμηση του αρχιτεκτονικού έργου του '60 και του '90 κάτω από τις σημαίες των διαφόρων -ισμών και την επακόλουθη αναφορά σε ηγήτορες και ηγουμένους, συμβάλλοντας εποικοδομητικότερα στην προσπάθεια εσωτερικού και εξωτερικού δια-

λόγου επί των πεπραγμένων και της μελλοντικής πορείας της Ελληνικής Αρχιτεκτονικής. Θέλω να σημειώσω, ότι η προσπάθειά μας δεν απέβλεπε να παρουσιάσουμε μια Έκθεση στο ελληνικό κοινό, αλλά στο δυτικουρωπαϊκό – σ' ένα πλαίσιο, όπου ο τρόπος παρουσίασης είναι πλέον αποδεσμευμένος από ταξινομήσεις και κατατάξεις σε ρεύματα. Από το σημείο αυτό και μετά οι προσπάθειές μας συγκεντρώθηκαν στην εξεύρεση των πόρων. Ο Δημόσιος τομέας (ΥΠΕΧΩΔΕ, Υπουργείο Τύπου και ΜΜΕ, και Υπουργείο Πολιτισμού) ανταποκρίθηκαν τόσο θηκά όσο και οικονομικά στο αίτημά μας καλύπτοντας το απαραίτητο ελάχιστο ποσό για την υλοποίηση της Έκθεσης, της βιντεοταινίας και μέρος του καταλόγου. Για τα έξοδα των συνοδευομένων εκδηλώσεων απευθυνθήκαμε σε ιδωτικούς φορείς και οργανώσεις, δίχως όμως να βρούμε την κατάλληλη ανταπόκριση (κατασκευαστικές εταιρίες, εργολάπτες μεγάλων δημοσίων έργων, Τράπεζες, Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας, κ.λπ.), με αποτέλεσμα να αναβληθούν οι προγραμματιζόμενες εκδηλώσεις που θα συμπλήρωναν την Έκθεση, όπως:

- α) η δημιουργία ιστοσελίδας για την ελληνική αρχιτεκτονική και τους ελληνικούς αρχιτέκτονες,
- β) απευθείας δρυφορική συζήτηση μεταξύ των Ελλήνων αρχιτεκτόνων πολεοδόμων με συναδέλφους τους, αλλά και με οικιστικούς και επενδυτικούς οργανισμούς των χωρών όπου εκτίθεται η Έκθεση σε θέματα αμοιβαίου ενδιαφέροντος (προσπάθεια απευθείας επαφής και προβολής των Ελλήνων αρχιτεκτόνων, με δυνατότητες συμμετοχής τους στο σχεδιασμό προγραμματισμένων έργων εκτός Ελλάδας),
- γ) οργάνωση διαλέξεων από Έλληνες αρχιτέκτονες γύρω από το έργο τους και, γενικά, την ελληνική αρχιτεκτονική,
- δ) οργάνωση workshops με ελληνικό αρχιτεκτονικό και πολεοδομικό περιεχόμενο,
- ε) τη διοργάνωση ενός φόρουμ, στην Ελλάδα, γύρω από την ελληνική αρχιτεκτονική, στο οποίο θα παρουσιάζονται οι εμπειρίες και απόψεις από την περιοδεία της Έκθεσης στο εξωτερικό,
- στ) τη διαφήμιση ελληνικών αρχιτεκτονικών γραφείων προς το εξωτερικό, μέσα από ένα ένθετο φυλλάδιο στον κατάλογο της Έκθεσης.

Χάρης Ορφανίδης
Εκπρόσωπος του Γραφείου Τύπου
της Ελληνικής Πρεσβείας Χάγης

Αναφορικά με τις παρατηρήσεις για το χώρο παρουσίασης της Έκθεσης στο NAI του Rotterdam «σ' ένα χώρο διάδρομο» του αρχιτέκτονα κ. Δ. Αντωνακάκη, της οποίες διάβασα με ενδιαφέρον, θα ήθελα να σημειώσω ότι στο «διάδρομο» αυτό έχουν πα-

Αρχιτεκτονικό Συνέδριο «Η Αρχιτεκτονική και η Ελληνική Πόλη στον 21ο αιώνα»

Τεχνικές Προδιαγραφές

α. Η Αφίσα του Διαγωνισμού για το 10o Πανελλήνιο Αρχιτεκτονικό Συνέδριο θα έχει διαστάσεις 50X70 ή πολλαπλάσιες του φύλλου A4 (διότι θα γίνει και εξώφυλλο της έκδοσης που θα περιλαμβάνει τις εισηγήσεις και του δίφυλλου με το πρόγραμμα).

β. Οι διαγωνιζόμενοι θα είναι ελεύθεροι να χρησιμοποιήσουν είτε πολυχρωμία είτε διχρωμία.

Μπορούν να πάρουν μέρος αρχιτέκτονες και φοιτητές της Αρχιτεκτονικής, καθώς και γραφίστες, σπουδαστές της γραφιστικής και διακοσμητικής σχολής. Κριτική επιτροπή θα είναι όλη η οργανωτική επιτροπή.

Το χρηματικό ποσό που θα δοθεί στα βραβεία:

- α. 1.000.000 δρχ.
- β. 600.000 δρχ.
- γ. 400.000 δρχ.

Θα εκτεθούν όλες οι συμμετοχές.

Ημερομηνία παράδοσης 30 Αυγούστου 1999.*

Πληροφορίες στη Γραμματεία του ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ τηλ.: 3215.146 και 3215.147, fax: 3215147

Το Διοικητικό Συμβούλιο

* Η ημερομηνία παράδοσης παρατείνεται έως στις 30 Σεπτεμβρίου 1999

ΕΠΑΝΟΡΘΩΣΕΙΣ

Στο τεύχος 14 (σελ. 59) την βιβλιοπαρουσίαση των: ΑΠΟΥΣΙΑ(Σ) ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ(Σ)· ΜΟΙΑΖΕΙ ΜΕ ΑΝΘΡΩΠΟ(Σ); ΑΝΘΡΩΠΟΜΟΡΦΙΣΜΟΣ, ΣΧΗΜΑΤΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΑΦΑΙΡΕΣΗ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΚΟΥΚΤΟΥΡΑ· ΝΟ FEELINGS: ΤΟ ΕΙΚΑΣΤΙΚΟ PUNK και ΠΕΡΑ ΑΠΟ ΤΟ BLADE RUNNER: ΑΣΤΙΚΟΣ ΕΛΕΓΧΟΣ-ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΦΟΒΟΥ, επιμελήθηκε η Λ. Στεργίου.

Στο τεύχος 15 (σελ. 44) ο Πρόεδρος της Κομητείας Εθνικού Τοπίου και Πόλεων δεν ήταν ο Δοξιάδης, όπως αναφέρεται, αλλά ήταν ο Άγγελος Σίαγας, που υπήρξε και Πρόεδρος του ΣΑΔΑΣ.